Αγγέλα Καστρινάκη

Β Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Μ Α
*
Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ο Ν Ι Κ Ε Σ Κ Α Ι Δ Ι Δ Α Κ Τ Ι Κ Ε Σ
Δ Ρ Α Σ Τ Η Ρ Ι Ο Τ Η Τ Ε Σ

ΡΕΘΥΜΝΟ
Δεκέμβριος 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Βιογραφικό σημείωμα…… 3
Διακρίσεις, αξιώματα, συμμετοχή σε επιτροπές κ.ά.
Διδακτικό έργο στο Πανεπιστήμιο Κρήτης……..... 5
Εποπτεία διατριβών, Έκδοση φοιτητικών εργασιών
Οργάνωση συνεδρίων…… 8
Επιμέλεια τόμων, Ερευνητικό πρόγραμμα
Συμμετοχή σε συνέδρια……. 9
Ομιλίες……... 15
Συμμετοχή σε σεμινάρια ..…… 21
Παρουσιάσεις βιβλίων κ.ά…… 23

Δημοσιεύσεις
Α. Αυτοτελή έργα …… 24
Β. Σε περιοδικά ή σύμμεικτους τόμους ..…….. 58

Υπό έκδοση / δημοσίευση ……. **107**
Γ. Μικρές μελέτες σε εφημερίδες και περιοδικά …….. 110

Δ. Κριτική λογοτεχνίας σε εφημερίδες ή περιοδικά……. 114
Κριτικές επιστημονικών μελετών …… 115

Ε. Μεταφράσεις ……118
Στ. Παρεμβάσεις …….. 119

Βιογραφικό σημείωμα

Γεννήθηκα στην Αθήνα το 1961.

Τελείωσα το Λύκειο το 1979. Φοίτησα στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ. τα έτη 1979-1984, ακολουθώντας την κατεύθυνση της Κλασικής Φιλολογίας.

Τον Δεκέμβριο του 1994 υποστήριξα στο Α.Π.Θ. τη διδακτορική διατριβή μου με θέμα: *Οι περιπέτειες της νεότητας. Η αντίθεση των γενεών στην ελληνική πεζογραφία (1890-1945).* Βαθμός: άριστα (παμψηφεί).

Τα έτη 1990-1994 δίδαξα Ιστορία της Νέας ελληνικής λογοτεχνίας στη Σχολή Ξεναγών στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο.

Από το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 1995-1996 διδάσκω στο Τμήμα Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, αρχικά ως συμβασιούχος με το ΠΔ 407/1980, από τον Φεβρουάριο του 2000 ως Επίκουρη καθηγήτρια, ως Καθηγήτρια από το 2010.

Διακρίσεις

Κρατικό Βραβείο δοκιμίου
Για τη μελέτη μου *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950* μου απονεμήθηκε το Κρατικό βραβείο δοκιμίου 2005.

Βραβείο Ιπεκτσί
Για τις μελέτες μου «Το 1922 και οι λογοτεχνικές αναθεωρήσεις» (βλ. Β13) και «Η εμπειρία της νίκης και η μυθοποίηση της ήττας. Εικόνες του Τούρκου στο έργο του Καζαντζάκη» (βλ. Β12) τιμήθηκα το έτος 2000 με το Βραβείο ειρήνης και φιλίας Αμπντί Ιπεκτσί, για τα έτη 1998-1999 (το δεύτερο βραβείο στην κατηγορία «πραγματείες και έρευνες»).

Αξιώματα στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής: Σεπτ. 2018 – Αύγ. 2021.
Πρόεδρος του Τμήματος Φιλολογίας: Ιαν. 2013 – Αύγ. 2016.

Μέλος της Συγκλήτου
Συμμετείχα ως εκπρόσωπος του Τμήματος Φιλολογίας, κατά το ακαδ. έτος 2007-2008. Ως πρόεδρος του Τμήματος, 2013-2014 (και άτυπα 2014-2016). Ως Κοσμήτορας (2018-2021).

Μέλος της Επιτροπής Δεοντολογίας
Συντονίστρια για τη σύνταξη του Κώδικα Δεοντολογίας και καλής πρακτικής του Πανεπιστημίου Κρήτης (εγκρίθηκε από τη Σύγκλητο τον Ιούλιο του 2021)

Ιδρύτρια και Διευθύντρια Εργαστηρίου
Εργαστήριο «Κέντρο Γραφής» της Φιλοσοφικής Σχολής. Φεβρ. 2021 -

Διευθύντρια εκδοτικών σειρών

Α. Το 2010 διεύθυνα τη σειρά «Πεζογραφικές επισημάνσεις» των εκδόσεων *Ελληνικά Γράμματα*.

1. Κοσμάς Πολίτης, *Λεμονοδάσος*, επίμετρο: Αγγέλα Καστρινάκη, Αθήνα 2010
2. Γαλάτεια Καζαντζάκη, *Άρρωστη πολιτεία*, επίμετρο: Κέλη Δασκαλά, Αθήνα 2010

Β. Από το 2013 διευθύνω τη σειρά των ΠΕΚ «Παλαιά κείμενα – νέες αναγνώσεις»

1. Κ. Χρηστομάνος, *Κερένια κούκλα*, μελέτη: Α. Καστρινάκη, Ηράκλειο 2013
2. Ι. Κονδυλάκης, *Η πρώτη αγάπη*, μελέτη: Κέλη Δασκαλά, Ηράκλειο 2014
3. Κ. Χατζόπουλος, *Φθινόπωρο*, μελέτη: Δ. Πολυχρονάκης, Ηράκλειο 2016
4. Μήτσος Μυράτ, *Η ζωή μου*, μελέτη: Αντρέας Δημητριάδης, Ηράκλειο 2016
5. Αλ. Παπαδιαμάντης, *Ήτον πνοή, ίνδαλμα αφάνταστον, όνειρον…* Διηγήματα ερωτικά*,* μελέτη: Α. Καστρινάκη, Ηράκλειο 2017
6. Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*. Μελέτη: Έρη Σταυροπούλου, 2019
7. Κοσμάς Πολίτης, *Λεμονοδάσος*. Μελέτη: Αγγέλα Καστρινάκη, 2020
8. Ν. Κασομούλης, *Με το σπαθί εις το χέρι και με το ντουφέκι. Στο πολιορκημένο Μεσολόγγι*. Μελέτη: Αλέξης Πολίτης, 2021
9. Δημ. Βικέλας, *Λουκής Λάρας*. Μελέτη: Δημήτρης Πολυχρονάκης, 2023

Συμμετοχή σε Εταιρείες

Μέλος της Εταιρείας Συγγραφέων
Αντεπιστέλλον μέλος της Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών
Μέλος της Εταιρείας Σπουδών και Νεοελληνικού Πολιτισμού της Σχολής Μωραΐτη

Συμμετοχή σε ακαδημαϊκές επιτροπές

- Μέλος της θεματικής επιτροπής για τις ανθρωπιστικές και νομικές επιστήμες στη Δράση Κάλλιπος «Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα» (2014-2016).

- Μέλος της επιτροπής αξιολόγησης υποψηφιοτήτων για μια θέση του Συμβουλίου Αξιολόγησης και Πιστοποίησης (ΣΑΠ) της Εθνικής Αρχής Ανώτατης Εκπαίδευσης (Μάρτιος 2020).

- Μέλος της Κεντρικής Επιστημονικής Επιτροπής στη Δράση Κάλλιπος «Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα» (2020-).

Συμμετοχή σε κριτική επιτροπή βραβείων

Συμμετοχή στην επταμελή επιτροπή του περιοδικού *Διαβάζω* για τα λογοτεχνικά βραβεία 2006 και 2007.

Λογοτεχνικό έργο

Φιλοξενούμενη, αφηγήματα, Αθήνα (εκδ. Εστία) 1990.
Εκδρομές με φίλες, διηγήματα, Αθήνα (εκδ. Εστία) 1993.
Τα όρια της ζεστασιάς, διηγήματα, Αθήνα (εκδ. Πόλις) 1999.
Εκδοχές της Πηνελόπης, διηγήματα Αθήνα (εκδ. Πόλις) 2002.
Έρωτας στον καιρό της ειρωνείας, μυθιστόρημα, Αθήνα (εκδ. Ελληνικά Γράμματα) 2008.
Και βέβαια αλλάζει! Αφήγημα για τη Μεταπολίτευση, Αθήνα (εκδ. Κίχλη) 2014.

...Κάτι να αλλάξει! Μα πώς;, Αθήνα (εκδ. Κίχλη) 2019.
6 γαλάζια μολύβια για τη Σμύρνη, θέατρο, Αθήνα (εκδ. Σοκόλη) 2022.

Διηγήματά μου έχουν δημοσιευτεί σε εφημερίδες, περιοδικά, συλλογικούς τόμους και ανθολογίες, και έχουν μεταφραστεί στα γαλλικά, ιταλικά, ισπανικά, γερμανικά, τσέχικα και φινλανδικά.

Διδακτικό έργο στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

Παραδόσεις

-Η Γενιά του Τριάντα και η γοητεία της νεανικότητας [Ε 1996]
-Κ. Θεοτόκης, Γαλάτεια Καζαντζάκη, Δ. Βουτυράς κ.ά.: ο βερισμός στην Ελλάδα [Χ 1996]
-Το μυθιστόρημα της εφηβικής ηλικίας: *Eroica, Λεωνής, Ψάθινα καπέλα* [Ε 1997]
-Αισθητισμός (Επισκοπόπουλος, Ροδοκανάκης Χρηστομάνος, Καζαντζάκης, Περ. Γιαννόπουλος κ.ά., με τις ευρωπαϊκές αφετηρίες τους) [Χ 1997]
-Γυναίκες πεζογράφοι σε αναζήτηση της γυναικείας ταυτότητας: Λιλίκα Νάκου, Μέλπω Αξιώτη, Μιμίκα Κρανάκη [Ε 1998]
-Κοσμάς Πολίτης: από την προσωπική εξέγερση στην κοινωνική στράτευση [Χ 1998]
-Μνήμες πολέμου και Κατοχής στη μεταπολεμική πεζογραφία και ποίηση [Ε 1999]
-Ρομαντικές γενιές στα χρόνια του Όθωνα [Χ 1999]
-Η ελληνική λογοτεχνία 1897-1929 [Ε 2000]
-Η λογοτεχνία στην εποχή της Κατοχής [Χ 2000]
-Η λογοτεχνία στην εποχή του εμφυλίου πολέμου [Ε 2001]
-Ο καλλιτέχνης ως ήρωας στην ελληνική πεζογραφία, 1947-2000 [Χ 2001]
-Εισαγωγή στην νεοελληνική φιλολογία [Ε 2002 , Ε 2003, Ε 2007, Ε 2008, Ε 2011, Ε 2014, Ε 2020, Ε 2021]
-Οι ιδέες και τα έργα στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου [Χ 2004]
-Η νέα γενιά ως ήρωας στην πεζογραφία: γενιά του ’30 [Ε 2005]
-Η Ωραία Ελένη στον 20ό αιώνα [Χ 2006, Χ 2009]
-Συμβολισμός, αισθητισμός, Παρακμή [Χ 2007]
-Οδυσσέας και Πηνελόπη στον 20ό αιώνα [Χ 2008, Χ 2011, Χ 2015]
-Ανορθολογισμός στη γενιά του ’30 [Ε 2009]
-Η πεζογραφία στη δεκαετία του ’60 [Ε 2010]
-Το ελληνικό ερωτικό μυθιστόρημα (1900-1940) [Ε 2012]
-Η πεζογραφία στα σκοτεινά μεταπολεμικά χρόνια (Θεοτοκάς, Κάσδαγλης, Κοτζιάς, Ρούφος) [Χ 2012]
-Γενιά του ’30: μεγάλοι ποιητές, σπουδαία ποιήματα [Ε 2013]
-Η πεζογραφία στις αρχές του 20ού αι: Χατζόπουλος, Θεοτόκης, Βουτυράς. [Χ 2013]
-Ερωτικά διηγήματα του Παπαδιαμάντη και του Βιζυηνού [Χ 2014]
-Η πεζογραφία στη δεκαετία του ’60 [Ε 2015]
-Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση στην ελληνική λογοτεχνία [Ε 2016]
-Ο συμβολισμός του έρωτα στην ελληνική πεζογραφία 1880-1920 [Ε 2017]

-Δ. Χατζής: γραφές της εξορίας [Χ 2017]
-Η Πηνελόπη στον κόσμο του φεμινισμού. Ευρωπαϊκή λογοτεχνία, 1968 – σήμερα [Ε 2018]
-Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στην ελληνική λογοτεχνία του μεσοπολέμου [Χ 2018]
-Η δεκαετία του 1960 και η άνθηση της πεζογραφίας: Χάκκας, Ρένος Αποστολίδης, Ιωάννου, Ταχτσής [Ε 2019]
-Κοσμάς Πολίτης [Χ 2019]
-Κ.Π. Καβάφης [Χ 2021]
-Η Μικρασιατική Καταστροφή και η πεζογραφία [Χ 2022]
-Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης [Ε 2023]
-Οι πρόσφυγες στη λογοτεχνία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή [Χ 2023]

Προπτυχιακά σεμινάρια

-Ο λαϊκότροπος λόγος: από τον Καρκαβίτσα στον Σωτήρη Δημητρίου [Ε 1996]
-Τα περιοδικά *Τέχνη* και *Διόνυσος* [Χ 1996]
-Ο αλητισμός στην ελληνική πεζογραφία [Ε 1997]
-Τέχνη και λογοτέχνες σε περίοδο κρίσης (1941-’44) [Χ 1997]
-Διανοούμενοι και καλλιτέχνες ως ήρωες στην πεζογραφία [Ε 2000]
-Αναθεωρήσεις στην ελληνική πεζογραφία (γενιά του ’30) [Χ 2000]
-Αναθεωρήσεις στην ελληνική πεζογραφία (1945 και εξής) [Ε 2001]
-Το νησί στην ελληνική λογοτεχνία [Ε 2002]
-Αρχαίοι μύθοι στη μεταπολεμική λογοτεχνία [Ε 2003]
-Διαβάζοντας τον Κοσμά Πολίτη [Χ 2004]
-Το ταξίδι στην ελληνική λογοτεχνία του 20ού αι. [Ε 2004]
-Εκδίδοντας ένα περιοδικό (=εργαστήριο κριτικής) [Ε 2006, Ε 2007, Χ 2008]
-Σεμινάριο δημιουργικής γραφής [Χ 2009, Χ 2010, Ε 2012, Χ 2012, Χ 2013, Χ 2014, Χ 2015, Χ 2017, Ε 2019, Ε 2020, Χ 2023]
-Περί ύφους (εργαστήριο) [Ε 2011, Ε 2013, Ε 2015, Ε 2018]

Μεταπτυχιακά σεμινάρια

-Το πορτρέτο του καλλιτέχνη στην ελληνική πεζογραφία [Χ 1998]
-Τα λογοτεχνικά περιοδικά κατά την περίοδο του εμφυλίου [Χ 2001]
-Η εικόνα του εχθρού (Γερμανού, Ιταλού, Τούρκου) στη μεταπολεμική λογοτεχνία [Χ 2003]
-Θέματα, μοτίβα, αναφορές στη λογοτεχνία 1948-1952 [Ε 2005]
-Η Μέλπω Αξιώτη και η γυναικεία λογοτεχνία 1930-1960 [Ε 2006]
-Συμβολισμός, αισθητισμός, παρακμή [Χ 2006]
-Λογοτεχνικές αναθεωρήσεις [Ε 2008]
-Χρήσεις της αρχαιότητας στον 20ό αιώνα [Ε 2009]
-Ο Ιησούς, μυθιστορηματικός ήρωας [Ε 2010]
-Το θρησκευτικό συναίσθημα στην ελληνική λογοτεχνία [Χ 2011]
-Η Πηνελόπη στον σύγχρονο κόσμο [Ε 2014]
-Λογοτεχνικές αναθεωρήσεις [Ε 2017]
-Μυθικές ηρωίδες κατά το β΄ φεμινιστικό κύμα [Χ 2018]
-Το ύφος στη νεοελληνική πεζογραφία [Χ 2020]
-Διόρθωση, επιμέλεια, έκδοση κειμένου [Χ 2021, Ε 2023]

Διδακτορικές διατριβές

Επόπτρια στις διατριβές

1. Κέλη Δασκαλά, Η γενιά του 1940 και η επιστροφή στη λυρική πεζογραφία: υποστηρίχθηκε τον Δεκ. 2006.
2. Μαρία Καλλίτση, Η εικόνα του Γερμανού στη μεταπολεμική λογοτεχνία**:** υποστηρίχθηκε τον Νοεμ. 2007.

Υπό εκπόνηση:

- Μαργαρίτα Τσάμη, «Ο Κ. Χατζόπουλος και ο *Πύργος του* ακροπόταμου: εκδοτικά, αισθητικά και ιδεολογικά ζητήματα» [αποσύρθηκε]
- Πασχάλης Ευθυμίου, «Αναπαραστάσεις του φύλου και της σεξουαλικότητας στην πεζογραφία της δεκαετίας του ’60»
- Ειρηάνα Ρουσογιαννάκη, «Η *Εκάτη* του Κοσμά Πολίτη μέσα στο δίκτυο των λόγων της εποχής της. Πολιτισμικές αφηγήσεις, συμβολικές αναπαραστάσεις και ιδεολογικές συντεταγμένες»
- Ελένη Αγγελοπούλου, «Ο Σωτήρης Πατατζής και το έργο του: Ιδεολογία και Αισθητική» [αποσύρθηκε]
- Φώτης Δούσος, «Στο εργαστήρι του συγγραφέα: Τεχνικές προσέλκυσης του αναγνωστικού ενδιαφέροντος στη νεοελληνική πεζογραφία (1880-1980)»

Μέλος της τριμελούς επιτροπής στις διατριβές:

- Ιωάννα Καρέλλη, «Τα γυναικεία πρόσωπα στο τραγούδι του Μάνου Χατζιδάκι και του Νίκου Γκάτσου» (Ιούν. 2022)

Μέλος της τριμελούς επιτροπής στις υπό εκπόνηση διατριβές:

- Ηρακλής Ψάλτης, «Θεοτοκάς και χριστιανισμός: Η συνάντηση του πεζογράφου και στοχαστή με την Ορθόδοξη Εκκλησία»
- Γρ. Βοσκάκης, «Συλλογικές αφηγήσεις και κοινωνικές νοηματοδοτήσεις στη μεγάλη οθόνη: Παρουσίαση της εκπαίδευσης και αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών στον ελληνικό κινηματογράφο της περιόδου 1949-1981»
- Χρυσούλα Ηλιάδου, «Η γυναικεία παρουσία στο ελληνικό μυθιστόρημα της δεκαετίας του 1980».
- Άννα Μπουκόρου, «Οι μυθοπλαστικοί χαρακτήρες στο πεζογραφικό έργο της Γαλάτειας Καζαντζάκη: αφηγηματολογικές και φεμινιστικές προσεγγίσεις» (Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας).

Μέλος της επταμελούς επιτροπής

στην εξέταση των διατριβών των Μανόλη Κουκουράκη, Αρετής Βασιλείου, Αντώνη Καρτσάκη, Ολυμπίας Ταχοπούλου, Βασιλικής Παπανικολάου, Ben Petre, Ιάκωβου Ανυφαντάκη (Πάντειο), Νίκου Καγγελάρη (ΕΚΠΑ).

Εκδόσεις με φοιτητές

Ηλεκτρονικό περιοδικό με τους φοιτητές

- Επί τρία εξάμηνα, οι βιβλιοκριτικές των φοιτητών που προέκυψαν από το σεμινάριο «Εκδίδοντας ένα περιοδικό» αναρτήθηκαν στο Blog: foitorio.blogspot.com

- Δημοσίευση των διηγημάτων που προκύπτουν από τα σεμινάρια δημιουργικής γραφής: *Φοιτητογραφία*: www.philology.uoc.gr/ref/foititografia/

- Ηλεκτρονική έκδοση των σεμιναριακών εργασίων δημιουργικής γραφής των ετών 2019 και 2020: *Θα μου πεις την ιστορία σου;Ινηλατώντας το οικογενειακό παρελθόν*, Ρέθυμνο, Δεκ. 2020: https://www.phl.uoc.gr/ekdoseis/ekdoseisKG.php

Οργάνωση συνεδρίων

- Γραμματέας της Οργανωτικής Επιτροπής του Β΄ συνεδρίου των Ευρωπαίων Νεοελληνιστών, Ρέθυμνο, Μάιος 2002.
- Επιστημονική ημερίδα *Παντελής Πρεβελάκης, Τιμητικές εκδηλώσεις, Είκοσι χρόνια από τον θάνατό του*, Ρέθυμνο, 13.5.2006
- Συνέδριο προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Σ. Ν. Φιλιππίδη, 22-23.2.2008
- Ημερίδα μεταπτυχιακών σπουδών Α΄ κύκλου, 11.10.2008: «Αναθεωρήσεις λογοτεχνικών κειμένων».
- Β΄ Συνάντηση ΠΜΣ: 31.10.2009: «Χρήσεις της αρχαιότητας στον 20ό αιώνα».
- Ημερίδα για το Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας: «Φοιτητές και διδάσκοντες συζητάμε για το Πρόγραμμα Σπουδών», Ρέθυμνο, 9.5.2009.
- Ευρωπαϊκό συνέδριο στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου: «Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του 20ού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης: θέματα και ρεύματα», Ρέθυμνο 20-22.5.2011, σε συνεργασία με το Μουσείο Μπενάκη
- Ημερίδα: Κωνσταντίνος Χρηστομάνος: Αισθητισμός και πρωτοπορία. 100 χρόνια μετά. Ρέθυμνο, 9 Δεκ. 2011
- Ημερίδα: Γαλάτεια Καζαντζάκη, Μια πρόκληση στα ελληνικά γράμματα. 50 χρόνια από τον θάνατό της. Ρέθυμνο, 1.12.2012
- Διεθνές συνέδριο στη μνήμη του Στυλιανού Αλεξίου, «Ελληνική λογοτεχνία», Ηράκλειο-Ρέθυμνο, 14-16.11.2014
- Ημερίδα στη μνήμη του Οδυσσέα Τσαγκαράκη, Ρέθυμνο, 27.11.2015
- «Συνομιλίες με τον Φαβρίκιο: Η αντοχή της σκέψης και του λόγου του Γιώργου Θεοτοκά», Ναύπλιο, Οκτ. 2016
- Αναγόρευση του Ορχάν Παμούκ σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Φιλολογίας, Μάιος 2018.
- Εσπερίδα προς τιμήν της Gail Holst-Warhaft, 24.10.2018 https://drive.google.com/open?id=1skOxIINsrOF43slV3LqkqbQU56fN-wUy
- Μεταπολίτευση 1974-1981: Λογοτεχνία και πολιτισμική ιστορία, Ρέθυμνο, 15-17 Νοεμ. 2019.
- Συζητάμε για την εκπαίδευση: Προβλήματα, προκλήσεις, προοπτικές, Ρέθυμνο 29.11 - 1.12 2019
- Αναγόρευση του Σταύρου Ζουμπουλάκη σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Φιλολογίας, 3.12.2019.
- Σκεφτόμαστε το ’21, Ρέθυμνο 24.3.2021 [διαδικτυακά]
- Η τεχνητή νοημοσύνη και η φιλοσοφία της: αναλύοντας το παρόν, ανιχνεύοντας το μέλλον, Ρέθυμνο 25.5.2021 [διαδικτυακά]
- «Ιδού, γλυκέ Φιλόπατρι, της λύρας μου τα μέλη»: Η λογοτεχνία στην Επανάσταση και στα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους, Ρέθυμνο 19.11.2021 [διαδικτυακά]
- Διημερίδα: *1922-2022: αναπαραστάσεις της Καταστροφής στον λόγο και στην τέχνη*, Ρέθυμνο 9-10.11.2022

Μέλος σε επιστημονικές επιτροπές συνεδρίων
- «Τέχνη και Ιδεολογία. 100 χρόνια από την Οκτωβριανή Επανάσταση», Πάντειο Πανεπιστήμιο 2017.

- «Η γυναικεία μορφή στη ζωή και στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη», Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη, Ηράκλειο 20-22.10.2023
- «Η πολυσχιδής Πηνελόπη Δέλτα. Μια επανεκτίμηση. 150 χρόνια από τη γέννησή της», ΕΙΕ και Μουσείο Μπανάκη, Νοεμ. 2024.

Επιμέλεια τόμων

- *Πολυφωνία. Φιλολογικά μελετήματα αφιερωμένα στον Σ. Ν. Φιλιππίδη*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009 (μαζί με Α. Πολίτη και Δ. Πολυχρονάκη).
- *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του 20ού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης: θέματα και ρεύματα*, Ηράκλειο (ΠΕΚ και Μουσείο Μπενάκη) 2012 (μαζί με Α. Πολίτη και Δ. Τζιόβα).
- *Συζητάμε για την εκπαίδευση: Προβλήματα, προκλήσεις, προοπτικές*, Ρέθυμνο, Ιούνιος 2021 (μαζί με την Ελένη Κατσαρού)
http://www.phl.uoc.gr/ekdoseis/ekdoseisFilosofikis.php
- *Σκεφτόμαστε το ’21*, Ρέθυμνο (Εκδόσεις της Φιλοσοφικής Σχολής), Οκτώβριος 2021.
- *Συνομιλίες με τον Φαβρίκιο. Η αντοχή του λόγου και της σκέψης του Γιώργου Θεοτοκά*, υπό έκδοση.

Έκδοση του περ. της Φιλοσοφικής Σχολής *Αριάδνη*, τεύχη 25-26 (2020) και 27 (2021).

Ερευνητικό πρόγραμμα

Το 2007-2008 ο ΕΛΚΕ χρηματοδότησε το ερευνητικό μου πρόγραμμα «Εργογραφία-βιβλιογραφία Γαλάτειας Καζαντζάκη». (Αναρτήθηκε στη συλλογή *Καλλιρρόη*, τμήμα της *Ανέμης*, στις 29.11.2012, και χρησιμοποιείται ευρέως.)

Συμμετοχή σε συνέδρια

1. Διεθνές συμπόσιο *Δημήτρης Χατζής*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Γιάννενα, 10-12 Απριλίου 1992. «Το έπος της πίστης και το δράμα της δυσπιστίας».

2. Συμπόσιο *Ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος ως λογοτέχνης, τεχνοκρίτης και θεωρητικός*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και Δήμος Αγρινίου, Αγρίνιο, 14-17 Μαΐου 1993. «Η χαμένη νιότη του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου. Κριτική και αυτοκριτική διάσταση στον *Υπεράνθρωπο*».

3. Συνέδριο *Κωνσταντίνος Θεοτόκης*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο και περιοδικό *Πόρφυρας*, Κέρκυρα, 12-14 Νοεμβρίου 1993. «Η αισθητική της φρίκης και η επιθυμία της αρμονίας».

4. Συνέδριο *Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και το έργο του*, Δήμος Χανίων, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και Σύνδεσμος φιλολόγων νομού Χανίων, Χανιά, 2-3 Σεπτεμβρίου 1995.

«Τροπές του ρεαλισμού. Οι *Άθλιοι των Αθηνών* του Κονδυλάκη και τα ευρωπαϊκά παραδείγματα (Ζολά, Ουγκώ, Ντίκενς)».

5. Ημερίδα για τα δέκα χρόνια από τον θάνατο του Παντελή Πρεβελάκη, Ιστορική και λαογραφική εταιρεία Ρεθύμνης, Αρχεία, Βιβλιοθήκη Ρεθύμνης, Ρέθυμνο, 22.3.1996. «Το *Χρονικό μιας πολιτείας* και ο λαϊκότροπος λόγος».

6. Ζ΄ Επιστημονική Συνάντηση Αφιερωμένη στην Ελένη Τσαντσάνογλου, Τμήμα Φιλολογίας Α.Π.Θ., 25-27 Απριλίου 1996. «Το όνειρο του ταξιδιού στα *Ψάθινα καπέλα* της Μαργαρίτας Λυμπεράκη».

7. Η΄ Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996. «Η Γαλάτεια Καζαντζάκη και τα κρητικά της διηγήματα».

8. Συμπόσιο *Καρυωτάκης και Καρυωτακισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας της Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα, 31.1 - 1.2.1997. «Πορτρέτα του Καρυωτάκη».

9. Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο *Οι χρόνοι της ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Ιστορικό αρχείο ελληνικής νεολαίας και Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών - Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 17-19 Απριλίου 1997. «Νεαροί καλλιτέχνες στην ελληνική πεζογραφία».

10. Διεθνής Συνάντηση *Τοπική ιστορία και ζητήματα ιστοριογραφίας*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Λευκάδα, 18-20 Σεπτεμβρίου 1997. «Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης και οι διαταξικοί γάμοι».

11. Επιστημονικό διήμερο *Νίκος Καζαντζάκης, σαράντα χρόνια από το θάνατό του*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σύνδεσμος φιλολόγων νομού Χανίων, Εταιρεία φίλων Ν. Καζαντζάκη, Χανιά, 1-2 Νοεμβρίου 1997. «Ο Καζαντζάκης και ο αισθητισμός: έλξη και άπωση».

12. Επιστημονικό διήμερο *Ο πόλεμος του 1897*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 4-5 Δεκεμβρίου 1997. «Ο ποιητής είν' ο μεγάλος πατριώτης».

13. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, *Η τελευταία φάση του κρητικού ζητήματος*, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, 21-23 Αυγούστου 1998. «Η εμπειρία της νίκης και η μυθοποίηση της ήττας. Εικόνες του Τούρκου στο έργο του Καζαντζάκη».

14. Α΄ Ευρωπαϊκό συνέδριο νεοελληνικών σπουδών, *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση (1453-1981)*, Βερολίνο, 2-4 Οκτωβρίου 1998. «Το 1922 και οι λογοτεχνικές αναθεωρήσεις».

15. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο *Κρήτη και Ευρώπη: συγκρίσεις, συγκλίσεις και αποκλίσεις στη λογοτεχνία*, Βαρβάροι, 30.6-2.7.2000: «Γαλάτεια Καζαντζάκη – Karin Michaelis: η πολιτικοποίηση του πόνου».

16. Θ΄ Διεθνές Κρητολογικό συνέδριο, Άγιος Νικόλαος, Οκτ. 2001: «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται στα χρόνια του Εμφυλίου».

17. Β΄ Διεθνές Συνέδριο για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, Αθήνα, 1-5 Νοέμ. 2001 (Εταιρεία Παπαδιαμαντικών σπουδών): «Η εικόνα του Τούρκου: ανάμεσα στον πατριωτισμό και στη θρησκευτικότητα».

18. *Η πρόσληψη της αρχαιότητας στο βυζαντινό και νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Ρέθυμνο, Νοέμ. 2001: «Η διαχείριση της αρχαιότητας κατά τον εμφύλιο πόλεμο και τα όρια μιας ανατροπής (Κ. Βάρναλης, *Το ημερολόγιο της Πηνελόπης*)».

19. *From Local History to the Global Individual: changing Themes in Modern Greek Fiction 1974-2000*, Οξφόρδη, Ιαν. 2002: «The Portrait of the Artist in the Late 20th Century».

20. *Δημήτρης Χατζής. Ημερίδα του Συλλόγου φιλολόγων νομού Ρεθύμνης*, Μάρτιος 2002: «Το παράξενο φονικό της Ιζαμπέλας Μόλναρ».

21. *«Διότι δεν συνεμορφώθην…» Ο πολιτισμός στα χρόνια της δικτατορίας. Τομές και συνέχεια*, Εταιρεία πολιτικού προβληματισμού Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα, 19-21 Απρ. 2002: «Αναγνώσεις στη Μεταπολίτευση».

22. Β΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών: *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002: «Το νησί: μια ευτοπία στη λογοτεχνία της Κατοχής».

23. Διεθνές συνέδριο *Νησιωτισμός-νησιωτοσύνη. Ένα σύνθετο αρχετυπικό μόρφωμα*, Ρόδος, 6-8 Δεκ. 2002: «Καλλιτέχνες στα νησιά της ελληνικής λογοτεχνίας».

24. *Η λογοτεχνία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Ημερίδα του Συνδέσμου Φιλολόγων Νομού Χανίων, Χανιά 31.1.2003: «Εμπρός στο δρόμο που χάραξε ο Πότερ!».

25. Συμπόσιο *90 χρόνια από την Ένωση της Κρήτης με την ελεύθερη Ελλάδα*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», Ρέθυμνο, 5-7.12.2003.
«Π. Πρεβελάκη, ο *Κρητικός*: η εποχή της ιστορίας και η εποχή της συγγραφής»

26. Διεθνές συνέδριο *Νίκος Καζαντζάκης, το έργο και η πρόσληψή του*, Πανεπιστήμιο Κρήτης και Πολιτιστική Ολυμπιάδα, Ρέθυμνο, 23-25 Απρ. 2004: «‘‘Ελληνομάρες, παλαβομάρες’’: ένας διεθνιστής μέσα στην Κατοχή».

27. Ημερίδα *Η ποιήτρια Βικτωρία Θεοδώρου και το έργο της*, Χανιά, 12.5.2004: «Ένα σπίτι κοντά στη θάλασσα: στο μεταίχμιο ελευθερίας και δέσμευσης».

28. Συμπόσιο *Η σάτιρα και το χιούμορ στην ελληνική λογοτεχνία*, Άγιος Νικόλαος, 24-26.9.2004: «Ο Θεοτοκάς και το πνεύμα της κωμωδίας μέσα στην Κατοχή».

29. Ημερίδα *Ο Σκαλκώτας και η εποχή του*, Χανιά, 23.10.2004: «Από την *Eroica* (του Κοσμά Πολίτη) στην *Απασιονάτα* (της Μόνας Μητροπούλου): Η μουσική της αφήγησης».

30. Ημερίδα *Τα αρχαία ελληνικά στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Προβληματισμοί και εναλλακτικές διδακτικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο, 4.4.2005: «Μορφές του Οδυσσέα στον 20ό αιώνα: ο Οδυσσέας του Ρίτσου».

31. Συμπόσιο *Σύγχρονοι μηχανισμοί βίας και καταπίεσης*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη, 15-17 Απρ. 2005: «*Τούτη η εποχή του εμφυλίου σπαραγμού δεν είναι εποχή για ποίηση και άλλα παρόμοια*: η σκοπιμότητα της λογοτεχνίας στην εποχή της εμφύλιας βίας».

32. Συνέδριο *Γιώργος Θεοτοκάς, 100 χρόνια από τη γέννησή του: ένα Ελεύθερο Πνεύμα, μεταξύ λογοτεχνίας και πολιτικής*, Αθήνα, 7-8 Οκτ. 2005: «Κατασκευάζοντας την έμπνευση» (συμμετοχή στο στρογγυλό τραπέζι «Το μυθιστόρημα ως σχέδιο»).

33. Επιστημονική ημερίδα *Παντελής Πρεβελάκης, Τιμητικές εκδηλώσεις, Είκοσι χρόνια από τον θάνατό του*, Ρέθυμνο, 13.5.2006:
«"Έχω κι εγώ ένα Ρέθυμνο μικρό, εκατό χρόνια που το στερούμαι": μια συνομιλία του Πρεβελάκη με τη Μέλπω Αξιώτη».

34. Συνέδριο *Η Κρήτη στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Χανιά (ΙΛΑΕΚ), 26-27.5.2006:
«Ο Πρεβελάκης και *Ο Κρητικός*: οι αγωνίες ενός ισορροπιστή».

35. Γ΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών: *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον 20ό αιώνα*, Βουκουρέστι, 2-4.6.2006:
«Ο χαμσουνικός πυρετός και οι υποτροπές του».

36. Ι΄ Κρητολογικό συνέδριο, Χανιά, 1-8.10.2006:
«Ο Καζαντζάκης και οι Πηνελόπες».

37. *Χαμηλές φωνές*, Εταιρεία Σπουδών και νεοελληνικού πολιτισμού, 1-3 Δεκ. 2006: «Παίζοντας με σουρντίνα στον μεσοπόλεμο. Ο Χάμσουν και οι αντιφωνητές του: Βουσβούνης, Στρατής Δούκας, Σκαρίμπας».

38. Διεθνές συνέδριο *Νίκος Καζαντζάκης 2007, 50 χρόνια μετά*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 18.5-21.5.2007: «Ο Καζαντζάκης γνωστικός». [Η ίδια ανακοίνωση έγινε στο Τριήμερο λόγου και τέχνης του Αγίου Νικολάου, 12.10.2007 και σε Ημερίδα για το έργο του Καζαντζάκη στο Στρασβούργο, 27.10.2007].

39. Διεθνές συνέδριο *Περί συναισθημάτων: ιστορία, πολιτικές, αναπαραστάσεις*, Αθήνα 18.5-20.5.2007: «Από τον Βαλεντίνο στον Υάκινθο και πάρα πέρα: εφευρίσκοντας τη θρησκεία του έρωτα».

40. Ημερίδα *Νίκος Καζαντζάκης*, Κέντρο Κρητικής λογοτεχνίας, 14.10.2007: «Ένας Χριστός μανιχαίος». Η ίδια ομιλία, με τίτλο «Ο *Τελευταίος πειρασμός* στο φως της Γνώσης», επαναλήφθηκε στην Ημερίδα *Ο Τελευταίος πειρασμός και οι «μεταμορφώσεις» του*, Ελληνοαμερικανική Ένωση, Αθήνα 6.12.2008.

41. Επιστημονικό συμπόσιο *Μυστικισμός και τέχνη· από τον θεοσοφισμό του 1900 στη «νέα εποχή»: εξάρσεις και επιβιώσεις*, Εταιρεία Σπουδών, Αθήνα 7-8.12.2007: «Θεοί και δαίμονες στην ορθολογική δεκαετία του ’30».

42. Διημερίδα προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Σ. Ν. Φιλιππίδη, Ρέθυμνο, 22-23.2.2008: «Ο μυστικός Τερζάκης: θεολογικές αγωνίες και σκοπιμότητες».

43. «Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις», ΑΣΚΙ, Αθήνα, 26-29.3.2008: «Μιχαήλ ή Κοσμάς: Μυθιστορηματική νεότητα στα χρόνια της Κατοχής».

44. «Μ. Καραγάτσης: Ιδεολογία και Ποιητική», Μουσείο Μπενάκη, 4-5.4.2008: «Ο Καραγάτσης και οι θεολογικές του χίμαιρες».

45. «Ο Δημήτριος Βικέλας και η Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου (1908-2008)», Ηράκλειο, 17-18.10.2008: «Δημήτριος Βικέλας ο ορθολογιστής»

46. Γ΄ Πανελλήνιο Θεατρολογικό Συνέδριο αφιερωμένο στον Θόδωρο Χατζηπανταζή, Ρέθυμνο, 23-26.10.2008: «Θωμάς ο Δίψυχος ο Απόκρυφος. Ο Τερζάκης και η ανταρσία της Γνώσης»

47. «Σε αναζήτηση ενός ελληνικού λογοτεχνικού κανόνα», Εταιρεία Σπουδών, Αθήνα, 6.11.2008: «Αισθητική ή ιστορία; Το ελληνικό πανεπιστήμιο ενώπιον του κανόνα».

48. «Η νεοελληνική λογοτεχνία στον μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση», Πύργος, 14-16 Μαΐου 2010: «Ο Μεφιστοφελής στους μενεξέδες. Παρατηρήσεις στην *Eroica* του Κοσμά Πολίτη».

49. Δ΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών: «Πίστη, απιστία και Γνώση. Θρησκευτικές κλίσεις στη λογοτεχνία των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα», Γρανάδα, 9-12 Σεπτ. 2010.

50. «Αλέξανδρος Αργυρίου: Μνήμης και λήθης σημαντικά 1940-1950», Εταιρεία Σπουδών, Αθήνα, 25.11.2010.

51. «Ο Ιησούς Χριστός σε μιαν άθεη εποχή (1920-1940), *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του 20ού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης: θέματα και ρεύματα*, Συνέδριο στη μνήμη του Αλ. Αργυρίου, Ρέθυμνο, 20-22. 5. 2011.

52. «Η *Χαμένη άνοιξη* και η αποθέωση της νεανικότητας», *Στρατής Τσίρκας: Η σφραγίδα του καλλιτέχνη. 100 χρόνια από τη γέννησή του*, Εταιρεία Σπουδών και Εταιρεία Θεατρικής Ανάπτυξης Λεμεσού, Κύπρος, 7-8.10.2011.
- Η ίδια ομιλία, στο συμπόσιο «Ο Τσίρκας στον κόσμο των ιδεών», Μέγαρο Μουσικής Αθηνών (Megaron Plus), 8.12.2011.

53. «Η λογοτεχνική δεκαετία του ’60 και η ιδιόρρυθμη θεολογία της», ΙΓ΄ Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση του Τομέα ΜΝΕΣ, αφιερωμένη στη μνήμη του Παν. Μουλλά, Θεσσαλονίκη, 3-6 Νοε. 2011.

54. «Έρωτας στις αμυγδαλιές. *Η Κερένια κούκλα* και οι συμβολισμοί της», Ημερίδα *Κωνσταντίνος Χρηστομάνος: Αισθητισμός και πρωτοπορία. 100 χρόνια μετά*. Ρέθυμνο, 9 Δεκ. 2011.

55. "Liebesgeschichten wärend der Okkupation. Theotokas versus Vercors" («Κατοχικοί έρωτες στη λογοτεχνία: Θεοτοκάς έναντι Βερκόρ»), *Καλλιέργεια της μνήμης και πολιτική διαχείριση της ιστορίας της ελληνικής Κατοχής (1941-44). Ελληνογερμανική μνήμη στη δημόσια σφαίρα, τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο* (Πλήρης γερμανικός τίτλος: "Erinnerungskultur und Geschichtspolitik der Okkupation Griechenlands (1941-44). Deutsch-griechisches Gedächtnis in Medien und Literatur"). Μόναχο, 19-21 Ιουλίου 2012.

56. «Ρούφος, Κοτζιάς, Κάσδαγλης: γράφοντας, αναθεωρώντας, αναψηλαφώντας την ιστορία της νίκης στον Εμφύλιο», *Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος. Η δεκαετία του 1940 και η μακρά σκιά της.* Συνέδριο Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, προς τιμήν του Χάγκεν Φλάισερ (Νοέμ. 2012).

57. «Πινελιές για ένα πορτρέτο της Γαλάτειας», *Γαλάτεια Καζαντζάκη, Μια πρόκληση στα ελληνικά γράμματα. 50 χρόνια από τον θάνατό της*, Ρέθυμνο, 1.12.2012. (Επαναλήφθηκε στο Ηράκλειο, ΙΜΚ, 6.4.2013).

58. «Ο Καραγάτσης και οι ερωτικές του προκλήσεις: από το μεσοπολεμικό "πάθος" στη μεταπολεμική "αγάπη"», *Λογοτεχνικές διαδρομές: ιστορία – θεωρία – κριτική. Μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου*, ΕΚΠΑ 17-19.1.2013.

59. «Ο Χριστός στα χιόνια (Παπαδιαμαντικό)», *Ζητήματα νεοελληνικής φιλολογίας: Μετρικά, υφολογικά, κριτικά, μεταφραστικά Μνήμη Ξενοφώντα Α.*, Θεσσαλονίκη, 27-30.3.2014.

60. «Μέλπω Αξιώτη, *Ρεπυμπλίκ - Βαστίλλη*: εικασίες για μια ημιτελή δημιουργία», Ημερίδα για τη Μέλπω Αξιώτη, Γαλλική Σχολή, Αθήνα, 25.9.2014.

61. «Έρως-νάρκισσος, έρως θείος: όψεις του έρωτα στο έργο του Παπαδιαμάντη», διεθνές συνέδριο *Ελληνική λογοτεχνία. Μνήμη Στυλιανού Αλεξίου*, Ηράκλειο-Ρέθυμνο, Νοέμβριος 2014.

62. «Οι συνέπειες της παμπάλαιας ιστορίας: ο Γ. Βιζυηνός και ο συμβολισμός της Πτώσης», Διεθνές συνέδριο *Ταυτότητες: γλώσσα και* λογοτεχνία, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας ΔΠΘ, Κομοτηνή, Οκτώβριος 2015.

63. *"We all are Greeks" – Philhellenism and European Identity.* Διεθνές συνέδριο, Λευκωσία, 13-15 Νοεμ. 2015 (προεδρία σε μια συνεδρία).

64. «Για την ανάκτηση του χαμένου παράδεισου: προβληματισμοί του Θεοτοκά μπροστά στον μεταπολεμικό μηδενισμό», *Συνομιλίες με τον Φαβρίκιο. Η αντοχή του λόγου και της σκέψης του Γιώργου Θεοτοκά*, Ναύπλιο, 22-23 Οκτ. 2016.

65. «Τα μανουσάκια του Παπαδιαμάντη. Διαβάζοντας το *αριστουργηματικό* "Ολόγυρα στη λίμνη"». *Διασταυρώσεις και συνομιλίες με το έργο του Στυλιανού*

Αλεξίου. Ζητήματα Ελληνικής Φιλολογίας και Ανθρωπιστικών Επιστημών, ΔΠΘ, 4-6 Νοέμ. 2016.

66. «Για τα μάτια του Βενιζέλου», συμμετοχή στο στρογγυλό τραπέζι «Οι αναπαραστάσεις του Βενιζέλου στη λογοτεχνία», στο πλαίσιο του συνεδρίου *Η πολιτική κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου. Συνέχειες και ασυνέχειες*, Αθήνα, 24-26 Νοεμ. 2016, αίθουσα Γερουσίας, Βουλή των Ελλήνων. https://www.youtube.com/watch?v=-pNgDm9tdD8&t=3737s

67. «Από τον Οδυσσέα στον καπετάν Νέμο. Μετακινήσεις μιας εξόριστης στον 20ό αιώνα (για τους *Φιλέλληνες* της Μιμίκας Κρανάκη)», *Περάσματα, μεταβάσεις, διελεύσεις: όψεις μιας λογοτεχνίας εν κινήσει, μνήμη του Δ. Ν. Μαρωνίτη*, ΑΠΘ, 1-4 Μαρτίου 2017.

68. «Ρεαλιστικές και συμβολικές δομές *Στου Χατζηφράγκου* του Κοσμά Πολίτη», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των ελλήνων λογοτεχνών του μεσοπολέμου*, συνέδριο προς τιμήν του Πήτερ Μάκριτζ, Καλαμάτα, 18-19 Μαΐου 2017.

69. «Έρωτες στην αριστερή λογοτεχνία του μεταπολέμου», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Διεθνές επιστημονικό συμπόσιο προς τιμήν της Έρης Σταυροπούλου, ΕΚΠΑ, Αθήνα, 14-16 Δεκ. 2017.

70. «Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στην ελληνική λογοτεχνία του μεσοπολέμου». ΣΤ΄ Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών: *Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης, 1204-2018 / The Greek World in Periods of Crisis and Recovery, 1204-2018*, Lund, 4-8.10.2018.

71. «Απηχήσεις του πρώιμου Ντ' Αννούντσιο στη νεοελληνική πεζογραφία». Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, *Η ελληνική λογοτεχνία του 20ού αιώνα. Μια ευρωπαϊκή περίπτωση*, Ρώμη, 22-24 Νοεμβρίου 2018.

72. «Ο Φάνης Κακριδής και η "Κυρά-Πηνελόπη με την ηλακάτη"», Ημερίδα στη μνήμη του Φάνη Κακριδή, Χανιά (ΚΕΚΡΗΛΟ) 14.10.2019.

73. «"Γρήγορα φθείρονται οι γενιές στις μέρες μας": χρήσεις της νεολαίας στη Μεταπολίτευση». *Μεταπολίτευση 1974-1981: Λογοτεχνία και πολιτισμική ιστορία*, Ρέθυμνο, 15-17 Νοεμ. 2019.

74. Εισαγωγή στο *Συζητάμε για την εκπαίδευση: Προβλήματα, προκλήσεις, προοπτικές*, Ρέθυμνο 29.11 – 1.12 2019

75. «"Η Επανάστασις μας εξεσκούριασεν ολίγον": περί έρωτος εικόνες και ιδέες στη λογοτεχνία του νεοσύστατου κράτους». *«Ιδού, γλυκέ Φιλόπατρι, της λύρας μου τα μέλη»: Η λογοτεχνία στην Επανάσταση και στα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους*, 19.11.2021 (διαδικτυακά)

76. «Μανώλης και Ενταβιέ: διπλή αφήγηση μιας ιστορίας αγάπης στα βάθη της Μικράς Ασίας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο»: *Ο πολιτισμικός πλούτος των Μικρασιατών*, Δήμος Ιωαννίνων, 17-19.6.2022

77. «Ελληνοτουρκικά ειδύλλια στη λογοτεχνία για τη Μικρά Ασία: πόθοι, έρωτες, ακόμα και γάμοι» *1922-2022: αναπαραστάσεις της Καταστροφής στον λόγο και στην τέχνη*, Ρέθυμνο 9-10.11.2022

78. «Κήποι της αμαρτίας στην ελληνική πεζογραφία»: *"…και Θεός ην ο Λόγος". Η διασταύρωση της θρησκείας με τη λογοτεχνία*, Τμήμα Φιλολογίας, Ιωάννινα, 18-19 Νοεμ. 2022.

79. «Το πολυεργαλείο Δημιουργική γραφή», Επιστημονική Ημερίδα του Τομέα ΝΕΣΣ (Τμήμα Φιλολογίας, ΑΠΘ), *Η Νεοελληνική Φιλολογία και οι προκλήσεις του παρόντος και του μέλλοντος*, 9.12.2022.

80. «Αφηγήματα για τη Μικρασιατική Καταστροφή 1923-1962: πραγματικότητες και ιδεολογίες», 7ο Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών (Βιέννη, 11-14 Σεπτεμβρίου 2023) Προσεγγίσεις και εστιάσεις στον Νέο Ελληνισμό: κείμενα, εικόνες, αντικείμενα, ιστορίες.

81.«Η βία και η αδελφοσύνη: όπου η Διδώ Σωτηρίου και ο Γιώργος Πολίτης βλέπουν τον αντίπαλο στον καθρέφτη», ΙΖ΄ Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση Τομέα Νεοελληνικών και Συγκριτολογικών Σπουδών Τμ. Φιλολογίας ΑΠΘ: *Βία και εξουσία: ίχνη στο σώμα της λογοτεχνίας* (24-26 Νοέ. 2023)

Προγραμματισμένες συμμετοχές σε συνέδρια

Ομιλίες (επιλογή)

1. «Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης και η κοινωνική αξία της τέχνης», Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 9 Απρ. 1997.

2. «Σοσιαλισμός και λογοτεχνία στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αι.», Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 25 Νοεμ.1997.

3. «''Με κομμένα τα μαλλιά''. Η Γαλάτεια Καζαντζάκη και η γυναικεία χειραφέτηση», Λύκειο Ελληνίδων, Ηράκλειο, 6 Απρ. 1998.

4. «Πώς γεννιέται ένας συγγραφέας (μικρή ιστορία διαμόρφωσης)», Σύνδεσμος Φιλολόγων νομού Ρεθύμνου, Ρέθυμνο, 20 Φεβρ. 1998.

5. «Το Bildungsroman από τον Πλάτωνα Ροδοκανάκη έως τον Μένη Κουμανταρέα», Ομιλία στους διδάσκοντες και στους φοιτητές του Πανεπιστημίου της Κοπεγχάγης, Κοπεγχάγη, Απρίλιος 1999.

6. «Η ανδρεία της ευαισθησίας. Ο πόλεμος του '40 στην ελληνική λογοτεχνία», Ανοιχτό Πανεπιστήμιο της Ιεράπετρας, 28 Οκτωβρίου 1999.

7. «Ο αμφίσημος Παπαδιαμάντης», *Σύγχρονοι Έλληνες συγγραφείς και Παπαδιαμάντης*, εκδήλωση του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου, Αθήνα, Σεπτ. 2001.

8. «Συνηγορία του διηγήματος, μετ' εμποδίων», *Διήγημα: είδος υπό εξαφάνιση ή οι απαρχές μιας νέας πορείας; Η σύγχρονη ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, εκδήλωση του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου, Αθήνα 15.4.2002.

9. «Κρήτη, η σημασία των ορέων», *Γυναίκες συγγραφείς και κρητικός πολιτισμός*, Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας, Βαρβάροι, 17.6.2002.

10. «Πηνελόπες στον 20ό αιώνα», Ομιλία για την ημέρα της γυναίκας, Ωδείο Ρεθύμνου, 12.3.2003, και Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 18.6.2003.

11. «Το ταξίδι στην ελληνική λογοτεχνία του 20ού αιώνα», Ομιλία κατά την απονομή του βραβείου Παρλαμά, Ηράκλειο, 26.3.2003, και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 8.4.2003.

12. «Μορφές του Οδυσσέα στον 20ό αιώνα», Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 20.6.2003.

13. «Η μουσόληπτη οικογένεια Αλεξίου», Ομιλία στο χωριό Κράσι, 27.7.2003, κατά την αποκάλυψη των αγαλμάτων της Γαλάτειας Καζαντζάκη, της Έλλης Αλεξίου και του Λευτέρη Αλεξίου.

Αντ. Καρτσάκης, *Το λογοτεχνικό Ηράκλειο του μεσοπολέμου*, Ηράκλειο 2013, σ. 124, σημ. 139.

14. «Ο Καβάφης και οι καλλιτέχνες: η διακριτική γοητεία του υπαινιγμού», Ομιλία στον Άγιο Νικόλαο (Λασιθίου), στο πλαίσιο του Τριημέρου λόγου και τέχνης, 26.9. 2003, και στη Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο, 8.10.2003.

15. «Από την καλλιτεχνική πανστρατιά στην αποστράτευση. Η λογοτεχνία στον πόλεμο και στην Κατοχή», Ιεράπετρα, 27.10.2004. Ομιλία στην εκδήλωση του Δήμου για την 28η Οκτωβρίου.

16. «Γυναίκες συγγραφείς 1940-1950: Το ταξίδι της ελευθερίας», Χανιά, 7.3.2005, Νομαρχιακή Επιτροπή Ισότητας και Πνευματικό Κέντρο Χανίων στο πλαίσιο των εκδηλώσεων «Γυναίκες και πνευματική δημιουργία». Η ίδια ομιλία επαναλήφθηκε στο Ρέθυμνο, 8.3.2005, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων της Πρυτανείας του Πανεπιστημίου Κρήτης για την ημέρα της γυναίκας.

17. «Künstlerdarstellungen in der Griechischen Prosa des 20. Jahrhunderts», Βιέννη, 11.4.2005, Die Österreichische Gesellschaft für Neugriechische Studien und das Institut für Byzantinistik und Neograezistik der Universität Wien, στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus-Socrates.

18. «*Δεν το 'ξερα πως ήμουν πλασμένος να 'ρθω μια μέρα πίσω στα σκονισμένα μονοπάτια* : το ανεκπλήρωτο όνειρο του ταξιδιού και οι αμφισημίες μιας επιστροφής», ομιλία για τον Μανόλη Αναγνωστάκη στο πλαίσιο στρογγυλής τράπεζας για το έργο του ποιητή, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 19.4.2005.
Η ίδια ομιλία επαναλαμβάνεται στο Ρέθυμνο, 29.5.2005, στην εκδήλωση τιμής για τον Μανόλη Αναγνωστάκη, στο πλαίσιο του Εαρινού Πολιτιστικού Φεστιβάλ του Πανεπιστημίου Κρήτης.

19. «*Γυρίστε στο Βοριά τη ρότα του καραβιού. Τα ξάρτια αντέχουν*: το θριαμβευτικό ‘‘ταξίδι’’ της απελευθέρωσης και η πικρή ‘‘επιστροφή’’ (1943-1950)», Ιόνιο Πανεπιστήμιο και Αναγνωστική Εταιρεία, Κέρκυρα, 10.5.2005.

20. “Die griechische Literatur wärend der Nazi-Besatzung: von der Reflektion zum Engagement”, Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού, Βερολίνο, 24.11.2005.

21. “Kazantzakis le gnostique”, συμμετοχή στη στρογγυλή τράπεζα *Hommage a Nikos Kazantzakis*, Πανεπιστήμιο Marc Block, Στρασβούργο, 26.10.2007.

22. «*Τι εστίν αλήθεια* κατά Τερζάκη», συμμετοχή στο Συμπόσιο στη μνήμη του Άγγελου Τερζάκη, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 23.11.2007.

23. «Κατασκευάζοντας τον *Έσπερο*», Ομιλία στην Ημερίδα της Ένωσης φιλολόγων Νομού Ηρακλείου, Απρ. 2008.

24. «Ελληνικές αναγνώσεις και παραναγνώσεις στον “Οδυσσέα” του Δάντη και του Τένισον», Ομιλία στην Ημερίδα της Ένωσης φιλολόγων Νομού Χανίων, 13 Δεκ. 2008.

25. «Η λογοτεχνία στην Κατοχή», Αθήνα, Στοά του βιβλίου, 19.10.2009

26. «Ο Ρίτσος, η Ελένη και η Μεγάλη Θεά», Άγιος Νικόλαος, Τριήμερο λόγου και τέχνης αφιερωμένο στον Γιάννη Ρίτσο, 23.10.2009.

27. «Ο Έρως και η Ελλάδα», Λουξεμβούργο, 22.3.2010, καλεσμένη από την Ελληνική κοινότητα.
[Στην ομιλία δόθηκαν επεισόδια της δύσκολης σχέσης ανάμεσα στην Ελλάδα και στον Έρωτα. Ο τίτλος αποτελεί παράφραση του διάσημου *Ο Έρως και η Δύση* του Denis de Rougemont, επιθυμεί όμως να δηλώσει μια αντίθεση: στην Ελλάδα δεν υπήρξαν οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της ερωτικής λογοτεχνίας, όπως στη Δύση. Το ερωτικό θέμα πάντα αντιμετωπιζόταν με δυσπιστία. Ανήκει τάχα στη χαμηλή και όχι στην υψηλή τέχνη. Ο έρως σχεδόν βρίσκεται υπό διωγμόν στην εγχώρια παραγωγή, γίνεται όμως δεκτός όταν προέρχεται από το εξωτερικό. Ενίοτε βέβαια μετονομάζεται: κάποια ευρωπαϊκά ερωτικά μυθιστορήματα του μεσοπολέμου μετονομάστηκαν σε κοινωνικά, προκειμένου να νομιμοποιηθούν, και το σύγχρονό μας *Μουσείο της αθωότητας* του Ορχάν Παμούκ βαφτίζεται «αλληγορία». Ο Άγιος Βαλεντίνος της Δύσης έγινε στην Ελλάδα ένας σχεδόν ανερωτικός Υάκινθος ή ένα συμβατικό παντρεμένο ζευγάρι, ο Ακύλας και η Πρίσκιλλα… Η ομιλία κατέληξε με την αναφορά στο μυθιστόρημά μου *Ο έρωτας στον καιρό της ειρωνείας*, με τις προφυλάξεις που έλαβε η συγγραφέας του και με ορισμένες αντιδράσεις που συνάντησε].

28. «Ο πόλεμος του ’40 στη λογοτεχνία. Ελληνο-ιταλικές συγκρούσεις και συναντήσεις», Παλέρμο, 8.4.2010 (Erasmus).
Ανασύνθεση τμημάτων από το βιβλίο μου *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, με επέκταση των παραδειγμάτων που αφορούν στις σχέσεις Ελλήνων και Ιταλών.

Η διάλεξη έχει μεταφραστεί στα ιταλικά από τη Maria Caracausi, «La Guerra del ’40 in letteratura: incontri e scontri greco-italiani», και πρόκειται να δημοσιευτεί προσεχώς.
Η ομιλία επαναλήφθηκε στην Ιεράπετρα, 27.10.2011 (εκδήλωση του Δήμου για την επέτειο).

29. «Το ημερολόγιο μιας προικισμένης». Ομιλία για τη Μαργαρίτα Καραπάνου, Ιεράπετρα, 23.10.2010.

30. «Πώς δεν θα γράψετε ένα μπεστ σέλερ». Ομιλία στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο της Στοάς του Βιβλίου, στον κύκλο *Δέκα μαθήματα δημιουργικής γραφής και ανάγνωσης*, Αθήνα, 24.11.2010.

31. «Στυλιανός Αλεξίου, ένας εξαίσιος μηχανικός της γλώσσας, της σκέψης, της ποιητικής τέχνης», Τιμητική εκδήλωση για τον Στ. Αλεξίου από το ΤΕΕ-ΤΑΚ, Ηράκλειο, 19.2.2011.

32. «Η Πηνελόπη ταξιδιώτισσα», στο πλαίσιο των διατομεακών αναγνώσεων του Τμήματος Φιλολογίας, Ρέθυμνο, 25.4.2012.

33. «Το 1922 στην ελληνική πεζογραφία. Πώς οι συγγραφείς αναθεωρούν τα έργα τους;», στο Τμήμα Τουρκικών και Μεσανατολικών σπουδών, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία, 30.10.2012.

34. «Με μια τεράστια κλίση προς το χιούμορ», *Κινηματογραφώντας την ιστορία, αναζητώντας την ιστορία στον κινηματογράφο. Τιμητική εκδήλωση για τον Φώτο Λαμπρινό*, Ρέθυμνο, 22.4 2013.

35. «Ο Στυλιανός Αλεξίου καλλιτέχνης», Σύλλογος «Απόλλων», Ηράκλειο, 13.1.2014. (και Ρέθυμνο, ΣΦΝΡ, 1.2.2014).

36. «Η Πηνελόπη ταξιδιώτισσα», στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus, Ρώμη 15.5.2014, Universita di Roma Sapienza. Το κείμενο μεταφράστηκε στα ιταλικά ως “Penelope viaggiatrice”.

37. «Δημήτρη Χατζή, «Ο Σιούλας ο ταμπάκος»: το έπος, το δράμα και η γενεαλογία ενός γύφτου», μάθημα στο πλαίσιο της Δράσης «Από την έρευνα στη διδασκαλία», Δημοτική Βιβλιοθήκη Κορίνθου, 6.12.2014, Κ Ι Κ Π Ε &Future Library https://www.youtube.com/watch?v=SObmBIiacI4

38. «Μάριος Χάκκας: *γράφοντας συνθήματα οργής*», Κεντρική Δημοτική Βιβλιοθήκη του Δήμου της Αθήνας, 16.3.2015.

39. «Ο Αλέξανδρος Μάτσας και οι σύντροφοι του Οδυσσέα», βραδιά αφιερωμένη στον ποιητή, Θέατρο Μνήμη, Χανιά, 5.3.2016.

40. «Πηνελόπη, ένα σκάνδαλο στον 20ό αιώνα», στην Ημερίδα *Ο πολύγλωσσος Οδυσσέας*, Κεντρική Βιβλιοθήκη ΠΚ, 13.4.2016.

41. «Η Πηνελόπη ταξιδιώτισσα», ομιλία στην Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης, 7.10.2016 (διοργάνωση, Ένωση Φιλολόγων Νομού Κοζάνης).

42. Συζήτηση με τους μαθητές της γ΄γυμνασίου του Pierce College (Αγ. Παρασκευή, Αθήνα) για τη λογοτεχνία και τη συγγραφή, καλεσμένη από την Άννα Ξένου, 23.11.2016.

43. Πρότυπο μάθημα για την «Ελένη» του Σεφέρη στο πλαίσιο της Δράσης «Από την έρευνα στη διδασκαλία», Σέρρες 29.4.2017, Κ Ι Κ Π Ε &Future Library https://www.youtube.com/watch?v=lahPctVVPpQ

44. «Ο ερωτικός Παπαδιαμάντης: όνειρα και εφιάλτες», Ρόδος, 20.1.2018, καλεσμένη από τον Σύνδεσμο Φιλολόγων και το περιοδικό *Νησίδες*.

45. Έπαινος στον Ορχάν Παμούκ, ομιλία κατά την επιτιμοποίηση του νομπελίστα συγγραφέα, Ρέθυμνο, 4.5.2018.

46. «Καλλιτέχνες, κατασκευαστές, ερασιτέχνες: αποχρώσεις καβαφικής ειρωνείας προς φανταστικούς ομοτέχνους», Ίδρυμα Ωνάση, 18.5.2018. https://www.youtube.com/watch?v=i48WjPpbulM&feature=youtu.be

47. «Το ρόδο και το αγκάθι: ο έρωτας στον κόσμο του Παπαδιαμάντη», Βόλος, 27.8.2018, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων *Τριήμερο ταξίδι στην ελληνική λογοτεχνία* του Κέντρου Πολιτισμού και Κοινωνικής Παρέμβασης «Ιωλκός».

48. «Gail Holst-Warhaft: μια Πηνελόπη στον προβληματικό ελληνικό παράδεισο», Εσπερίδα της Κοσμητείας της Φιλοσοφικής Σχολής του Π. Κ., Ρέθυμνο, 24.10.2018.

49. Ομιλία στο πλαίσιο της συζητήσης «Το ελληνικό μυθιστόρημα, παρελθόν, παρόν και μέλλον». Διοργανωτής περ. *Νέον Πλανόδιον*, Αθήνα 5.1.2019.

50. «Πετσάλης, Θεοτοκάς, Καζαντζάκης, Παλαμάς...: η κρίση του κοινοβουλευτισμού στον μεσοπόλεμο», ΙΜΣ, Ρέθυμνο 27.2.2019.

51. «Αρχετυπικές λογοτεχνικές ηρωίδες και η ισότητα των φύλων», στο πλαίσιο της Ημερίδας *Φύλο και εκπαίδευση* της Γ.Γ. Ισότητας των φύλων, Ρέθυμνο, 6.4.2019.

52. «Ο Παπαδιαμάντης και ο συμβολικός του κόσμος», τρίωρο μάθημα στο Πανεπιστήμιο Πατρών, 30.5.2019.

53. «Κήποι της αμαρτίας στη νεοελληνική λογοτεχνία. Απόψεις και συλλογισμοί για την πτώση των πρωτοπλάστων», 27^{ο} Συνέδριο Ωτολογίας, Ακοολογίας, Νευροωτολογίας, Ρέθυμνο 7.6.2019 (κεντρική ομιλία στην τελετή έναρξης).

54. «Ο Κοσμάς Πολίτης, η Σμύρνη, η μνήμη της: θάνατος και ανάσταση μιας πολιτείας», Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας, 18.5.2022

Εθνική Βιβλιοθήκη, 18.5.2022. Το θέμα μου στο μικρό αφιέρωμα στον μεγάλο συγγραφέα: «Ο Κοσμάς Πολίτης, η Σμύρνη, η μνήμη της: θάνατος και ανάσταση μιας πολιτείας». Ο Κοσμάς Πολίτης εγκαταλείπει τη Σμύρνη το 1922, λίγο πριν ή λίγο

μετά την είσοδο των κεμαλικών στρατευμάτων. Σαράντα χρόνια αργότερα θα γράψει το συγκλονιστικό μυθιστόρημα *Στου Χατζηφράγκου*. Η μνήμη που λαγοκοιμόταν έχει ξυπνήσει οδυνηρά. Οι προσωπικές εμπειρίες, οι συλλογικές μνήμες, οι ιδέες, θα μετουσιωθούν σε ένα έργο που θέλει να κάνει τους αναγνώστες του να «ανασαίνουν ουρανό».

55. «Η Μικρασιατική Καταστροφή στη λογοτεχνία 1923-1962», Έκθεση βιβλίου στο Ζάππειο, 14.9.2022.

56. Τρία μαθήματα-σεμινάρια στα Αρσάκεια Σχολεία της Αθήνας για τη Μικρασιατική Καταστροφή, το μυθιστόρημα του Κοσμά Πολίτη *Στου Χατζηφράγκου* και το θεατρικό έργο μου *6 γαλάζια μολύβια για τη Σμύρνη*. 11.1.23, 17.2.23 και 17.3.23.
Ομιλία στο 9ο Παναρσακειακό Μαθητικό Συνέδριο «Μνήμη Μικρασιατικού Πολιτισμού», 4.4.2023: «Ιστορίες αιχμαλωσίας: η ακραία σκληρότητα αλλά και η η ανθρωπιά που επιζεί».

- «Η εικόνα του γιατρού στα αφηγήματα για τη Μικρασιατική Καταστροφή», Μουσείο Ιατρικής Π.Κ. - ΚΕΜΕ, 30.10.2023

- «Η Φόνισσα: το κοινωνικό πρόβλημα και το υπαρξιακό δράμα», *Πνευματικό Κέντρο Χανίων*, 15.12.2023.

- «Καβάφης – Αναγνωστάκης: το πρίσμα και το αμόνι», Αλεξάνδρεια [αναβλήθηκε].

Συμμετοχή σε σεμινάρια

1. Σεμινάριο για τη θεωρία της λογοτεχνίας και τη μετάφραση της ορολογίας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986/87.

2. *Λογοτεχνικό έργο και ηθική - η ηθική της κριτικής*, Ερμούπολη, Ιούλιος 1998: «Ανηθικότητα και αισθητική».

3. *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνικής κριτικής: 19ος, 20ός αιώνας*, Ερμούπολη, Ιούλιος 1999: «Κριτικές στάσεις στα χρόνια της Κατοχής».

4. *Αναζητώντας τα ίχνη της ελληνικής πεζογραφίας 1830-1880*, Ερμούπολη, 10.7.2000: «Ο Α. Ρ. Ραγκαβής και ο *Αυθέντης*: ένας επωφελής γάμος στην Ελλάδα του 1850».

5. Μεταπτυχιακό σεμινάριο του νεοελληνικού τομέα του τμήματος φιλολογίας ΑΠΘ, 5.12.2000: «Λογοτεχνικά παράδοξα στα χρόνια της Κατοχής».

6. *Λογοτεχνία και αριστερά, 1940-1980*, Ερμούπολη, 11.7.2001: «Στοιχεία για τη ρητορική της αριστεράς στη λογοτεχνία του εμφυλίου».

7. Σεμινάριο νεοελληνικής φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Μονάχου (καθηγήτρια: Μαριλίζα Μητσού), 1.7.2002: «Καλλιτέχνες σε νησί».

8. Σεμινάριο νεοελληνικής φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Αμβούργου (καθηγητής: Hans Eideneier), 4.7.2002: «Das Porträt des Künstlers in der griechishen Prosa des ausgehenden 20. Jahrhunderts».

9. Σεμινάριο νεοελληνικής φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Μονάχου (καθηγήτρια: Μαριλίζα Μητσού), 2.11.2005: Η ελληνική λογοτεχνία στα χρόνια της Κατοχής

10. Ομιλία στο πλαίσιο του μαθήματος του Ulrich Moennig, Αμβούργο, 22.11.2005: Η εικόνα του Γερμανού στην ελληνική λογοτεχνία αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

11. Παρουσίαση του βιβλίου μου *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950* στα μεταπτυχιακά σεμινάρια του Δημήτρη Παπανικολάου, Οξφόρδη, του Roderick Beaton, Kings' College, Λονδίνο, και του David Holton, Καίμπριτζ, κατά τον Ιανουάριο 2006.

12. Σεμινάριο δημιουργικής γραφής, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 26-27.6.2010.

13. Σεμινάριο για τη δεκαετία του '50, Ερμούπολη, Ιούλιος 2013: «Πολιορκημένοι, ερωτευμένοι, ιερά σφάγια στη λογοτεχνία της δεκαετίας του '50».

14. Σεμινάριο δημιουργικής γραφής, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Αθήνα, Μάρτιος 2014.

15. Σεμινάριο δημιουργικής γραφής, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Αθήνα 17-18.1.2015 [Παπαδιαμάντης].

16. Σεμινάριο δημιουργικής γραφής, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Αθήνα 5-6.12.2015 [Βιζυηνός].

17. *Πολιτισμικές τεχνολογίες και «καθημερινή πρακτική» στη μακρά δεκαετία του '60 : κατανάλωση, κουλτούρα και κοινωνική αλλαγή*, Ερμούπολη 9-10.7.2016: «Γραφές της οργής».

18. *"Η ομόνοια χτίζει σπίτια και η διχόνοια τα χαλά"*, Ερμούπολη 11-12.7.2016 «Άγγελου Σικελιανού, *Το μήνυμά της*: διχόνοιας αλλοπρόσαλλα 1943-2013…» [Όταν το ΕΑΜ κατήγγειλε τον Σικελιανό για προδοσία το 1943. Η αντιμετώπιση του θέματος από τον Ασημ. Πανσέληνο, τον Αλ. Αργυρίου και νεότερους σχολιογράφους των blogs.]

19. Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Βερολίνου, σεμινάριο Μίλτου Πεχλιβάνου, 6.12.2016: «Το "Όνειρο στο κύμα" και ο εφιάλτης της Πτώσης: ιχνηλατώντας τα σύμβολα στον κόσμο του Παπαδιαμάντη».

20. Μεταπτυχιακό σεμινάριο Τομέα ΜΝΕΣ, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 20.12.2016: «Τα οργισμένα νιάτα της ελληνικής πεζογραφίας στη δεκαετία του 1960».

21. Σεμινάριο δημιουργικής γραφής, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Αθήνα 18-19.3.2017 [Η Πηνελόπη στον κόσμο του φεμινισμού. Μορφές της μυθικής ηρωίδας στη σύγχρονη λογοτεχνία].

22. Σεμινάριο της Μαριλίζας Μητσού «Occupation, Résistance, Collaboration: La mémoire de la Seconde Guerre mondiale en Grèce», στην École des hautes études en sciences sociales, Παρίσι 1.6.2017 [Littérature et mémoire après la guerre civile grecque : Récits et révisions de l'histoire des conflits]. Αναρτήθηκε στο Academia. edu.

23. Σεμινάριο για τη χρήση μη σεξιστικής γλώσσας: ΕΙΦ Πανεπιστημίου Κρήτης, 7.12.2022. Παρουσίασα αποσπάσματα από λογοτεχνικά κείμενα και δοκίμια του παρελθόντος που απευθύνονταν εμφατικά και προκλητικά ενίοτε μονάχα σε άντρες (Ροΐδης, *Πάπισσα Ιωάννα*, Καζαντζάκης, *Ασκητική*, Απ. Σαχίνης, «Το μυθιστόρημα της εφηβείας»). Έπειτα πέρασα σε νεότερα δοκίμια και στην προσπάθεια, περισσότερο ή λιγότερο επιτυχημένη, των συγγραφέων να υπερβούν το πρόβλημα του σεξισμού στη γλώσσα (Αρ. Χατζής, Τάκης Θεοδωρόπουλος). Τέλος έφερα προς συζήτηση το άρθρο του Σάκη Μουμτζή «Το καλάθι είναι της νοικοκυράς», όπου ο συγγραφέας προσπαθεί να αναιρέσει την πολιτική ορθότητα που εμπεριέχει, κατ' αυτόν, ο νεολογισμός «καλάθι του νοικοκυριού».

Παρουσιάσεις βιβλίων

1. Παρουσίαση του Αντώνη Σουρούνη στο βιβλιοπωλείο Κλαψινάκη στο Ρέθυμνο, 3.4.1995.

2. Παρουσίαση του Αντρέα Φραγκιά στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, 7.5.1996.

3. Παρουσίαση του βιβλίου *Δέκα μύθοι και μια ιστορία* του Νίκου Παπανδρέου, στο Ωδείο του Ρεθύμνου, 30.5.1996.

4. Παρουσίαση του βιβλίου *Όταν θυμώνεις είσαι μπλε* της Μαρίας Αντωνακάκη-Αναστασάκη, στο Ρέθυμνο, Δημοτική Πινακοθήκη Λευτέρη Κανακάκη, 20.12.1998.

5. Παρουσίαση της Μιμίκας Κρανάκη στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης, 16.3.1999.

6. Παρουσίαση του βιβλίου του Δημήτρη Μίγγα, *Των κεκοιμημένων*, Αθήνα, 15.2.2000.

7. Παρουσίαση της Ιωάννας Καρυστιάνη στη Βιβλιοθήκη του Παν. Κρήτης, Ρέθυμνο, 10.12.2002.

8. Παρουσίαση του μυθιστορήματος της Μαρινέλλας Βλαχάκη, *Σιλάνς σιλβουπλέ*, στο Θέατρο Δ. Βλησίδη, Χανιά, 27.11.2006. Το ίδιο στην Αθήνα, 12.2.2007.

9. Παρουσίαση του μυθιστορήματος του Δημοσθένη Κούρτοβικ, *Περιμένοντας τους Βαρβάρους*, Θεσσαλονίκη, 25.11.2008.

10. Παρουσίαση του μυθιστορήματος της Μαρλένας Πολιτοπούλου, *Η μνήμη της πολαρόιντ*, Ηράκλειο, 7.5.2010.

11. Παρουσίαση της συλλογής διηγημάτων της Νίκης Τρουλλινού, *Ένα μολύβι στο κομοδίνο*, Ρέθυμνο, 9.3.2011.

12. Παρουσίαση της συλλογής διηγημάτων της Αμάντας Μιχαλοπούλου, *Λαμπερή μέρα*, Ρέθυμνο, 31.5.2012

13. Παρουσίαση των αυτοβιογραφικών δοκιμίων του Δ. Ψυχογιού, *Στιγμές της μεταπολίτευσης*, Αθήνα (ΕΣΗΕΑ) 20.4.2015.

14. Παρουσίαση του μυθιστορήματος του Κ. Ακρίβου, *Τελευταία νέα από την Ιθάκη*, Αθήνα (Ιανός) 2.12.2016.

15. Παρουσίαση των γερμανικών μεταφράσεων έργων της Μιμίκας Κρανάκη, κατά τη διάρκεια γιορτής των εκδ. Ρωμιοσύνη, Βερολίνο 4.12.2016.

16. Παρουσίαση της νουβέλα της Λίλας Τρουλινού *Στον κάμπο στροβιλίζονται τ' αγκάθια*, Χανιά (Δημοτική βιβλιοθήκη) 5.4.2017.

17. Παρουσίαση του μυθιστορήματος του Μίμη Ανδρουλάκη *Νύχτα με πέντε φεγγάρια*, Ηράκλειο 19.12.2018.

18. Μιχάλης Τριανταφυλλίδης, *Η πόλη που αγαπούσαμε*, Τεχνόπολη, Αθήνα (διαδικτυακά) 2022. https://www.oanagnostis.gr/o-michalis-triantafyllidis-kai-i-agapimeni-poli-tis-aggelas-kastrinaki/

19. Παρουσίαση της αυτοβιογραφίας του Μίμη Ανδρουλάκη *Πριν σβήσουν τα φώτα*, Ηράκλειο 12.12.2022.

Άλλες δραστηριότητες

Πρόλογος σε βιβλίο – Σημείωμα σε πρόγραμμα

1. «Η *Κερένια κούκλα* μεταμορφώνεται πάλι», πρόλογος στο γκράφικ νόβελ των Ηλία Κατιρτζιγιανόγλου και Γ. Τσιαμάντα *Η κερένια κούκλα* του Κ. Χρηστομάνου, Αθήνα, Απρ. 2017.

2. «Για το μυθιστόρημα»: σημείωμα για την *Κερένια κούκλα* στο πρόγραμμα της ομώνυμης όπερας του Τάσου Ρωσόπουλου, από την Εθνική Λυρική Σκηνή, Μάρτιος 2019.

Τηλεοπτικά σενάρια

Εκπομπή «Εποχές και Συγγραφείς», σε σκηνοθεσία Τάσου Ψαρρά:
1. Γαλάτεια Καζαντζάκη : παρουσιάστηκε στην ΕΤ1, Νοέμβριο 2003.
2. Κοσμάς Πολίτης: παρουσιάστηκε στην ΕΤ1, 5.1.2004.

Συμμετοχή σε τηλεοπτικές εκπομπές και ταινίες

Συνέντευξη

- για τον Άγγελο Τερζάκη: «Εποχές και Συγγραφείς», σε σκηνοθεσία Τάσου Ψαρρά
- για τον Αλέξανδρο Αργυρίου: «Εποχές και Συγγραφείς», σε σκηνοθεσία Τάσου Ψαρρά
- για τον Μ. Καραγάτση με τον Β. Χατζηβασιλείου, σε σκηνοθεσία Πέννυς Παναγιωτοπούλου
- για τον Ν. Καζαντζάκη στη σειρά «Έλληνες του πνεύματος και της τέχνης», σε σκηνοθεσία Χρ. Μαχαίρα. Προβλήθηκε από τον Σκάι, 9.1.2013.
- για τον Π. Πρεβελάκη: Εκπομπή «Εποχές και Συγγραφείς», σε σκηνοθεσία Τάσου Ψαρρά. Προβλήθηκε από την ΕΡΤ2. http://webtv.ert.gr/ert2/epoxes-kai-sigrafeis/28ian2015-epoches-ke-singrafis/
- για τον Ν. Καζαντζάκη, για την ταινία του Μένιου Καραγιάννη *33.333. Η Οδύσσεια του Νίκου Καζαντζάκη*, πρεμιέρα στο Ηράκλειο, 6.5.2016.
- για τους Κρήτες συγγραφείς Ν. Καζαντζάκη, Γαλάτεια Καζαντζάκη και Π. Πρεβελάκη στη σειρά του ΟΤΕ TV / OTE History «Η Ελλάδα από το Α ως το Ω», προβολή Δεκ. 2016.
- για τον Κ. Ταχτσή, συνέντευξη στον Τάκη Σπετσιώτη για την εκπομπή «Εποχές και Συγγραφείς», σε σκηνοθεσία Τάκη Σπετσιώτη (Ιαν. 2017). Προβλήθηκε από την ΕΡΤ2, 3.12.2018.
- για τον Καζαντζάκη, για τη σειρά «Αυτοί που τόλμησαν» της COSMOTE TV, σε σκηνοθεσία Σπύρου Τσιφτσή (Ιαν. 2017).
- στο ραδιόφωνο Runfunk Berlin-Brandenburg, 5.12.2016, συνομιλία με τον δημοσιογράφο Βασίλη Βογιατζή για τα έργα της Μιμίκας Κρανάκη.
- για τον Γ. Θεοτοκά, «Εποχές και Συγγραφείς», σε σκηνοθεσία Τάσου Ψαρρά (Ιούν. 2017) http://webtv.ert.gr/ert2/epoxes-kai-sigrafeis/28ian2018-epoches-ke-syngrafis/

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Α΄. Αυτοτελή έργα

1. ***Οι περιπέτειες της νεότητας. Η αντίθεση των γενεών στην ελληνική πεζογραφία (1890-1945)***, Αθήνα (εκδ. Καστανιώτη) 1995, σελ. 500.

Η διατριβή επιχειρεί να ορίσει ένα θέμα της ελληνικής πεζογραφίας, τα κείμενα που έχουν ως αντικείμενό τους τη νέα γενιά, τους νέους ανθρώπους που αμφισβητούν τις καθιερωμένες αξίες και τον συμβατικό τρόπο ζωής. Η επιλογή των έργων έγινε από το σύνολο της νέας ελληνικής πεζογραφίας, με κριτήριο το αν η νεότητα του ήρωα συνιστά το βασικό, το διακριτικό χαρακτηριστικό του, παραπέμποντας έτσι στη συλλογική κατηγορία «νέα γενιά».

Το ζήτημα εξετάζεται ιστορικά και τυπολογικά. Απαρχή της συστηματικής ενασχόλησης με τη νεότητα θεωρώ το 1890 και το έργο του Γρηγόριου Ξενόπουλου *Νικόλας Σιγαλός*· δεύτερος σταθμός το 1895 με το έργο του Κονδυλάκη *Το 62. Κάτω ο τύραννος*, που παρουσιάζει τη νεολαία ως πολιτική δύναμη. Παρακολουθώ βήμα βήμα την παρουσίαση της νεότητας και τη διαμόρφωση του «θέματος»: τα προβλήματα π.χ. που δημιουργεί στις αρχές του 20ού αι. η αντίφαση –όπως τη συλλαμβάνουν οι συγγραφείς– ανάμεσα στην ιδεατή (θετική) εικόνα της νεότητας και στους συγκεκριμένους (αρνητικούς) νέους, τη σταδιακή καθιέρωση μιας θετικής εικόνας για τη νεότητα, καθώς και την υπονόμευση της εικόνας αυτής. Γιατί κατά κανόνα η νεότητα υφίσταται μια υπονόμευση από τους ίδιους τους συγγραφείς που εξαίρουν την αξία της· η αμφιθυμία στην αποτίμηση της νέας γενιάς είναι τυπικό χαρακτηριστικό των κειμένων που εξετάζονται, και ένα από τα βασικά εξαγόμενα της εργασίας μου. Κατεξοχήν παράδειγμα αμφιθυμίας είναι το έργο που θεωρείται ότι καθιερώνει την αξία της νεότητας, η *Αργώ* του Γιώργου Θεοτοκά: παρά την θεωρητική εξύμνηση της νεότητας, στη μυθιστορηματική πράξη ο κυρίως προβαλλόμενος ήρωας είναι ένας ώριμος, δυναμικός άνδρας.

Παρακολουθώντας τις περιπέτειες της νεότητας στον μεσοπολεμικό κόσμο, εξετάζω τη διαμάχη των «φιλελεύθερων αστών» και της Αριστεράς, όσον αφορά την οικειοποίηση της νεότητας, καθώς και τις ταλαντεύσεις της Αριστεράς –ορθόδοξης και τεταρτοδιεθνιστικής– ανάμεσα στη θεωρητική καθαρότητα της ταξικής πάλης και στην αποδοχή μιας σχετικής αυτονομίας της νέας γενιάς. Την ίδια εποχή η νεότητα υπήρξε πεδίο διαμάχης ανάμεσα στις λογοτεχνικές γενιές του 1920 και 1930: το μοντέλο του «γερασμένου παιδιού» –τρόπος αντίδρασης προς την κοινωνία κατά τη δεκαετία του 1920– αντιπαρατίθεται προς το μοντέλο του «δραστήριου νέου».

Η αναλυτική πραγμάτευση των έργων για τη νεότητα σταματά το 1945, με κείμενα που ανήκουν ακόμα στον μεσοπολεμικό κόσμο. Συνοπτικά, όμως, αναλύω την αξιοποίηση του θέματος της νεότητας και στον μεταπολεμικό κόσμο, έως το 1995, οπότε διαπιστώνω το τέλος ενός προβληματισμού και μια επιστροφή στην αφετηρία ως προς τις θεματολογικές και τις ιδεολογικές συντεταγμένες των έργων.

Παράλληλα με την ιστορία, ερευνάται και η τυπολογία, η διαμόρφωση των τυπικών χαρακτηριστικών του «θέματος»: ο συλλογικός χαρακτήρας του «ήρωα» και οι σχέσεις μέσα στη νεανική ομάδα, η έκβαση της ιστορίας και η πολύ συχνή παρουσία του θανάτου σε νεαρή ηλικία, η έννοια του «ταξιδιού», ο ρόλος του επιλόγου και –πάνω από όλα– η παρουσία ενός προσώπου, του κατεξοχήν συμπληρωματικού ρόλου ως προς τη νεότητα, του προσώπου του "βοηθού". Βοηθό

ονομάζω έναν ενήλικο αλλά νεανικό στη συμπεριφορά ήρωα, ο οποίος καθοδηγεί τους νέους στον ορθό δρόμο και –έμμεσα– τον αναγνώστη στην ιδεολογική κατανόηση του κειμένου. Ο βοηθός είναι ένα προσωπείο του συγγραφέα, ο φορέας του λόγου του· η μελέτη του προσώπου αυτού μας οδηγεί στην κατανόηση της σχέσης που ο δημιουργός επιθυμεί να έχει με την κοινωνία του και με την ιστορία.

Ο «βοηθός» γεννάται, όπως επιχειρώ να δείξω, στις αρχές του 20ού αιώνα στο έργο του Κ. Χατζόπουλου *Υπεράνθρωπος*, υποκαθιστώντας τον πατέρα του νεαρού ήρωα, που ως εκείνη την εποχή έπαιζε ρόλο οδηγού της νεότητας. Η μετάβαση από τον πατέρα-οδηγό στον νεανικό «βοηθό» συνιστά την κρίσιμη βαθμίδα στην καθιέρωση της αξίας της νεότητας.

Από την άποψη της μεθόδου, η εργασία μου αξιοποιεί ορισμένες βασικές έννοιες του δομισμού και της Νέας Κριτικής, χωρίς όμως να εφαρμόζει κάποιο συγκεκριμένο μοντέλο ανάλυσης. Η προσέγγισή μου στηρίζεται στη στενή επαφή με το ίδιο το κείμενο, στη λεπτομερειακή παρατήρηση τού μέρους σε σχέση με το όλον, των μερών μεταξύ τους, της αρχής και του τέλους ενός έργου. Με τη μέθοδο αυτή, που ζητά να εισχωρήσει στη διαδικασία της συγγραφής, παρακολουθούμε κάποτε πώς γεννιούνται τα μυθιστορηματικά πρόσωπα, τις ιδεολογικές μετατοπίσεις ανάμεσα στην αρχή και στο τέλος ενός έργου –μετατοπίσεις που οδηγούν συχνά στην ανακάλυψη του ρόλου της ιστορικής συγκυρίας κατά τη διάρκεια της συγγραφής του– τις ποικίλες αντιφάσεις των κειμένων. Η εργασία μου συμβάλλει, πιστεύω, εκτός από την οροθέτηση ενός λογοτεχνικού είδους και στην κατανόηση της διαδικασίας παραγωγής τού λογοτεχνικού κειμένου.

Παρουσίαση - κριτική - παραπομπές

- Χριστίνα Κουλούρη, "Οι μύθοι της νεότητας", *Το Βήμα, Νέες εποχές*, 6.5.1996
- Δημοσθένης Κούρτοβικ, "...και ο ζητών ευρίσκει", *Τα Νέα*, 10.12.1996
- Ελισάβετ Κοτζιά, "Δια-κρίνοντας", *Η Καθημερινή*, 1.12.1996
- Έρη Σταυροπούλου, *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ.3 (Ιούλ.-Οκτ. 1996), σ.181-184.
- Δημήτρης Δασκαλόπουλος, "Κατάλογος 50 αξιόλογων βιβλίων της χρονιάς", *Επίλογος '96*, σ.34.
- Σπύρος Τσακνιάς, "Δικαιολογημένως απών", *Τα Νέα*, 2.4.1997 (μνεία).
- Χριστίνα Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ.43-44 (παραπομπή) και σ.527 (βιβλιογραφία).
- Αλέξης Ζήρας, "Κώστας Παρορίτης", *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τ. Ι΄ (1900-1914), εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1997, σ.385-386 (παράθεση αποσπάσματος από το βιβλίο μου) και σ.387 (βιβλιογραφία).
- Κώστας Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αι.*, δακτυλόγραφη διδ. διατριβή, Αθήνα 1997, σ. 520, παραπομπή 3.
- Έρη Σταυροπούλου, «Δ. Σολωμός. Η μυθοποίηση της μορφής του», στο *Διονύσιος Σολωμός: «Κανών» νεοελληνικού πνευματικού βίου*, Αθήνα (Εταιρεία Σπουδών) 1999, σ. 322, σημ. 21.
- Κατερίνα Δημοπούλου, "Η αυτοβιογραφική διάσταση στα *Δέντρα* της Μαγαρίτας Λυμπεράκη", περ. *Ομπρέλα*, τχ.41 (Ιούν.-Αυγ. 1998), σ.74, 80 (σημ.3).
- Μαρία Ιατρού, "Ο Κώστας Καρυωτάκης του Γιώργου Κιτσόπουλου: ειρωνεία και σάτιρες στην αυλαία των θαυμάτων", *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ.9 (1998), σ.96, σημ.7 και σ.99, σημ.36.
- Γερασιμία Μελισσαράτου, «Το μυθιστόρημα *Eroica* ως Bildungsroman», *Ελίτροχος*, τχ.11 (1996-1997), σ.118.
- Νένα Κοκκινάκη, *Η φωνή μιας γενιάς: Γ. Θεοτοκάς – Μ. Καραγάτσης*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1997, σ.59 (βιβλιογραφία).
- Μπάμπης Δερμιτζάκης, *Αφηγηματικές τεχνικές. Ελληνική πεζογραφία και δραματουργία*, Αθήνα 2000, σ.102-103.
- Γερασιμία Μελισσαράτου, «Το πορτρέτο του καλλιτέχνη ως νεαρού Κωνσταντινουπολίτη και τα πορτρέτα ευρωπαίων συγγενών του», *Ο έξω-ελληνισμός. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922* (πρακτικά συμποσίου), Αθήνα 2000, σ. 237, σημ. 26.
- Mario Vitti, *Storia della letteratura neogreca*, Ρώμη 2001, σ. 262 (σημ. 46), 398-399 (σημ. 21).
- Ευτυχία Αμιλήτου, Εισαγωγή στο Γρ. Ξενόπουλος, *Νικόλας Σιγαλός*, Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα 2002, σ.52 (σημ.69) και σ.58-59 (σημ.75).
- Γιώργος Καλλίνης, *Ο μοντερνισμός ενός κοσμοπολίτη. Στοιχεία και τεχνικές του μοντερνισμού στο μεσοπολεμικό μυθιστόρημα του Κοσμά Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 227, σημ. 95, σ. 237, σημ. 105.

- Τόνια Καφετζάκη, *Προσφυγιά και λογοτεχνία. Εικόνες του Μικρασιάτη πρόσφυγα στη μεσοπολεμική πεζογραφία*, Αθήνα (Πορεία) 2003, σ. 90.
- Γεωργία Γκότση, *Η ζωή εν τη πρωτευούση, θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2004, σ.279: σημ.2, σ.279: σημ.6 και σημ.10, σ.284: σημ. 36.
- Wolfgang Glaessel, *Giannes Kampyses und Konstantinos Chatzopoulos. Neugriechische Literaten in Deutschland zur Zeit der Jahrhundertwende*, Neuried 2004, σ.107, 114 (232, 117).
- Κώστας Καρακώτιας, «Ξαναδιαβάζοντας την *Αργώ*», *Νέα Εστία*, τχ. 1784 (2005), σ. 932.
- Olympia Antoniadou, "Margarita Liberaki en quete de l'identite a travers la mythologie grecque et personnelle", *La Francophonie dans les Balkans. Les voix des femmes*, Παρίσι (Publisud) 2005, σ. 67, σημ. 28.
- Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, *Η τέχνη πτεροφυεί εν οδύνη. Η πρόσληψη του νεορομαντισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα 2005, σ. 616.
- Ηρακλής Χατζηιωαννίδης, *Ο Άγγελος Τερζάκης δραματουργός*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005, σ.11.
- Χριστίνα Ντουνιά, Επίμετρο στο Ντόρα Ρωζέττη, *Η ερωμένη της*, Αθήνα 2005, σ. 237-238, σημ. 14.
- Μαν. Νταλούκας, *Ελληνικό ροκ*, Αθήνα 2006, σ. 17.
- Διαμάντη Αναγνωστοπούλου, *Αναπαραστάσεις του γυναικείου στη λογοτεχνία*, Αθήνα 2007, σ. 178, σημ. 66, σ. 185, σημ. 81.
- Σπ. Κιοσσές, *Το γυναικείο bildungsroman στη νέα ελληνική λογοτεχνία: παραδειγματικές αφηγηματικές δομές διαμόρφωσης της μυθοπλαστικής ηρωίδας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο*, δ. διατριβή, Βόλος 2008 (πολλές αναφορές).
- Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Τέσσερις γυναίκες βιογραφούν τον Καζαντζάκη», *Νέα Εστία*, τχ. 1830 (Φεβρ. 2010), σ. 241, σημ. 10.
- Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα*, Αθήνα 2011, σ. 87, σημ. 46.
- Θ. Αγάθος, Εισαγωγή στο Βασίλης Βασιλικός, *Η διήγηση του Ιάσονα*, Αθήνα 2012, σ. 34 (σ. 44, σημ. 34).
- Σπ. Κιοσσές, «Η γυναίκα ως μυθοπλαστική ηρωίδα…», *Η νεοελληνική λογοτεχνία στον μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, επιμ. Αθ. Φωτόπουλος, Πύργος Ηλείας 2012, σ. 247.
- Κατ. Μουστακάτου, «Ο μεσοπόλεμος μέσα από τη ματιά του Γ. Θεοτοκά», *Η νεοελληνική λογοτεχνία στον μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, επιμ. Αθ. Φωτόπουλος, Πύργος Ηλείας 2012, σ. 263, σημ. 8, σ. 269, σημ. 39.
- Βαγγ. Καραγιάννης, *Προσλήψεις και πεζογραφική έκφραση του μη ΕΑΜικού χώρου (Αθήνα, 1941-1944): οι περιπτώσεις των Ρ. Ρούφου, Θ.Δ. Φραγκόπουλου, Αλ. Κοτζιά, Γ. Θεοτοκά*, ΕΚΠΑ 2012.
- Γκιόκα, Ασπασία, *Η διακειμενικότητα στο πεζογραφικό έργο του Κοσμά Πολίτη: Λόγος – Εικόνα – Μουσική*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Ε.Κ.Π.Α. 2012.
- Ελ. Κεχαγιόγλου, Εισαγωγή στο Παρορίτης, *Ο Κόκκινος τράγος*, Αθήνα (*Τα Νέα)* 2013, σ. 14.
- Θ. Αγάθος, *Η εποχή του μυθιστορήματος. Αναγνώσεις της πεζογραφίας της γενιάς του '30*, Αθήνα 2014, σ. 51-52.
- Sandra Lucas, "'A tale told by an idiot'. A Discourse Analyses of Kosmas Politis's 'Julia'", Scandinavian Journal of Modern Greek Studies, Vol. 4, No. 2010, 2010, σ. 71, 73.
- Βίκυ Πάτσιου, «*Η Αθήνα μας* του Ν. Σπανδωνή και το "πιστό καθρεφτάκι" της αφήγησης», *Λογοτεχνικές διαδρομές: ιστορία – θεωρία – κριτική. Μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου*, επιμ. Θ. Αγάθος, Χριστίνα Ντουνιά, Άννα Τζούμα, Αθήνα (Καστανιώτης) 2016, σ. 427, σημ. 429.
- Λ. Βαρελάς, «Κοινές όψεις για την καλλιτεχνική δημιουργία στους Θεοτοκά, Ελύτη, Εμπειρίκο και Εγγονόπουλο», *Ζητήματα νεοελληνικής φιλολογίας: Μετρικά, υφολογικά, κριτικά, μεταφραστικά. Μνήμη Ξενοφώντα Α. Κοκόλη*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 630, σημ. 10.
- Κατ. Μουστακάτου, επίμετρο στην *Αργώ*, Αθήνα 2016, σ. 236, σημ. 15.
- Θ. Αγάθος, *Η κινηματογραφική όψη του Γρ. Ξενόπουλου*, Αθήνα 2016, σ. 201.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017.
- Φανή Τσιαμπάση, *Bildungsroman και εξελικτικό μυθιστόρημα*, Αθήνα 2017, σ. 66.
- Μαίρη Μικέ, *Δοκιμασίες. Όψεις του οικογενειακού πλέγματος στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1922-1974*, Αθήνα 2019, σ. 124 (σημ. 44), 130-131 (σημ. 56), 132 (σημ. 60).
- Δώρα Μέντη, «Μεγαλώνοντας στην Αθήνα τη δεκαετία του '60», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα 2020, σ. 227, σημ. 1.
- Αλέξης Πολίτης, «Μια πρώτη προσέγγιση των εκδόσεων Γλάρος στα χρόνια της Κατοχής. Οι επιλογές στη νεοελληνική λογοτεχνία», La letteratura neogreca del XX secolo. Un caso europeo. Atti del convegno internazionale di Studi neogreci in onore di Paola Maria Minucci, Ρώμη (La Sapienza) 2020, επιμ. Francesca Zaccone, Paschalis Efthymiou, Christos Bintoudis, σ. 391, σημ. 24.

- Αλ. Μπαζούκης, *Ρόδης Ρούφος. Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας (Κατοχή, Αντίσταση, Κυπριακός αγώνας)*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 30, σημ. 30.

2. ***Η φωνή του γενέθλιου τόπου. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία του 20ού αιώνα***, Αθήνα (εκδ. Πόλις) 1997, σελ. 213.

Καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα, η ύπαιθρος δεν έπαψε ποτέ να απασχολεί τους πεζογράφους. Αντίθετα αποτελεί ένα από τα προτιμώμενα σκηνικά για την τοποθέτηση των αφηγήσεων. Η καταγωγή των συγγραφέων από την ύπαιθρο –σε μια Ελλάδα όχι πλήρως εξαστισμένη– αλλά και η διαρκής γοητεία του λαϊκού λόγου καθιστούν το χωριό και τον γενέθλιο τόπο σταθερό σημείο αναφοράς στη νεότερη πεζογραφία μας. Η επιλογή του χωριού συσχετίζεται συνήθως με την (ρεαλιστική) ηθογραφία· ωστόσο, στο βιβλίο ζητώ να δείξω ότι όλα τα καλλιτεχνικά ρεύματα αξιοποιούν το σκηνικό της υπαίθρου: ο ρεαλισμός, ο νατουραλισμός αλλά και ο ρομαντισμός (στον 19ο αιώνα), ο αισθητισμός, ο μοντερνισμός, ο πρωτογονισμός, ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός – κάθε ρεύμα του 20ού αιώνα τοποθέτησε τις ιστορίες του στο χωριό, φωτίζοντάς το με πολύ διαφορετικούς φωτισμούς.

Προτείνω ορισμένες επιστημονικές αναθεωρήσεις, όπως: 1. Να αναδειχθούν οι ρομαντικές καταβολές της ηθογραφίας του 19ου αι.· 2. Να προσεχθεί η αμφίσημη όψη τής ηθογραφίας και η κριτική της διάσταση, με εργαλείο τη χρήση της ειρωνείας· 3. Να κλονιστεί η ιδέα της πανταχού παρουσίας του νατουραλισμού στα τέλη του 19ου αιώνα.

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη και ένα επίμετρο.

1. Στο μέρος που αναφέρεται στον Κωνσταντίνο Θεοτόκη, διαγράφεται η διαδρομή ενός συγγραφέα, ο οποίος, όταν στρέφεται προς τον κοινωνικό προβληματισμό, υιοθετεί το χωριάτικο πλαίσιο για να καταδείξει στοιχεία μιας ψευδούς συνείδησης στον αγροτικό πληθυσμό. Αν και επαναστάτης, όμως, όλο του το έργο αποπνέει, τελικά, την επιθυμία της κοινωνικής συμφιλίωσης, όπως δείχνει και ο χειρισμός του θέματος των διαταξικών γάμων.

2. Με τη Γαλάτεια Καζαντζάκη παρακολουθεί κανείς τις περιπέτειες μισού αιώνα: αναδεικνύοντας ομόθεμα κείμενά της διαφορετικών εποχών, επιχειρώ να δείξω την αλλαγή στον φωτισμό του χωριού: από το πλήρες σκοτάδι του 1920 (νατουραλισμός και πρωτόγονη επαναστατικότητα), στα κάπως φωτεινότερα χρώματα του 1930 (κομμουνισμός με ψήγματα χριστιανισμού), και έως το άπλετο φως της ύστερης περιόδου. Οι φωτοσκιάσεις αυτές εικονογραφούν τις σχέσεις της Αριστεράς με τον αγροτικό κόσμο.

3. Στην περίπτωση του Παντελή Πρεβελάκη δίνεται μια κοινή τάση αρκετών συγγραφέων της γενιάς του '30: έχοντας μαθητεύσει στη Δυτική Ευρώπη, την εποχή όπου ανθεί εκεί το ρεύμα του πρωτογονισμού, παρακλάδι του μοντερνισμού, υιοθετούν ένα λαϊκότροπο ύφος και αναζητούν την αρχαϊκή απλότητα. Όμως ό,τι ξεκίνησε ως μοντερνιστικό παιχνίδι με τις μορφές, θα αναχθεί σύντομα σε "ιθαγένεια" και ελληνικότητα. Η απόσταση του συγγραφέα από τον λαϊκό λόγο θα μηδενιστεί και ο ίδιος θα προβάλει τον εαυτό του ως εκφραστή του λαού. Από την αρχαϊκή απλότητα, που καλλιεργεί την ιδέα της ειρηνικής ανθρώπινης συνύπαρξης, ο Πρεβελάκης θα περάσει μεταπολεμικά σε μια "κλασική" σύλληψη του κόσμου, που προβάλει την ιδέα της επικής σύγκρουσης με έναν εχθρό.

4. Ο Δημήτρης Χατζής, πάλι, άλλος "νεοηθογράφος", θα χρησιμοποιήσει σε ένα μέρος του έργου του τον γενέθλιο τόπο ως σκηνικό της επικής ανάδειξης ενός

νέου κόσμου μέσα από τα ερείπια του παλιού. Η επική πνοή, όμως, θα μεταβληθεί – μετά τη ρήξη του συγγραφέα με τον σταλινισμό– σε μια δραματική σύλληψη, όπου ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος σε βέβαιη ήττα. Αλλά η επιστροφή του εξόριστου συγγραφέα στην Ελλάδα, το 1975, θα σημάνει και την εκ νέου επιστροφή του στο έπος.

Στο επίμετρο εξετάζεται –ως αντίστιξη με τα προηγούμενα– ένα έργο του 19ου αιώνα που, ασχολείται με τη μεγάλη πόλη. Υποστηρίζω ότι *Οι Άθλιοι των Αθηνών* του Κονδυλάκη δεν εντάσσονται στο ρεύμα του νατουραλισμού, όπως έχει θεωρηθεί ως τώρα· καταδεικνύοντας τους κοινούς τόπους με άλλα έργα του ευρωπαϊκού 19ου αιώνα, κατέληξα πως η εγγύτερη πηγή έμπνευσης του έλληνα συγγραφέα υπήρξε ο Κάρολος Ντίκενς και μάλιστα το έργο του *Όλιβερ Τουίστ*, που συνδυάζει στοιχεία ρομαντισμού με μια έντονη, ρεαλιστική κοινωνική κριτική.

Συστατικό κομμάτι του όλου βιβλίου αποτελούν οι αναφορές σε συγγραφείς της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, όπως ο Τολστόι, ο Ζολά, ο Τζοβάνι Βέργκα και η Γκράτσια Ντελέντα, οι οποίοι παρέχουν ένα ενδιαφέρον μέτρο σύγκρισης και ένα πλαίσιο για την κατανόηση της ελληνικής περίπτωσης.

Η μέθοδος του βιβλίου συνίσταται σε μια προσπάθεια διείσδυσης κάτω από την επιφάνεια των κειμένων και πίσω από τις ρητές δηλώσεις των συγγραφέων, ώστε να αναδειχθούν λανθάνοντα νήματα και ροπές, οι οποίες να αποκαλύπτουν τις λιγότερο ορατές ιδέες των έργων.

Παρουσίαση του βιβλίου έγινε στο Σπίτι της Κύπρου, στις 13.2.1998, όπου μίλησαν οι Φίλιππος Ηλιού, Ερασμία-Λουίζα Σταυροπούλου και Λίζυ Τσιριμώκου.
Κριτικές
- Η Ελισάβετ Κοτζιά παρουσιάζει το βιβλίο στη στήλη Δια-κρίνοντας, *Η Καθημερινή*, Κυριακή 18.1.1998, και το μνημονεύει στην ίδια στήλη, Κυριακή 25.1.1998.
- Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, "Τόποι και λογοτεχνία", *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 15.2.1988, σ.23.
- Αναλυτική παρουσίαση από τη Λίζυ Τσιριμώκου, "Μυθολόγηση της ιθαγένειας", *Τα ιστορικά*, τ.14, τχ.27, Δεκ. 1997 (=Άνοιξη 1998), σ.459-465. Τώρα στο *Εσωτερική ταχύτητα. Δοκίμια για τη λογοτεχνία*, Αθήνα 2000, σ.331-341.
- Αναδημοσίευση σε ένθετο τετρασέλιδο στο περ. *Μικρόπολις* των Ιωαννίνων, τχ.7 (23.1.1998).

-Το βιβλίο προτάθηκε από την Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών ως ένα από τα 100 καλύτερα βιβλία του 1997, για να αντιπροσωπεύσει την ελληνική εκδοτική παραγωγή στη Διεθνή Έκθεση της Φραγκφούρτης του 1998.

Μνείες που έχω επισημάνει:
- Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, «‘‘Το τέλος της μικρής μας πόλης’’: ένας κόμβος στην πεζογραφία του Δημήτρη Χατζή», *Η λέξη*, τχ. 144 (1998), σ. 183. Τώρα, *Οδόσημα*, Αθήνα 1999, σ.214.
- Νίκος Καζάζης, «Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης και ‘‘Το τέλος της μικρής μας πόλης’’», *Η λέξη*, ό.π., σ. 198-199.
- Σ. Ν. Φιλιππίδης, «Ο *Τόντα Ράμπα* του Καζαντζάκη», *Νίκος Καζαντζάκης, σαράντα χρόνια από το θάνατό του*, Χανιά 1998, σ. 270. Τώρα και στο Σ. Ν. Φιλιππίδης, «Ο *Toda-Raba*: ένα πειραματικό μυθιστόρημα;», *Έξι και ένα μελετήματα για τον Νίκο Καζαντζάκη*, Ηράκλειο (Βικελαία), σ. 32, σημ. 13.
- Αντ. Κάλφας, *Ο μαθητής ως αναγνώστης. Η διδασκαλία των λογοτεχνικών κειμένων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 204-205.
- Βίκυ Πάτσιου, «Αναπαραστάσεις του παιδιού στην πεζογραφία της γενιάς του 1880», *Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία, 19ος-20ός αι, Αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις*, εκδ. Δημοκρίτειο Παν. Θράκης, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1999, σ. 152.
- Μ. Μικέ, «Τα απύλωτα και δύσφημα στόματα του κόσμου: λειτουργίες της “κοινής γνώμης” σε νεοελληνικά πεζογραφικά κείμενα (1870-1920)», *Η λογοτεχνία και οι προϋποθέσεις της. Τιμητικό αφιέρωμα στη Τζίνα Πολίτη*, επιμ. Τ. Κροντήρη και Κ. Κίτση-Μυτάκου, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 219, σημ. 5.
- Νίκος Καζάζης, «Η Ρωμιοσύνη και ο χαμάλης», *Η Αυγή* (Αφιέρωμα στον Δ. Χατζή), 5.3.2000.
- Γ. Κ. Μύαρης, «Περιπέτειες του Δημήτρη Χατζή στη σχολική λογοτεχνία», *Αντί*, τχ. 743-4 (Αφιέρωμα στον Χατζή), Ιούλιος 2001, σ. 72.

- Άντα Κατσίκη Γκίβαλου, *Φιλολογικές διαδρομές, Β΄,* Αθήνα 1998, σ.107, σημ.4.
«Γαλάτεια Καζαντζάκη, ‘‘μια αντάρτισα παραφωνία’’», *Κρασανός Κύκλος: Αλεξίου, Βάρναλη, Καζαντζάκης*, Δήμος Μαλίων, Μάλια 2000, σ. 19, σημ. 4, και βιβλ. σ. 27.
- Έρη Σταυροπούλου, *Προτάσεις ανάγνωσης για την πεζογραφία μιας εποχής*, Αθήνα 2001, σ. 210, σημ. 6.
- Θ. Β. Κούγκουλος, «Ο Δ. Χατζής και η λογοτεχνική στροφή στα θύματα του Εμφυλίου», *Η κυριακάτικη Αυγή*, 11.11.2001, σ. 36, σημ. 2.
- D. Tziovas, *The Other Self. Selfhood and Society in Modern Greek Fiction*, Lexington Books, Lanham 2003, σ. 197, σημ. 7. (Δ. Τζιόβας, *Ο άλλος εαυτός*, Αθ. 2007).
- Βενετία Αποστολίδου, *Λογοτεχνία και ιστορία στη μεταπολεμική αριστερά. Η παρέμβαση του Δημήτρη Χατζή, 1947-1981*, Αθήνα 2003, σ.296, σημ. 101.
- Βαρβάρα Γεωργοπούλου, «Η Γαλάτεια Καζαντζάκη και η λαϊκή παράδοση», *Το ελληνικό θέατρο από τον 17ο στον 20ό αιώνα*, Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Θεατρολογικού συνεδρίου, επιμ. Ιωσήφ Βιβιλάκης, Αθήνα 2002, σ.228, σημ.9.
- Αντ. Γλυτζουρής, «Δυο ξένοι στην ίδια πόλη. Δυο αδημοσίευτες επιστολές από το αρχείο Πρεβελάκη», *Παράβασις*, τχ.5 (2004), σ.90, σημ.34.
- Γεωργία Γκότση, *Η ζωή εν τη πρωτευούση, θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2004, σ.136-137, σημ.56.
- Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, *Η τέχνη πτεροφυεί εν οδύνη. Η πρόσληψη του νεορομαντισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα 2005, σ. 328.
- Γ. Κεχαγιόγλου, «Ελληνικός νατουραλισμός και σύγχρονές του κριτικές προσλήψεις. Η περίπτωση του Παλαμά», *Πόρφυρας*, τχ.120 (2006), σ. 239, σημ.5, και σ.240, σημ.11 (συμπαθητικά επικριτικός).
- Αν. Νάτσινα, «Μια εισαγωγή στην ανάγνωση των λογοτεχνικών κειμένων. Δημήτρη Χατζή, *Σαμπεθάι Καμπιλής*», www.openlit.gr
- Χριστίνα Ντουνιά, *Πέτρος Πικρός. Τα όρια και η υπέρβαση του νατουραλισμού*, Αθήνα 2006, σ. 62, σημ. 69.
- Γιάννης Δημητρακάκης, «Υφολογικές παρατηρήσεις στο *Χρονικό μιας πολιτείας* του Π. Πρεβελάκη», *Θέματα λογοτεχνίας* (Σεπτ-Δεκ. 2006), σ. 69, σημ. 8.
- Anna Zimbone, “Un racconto ‘verista’ di Kostantinos Theotokis”, *Il Verismo fra Sicilia e Grecia*, Κατάνια 2008, σ. 58.
- Σπ. Κιοσσές, Το γυναικείο bildungsroman στη νέα ελληνική λογοτεχνία: παραδειγματικές αφηγηματικές δομές διαμόρφωσης της μυθοπλαστικής ηρωίδας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, δ. διατριβή, Βόλος 2008.
- Β. Χατζηβασιλείου, «Μοντερνισμός και πολυπολιτισμικότητα στο *Χρονικό μιας πολιτείας* (1938): ένα ξεκίνημα χωρίς συνέχεια, *Νέα Εστία*, τχ. 1828 (2009), σ. 1033, σημ. 4.
- Μαρίνα Αρετάκη, «Ήρωες και αγωνίσματα: η επική διάσταση του *Δέντρου*, *Νέα Εστία*, τχ. 1828 (2009), σ. 1039, σημ. 15., και σ. 1050, σημ. 53.
- Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Τέσσερις γυναίκες βιογραφούν τον Καζαντζάκη», *Νέα Εστία*, τχ. 1830 (Φεβρ. 2010), σ. 239, σημ. 5.
- Ολυμπία Ταχοπούλου, *Μοντερνιστικός πρωτογονισμός. Εκδοχές υπερρεαλισμού στο ποιητικό έργο του Νίκου Εγγονόπουλου*, Αθήνα 2010, σ. 100, 123, 127-128.
- Γ. Γκότση, *«Η διεθνοποίησις της φαντασίας». Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες στον 19ο αιώνα*, Αθήνα 2010, σ. 177.
- Κ. Καρατάσου, «Η ελευθερία της θέλησης…», *Η νεοελληνική λογοτεχνία στον μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, επιμ. Αθ. Φωτόπουλος, Πύργος Ηλείας 2012, σ. 289, σημ. 39
- Βαρβάρα Γεωργοπούλου, *Γυναικείες διαδρομές. Η Γαλάτεια Καζαντζάκη και το θέατρο*, Αθήνα 2011.
- Κατερίνα Μπρέγιαννη, «Οι *Άθλιοι των Αθηνών*: μια ελληνική απεικόνιση της μελαγχολικής αμηχανίας στα τέλη του 19ου αι.», *Παλίμψηστον*, τχ. 29 (Φθιν. 2012), σ. 241 (σημ. 7), σ. 243 (σημ. 13).
- Γ. Δημητρακάκης, «Γαλλικές απηχήσεις στη νεοελληνική κριτική 1930-1960. Η έννοια του κλασικού», *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του 20ού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης: θέματα και ρεύματα*, Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Αλ. Αργυρίου, ΠΕΚ και Μουσείο Μπενάκη 2012, σ. 119-120.
- Θ. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική πεζογραφία*, διατριβή, Ιωάννινα 2012, σ. 51, σημ. 114, σ. 313, σημ. 703.
- Ben Petre, *Φιλολογική δραστηριότητα και λογοτεχνική παραγωγή στο Ηράκλειο Κρήτης*, διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο 2014.
- Δώρα Μέντη, «Επαρχιώτες λογοτέχνες στην Αθήνα (1863-1933)», *Νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική από τον Διαφωτισμό έως σήμερα.* Πρακτικά ΙΓ΄ Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, μνήμη Παν. Μουλλά, Αθήνα 2014, σ. 542, σημ. 24.

- Θ. Κούγκουλος, «Η πρόσληψη του λογοτεχνικού χώρου από τη νεοελληνική κριτική», *Ζητήματα νεοελληνικής φιλολογίας: Μετρικά, υφολογικά, κριτικά, μεταφραστικά. Μνήμη Ξενοφώντα Α. Κοκόλη*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 841, σημ. 39 και σ. 848, σημ. 86.
- Κων. Γεωργιάδη, «Το θεατρικό έργο της Γαλάτειας Καζαντζάκη και οι αναφορές της στην ιψενική δραματουργία», *Η πρώιμη υποδοχή του ρεαλισμού και του νατουραλισμού στο ελληνικό θέατρο*, επιμ. Α. Γλυτζουρής, Κ. Γεωργιάδη, Μ. Μαυρογένη, Ρέθυμνο 2016, σ. 146, σημ. 5.
- Bart Soethaert, *Η στροφή προς το παρ[ελθ]όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1935-1950) στην Ελλάδα*, Βερολίνο 2016.
- Hero Hokwerda, *Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος. Νεοελληνική παράδοση και ιδεολογία στο έργο του Δημήτρη Χατζή*, Αθήνα 2016.
- Γ. Παπακώστας, *Πού μας πάει αυτό το αίμα; Αναπαραστάσεις αυτοδικίας και βίας στη νέα ελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα 2017, σ. 86, 197, 222, 239, 244, 322.
- Κατ. Τικτοπούλου, «Λογοτεχνία εν κινήσει, κείμενα εν κινήσει», *Περάσματα, μεταβάσεις, διελεύσεις: όψεις μιας λογοτεχνίας εν κινήσει, μνήμη του Δ. Ν. Μαρωνίτη*, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 620, σημ. 4, και σ. 624, σημ. 15.
- Μαρίνα Αρετάκη, «Από το *Αϊβαλί η πατρίδα μου* του Κόντογλου στο *Αϊβαλί* του Soloup», *Νέα Χριστιανική Κρήτη* 36 (2018), σ. 162, σημ 5 και σ. 165, σημ. 13.
- Έρη Σταυροπούλου, «Οι ερωτευμένες ηρωίδες του Κ. Θεοτόκη και οι λογοτεχνικές αδελφές τους: παραλλαγές μιας τυπολογίας», στο Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2019, σ. 253-254.
- Γ. Ξούριας, «Σχόλια στη σπουδή "Σάντα Μαρία" του Δ. Χατζή», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα 2020, σ. 293-294, σημ. 5 και 7.
- Βίκυ Πάτσιου, «Από την *Τιμή και το χρήμα* (Θεοτόκης) στην *Τιμή της αγάπης* (Μαρκετάκη), *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα 2020, σ. 349, σημ. 22.
- Νίκη Λυκούργου, «Ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα στην πεζογραφία του Κ. Θεοτόκη», *Φιλόλογος*, τ. ΜΒ΄ (Σεπτ.-Δεκ. 2020), σ. 220, σημ. 28.
- Eusebi Ayensa, Εισαγωγή στο Pandelis Prevelakis, *Cronica d'una ciutat*, Βαρκελώνη 2021, σ. 20 (σημ. ii), σ. 22, σ. 27 (σημ. xiv).
- Γ. Δημητρακάκης, «Το εγκώμιο των τεχνητών στο *Χρονικό μιας πολιτείας* του Π. Πρεβελάκη», *Παλίμψηστον*, τχ. 39 (2022), σ. 157, σημ. 8.
- Bart Soethaert, "Paul Valery, Π. Πρεβελάκης και το *Χρονικό μιας πολιτείας*», *Παλίμψηστον*, τχ. 39 (2022), σ. 132, σημ. 13.

3. ***Η λογοτεχνία, μια σκανταλιά, μια διαφυγή ελευθερίας***, Αθήνα (εκδ. Πόλις) 2003, σελ. 287.

Συλλογή δοκιμίων. Τα τελευταία τρία συνιστούν μικρές επιστημονικές προτάσεις.
1. «Φασούλι το φασούλι: μικρή αφήγηση για μια μαθητεία» [Μέσα από ποια ερεθίσματα ένα μικρό παιδί αποφασίζει να γίνει συγγραφέας.]

2. «Κρήτη, η σημασία των ορέων» [Αναμνήσεις από τα παιδικά καλοκαίρια στην Κρήτη. Μυρωδιές και γεύσεις, η αίσθηση της αφθονίας. Παιδικός τοπικισμός. Ο παππούς υποδεικνύει την ομορφιά των ορεινών γραμμών. Η ενήλικη σχέση με τον πολιτισμό της Κρήτης: ο Καζαντζάκης, ο Πρεβελάκης, ο Κονδυλάκης, η Γαλάτεια Καζαντζάκη. Η σημερινή καταστροφή του φυσικού τοπίου. Παράδεισοι συνεχίζουν να υπάρχουν, αλλά τώρα πια μόνο στην ενδοχώρα, στα ψηλά βουνά. Η δικαίωση του παππού.]

3. «Αναγνώσεις νεάνιδος στη Μεταπολίτευση» [Το κλίμα του τέλους της δικτατορίας και της μεταπολίτευσης στο σχολείο. Μια συνωμοτικότητα που ωθούσε στην ανάγνωση. Η έκδοση της μαθητικής εφημερίδας *Μαθητική πορεία* και οι επιλογές της στον τομέα της λογοτεχνίας: από τη στρατευμένη τέχνη στην τέχνη που απεικονίζει την καθημερινότητα και τις σχέσεις των ανθρώπων. Η επιρροή του Γκράμσι και

ακόμα περισσότερο του Μπρεχτ. Ένας πολιτικός χώρος που επέμενε πως «σοφή στους σοφούς είναι η στάση», αντιστρέφοντας το «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα».]

4. «‘‘Όλα τα ανθρώπινα όντα…’’. Μια αφίσα, μια μαθητεία» [Σχολιασμός μιας γαλλικής διακήρυξης των ανθρώπινων δικαιωμάτων ως προς τη θέση της γυναίκας. Τα φαινόμενα είναι πιο πολύπλοκα από όσο νομίζουμε. Η μαθητεία στην αριστερά, κατά τα χρόνια της μεταπολίτευσης, υπήρξε για ορισμένους μια μαθητεία στην πολυπλοκότητα των φαινομένων, στη σχετικότητα των κρίσεων και στην ηπιότητα της συμπεριφοράς.]

5. «Η λογοτεχνία, μια σκανδαλιά, μια διαφυγή ελευθερίας» [Η διπλή επαγγελματική ιδιότητα του φιλολόγου και του λογοτέχνη. Η ιδιότητα του φιλολόγου προφυλάσσει από ορισμένες κακοτοπιές και κυρίως από την υποχρέωση μιας διαρκούς καλλιτεχνικής παραγωγικότητας. Ενίοτε διδάσκει τον λογοτέχνη, άλλοτε αδυνατεί να τον διδάξει, ενώ από ορισμένες απόψεις μπορεί να είναι και εντελώς αντίθετη από τη δημιουργική δραστηριότητα. Το άγχος της γνησιότητας και το άγχος της επίδρασης· η σταθερή «συζυγική» σχέση με τη φιλολογία και η σκανδαλιά της λογοτεχνικής γραφής.]

6. «Συνηγορία του διηγήματος, μετ’ εμποδίων» [α΄) Προσπάθεια να διερευνηθεί ανθρωπολογικά ο «τύπος» του διηγηματογράφου σε σχέση με τον μυθιστοριογράφο. β΄) Οι παραγγελίες διηγήματος από εφημερίδες και περιοδικά κατά τα τελευταία χρόνια δίνουν ώθηση στην καλλιέργεια του διηγήματος. γ΄) Τα πλεονεκτήματα του διηγήματος σε σχέση με το μυθιστόρημα.]

7. «Ανηθικότητα και αισθητική» [Με αφορμή το διήγημα του Ραγκαβή "Λεϊλά" και την εκεί υπαινικτικά διατυπωμένη μοιχεία, θίγονται τα όρια της ανοχής του αναγνώστη απέναντι στην "ανηθικότητα". Μια ανεκτή σήμερα ανηθικότητα, όπως η μοιχεία, μπορεί να βελτιώσει την αισθητική αποτίμηση του κειμένου.
Σε αντίθεση με τη μοιχεία, ο μη ανεκτός σήμερα σεξισμός μπορεί να υποσκάψει την αισθητική αποδοχή του κειμένου. Παράδειγμα, ο *Καπετάν Μιχάλης* του Καζαντζάκη. Η ύψιστη ανηθικότητα εκ μέρους του συγγραφέα, όμως, είναι η τροποποίηση των ιδεών του έργου του, από επιθυμία να συμμορφωθεί με τις ιδεολογικές προσδοκίες του κοινού. Παράδειγμα, οι δύο γραφές ενός κεφαλαίου από τον *Καπετάν Μιχάλη*.]

8. «Ο αμφίσημος Παπαδιαμάντης» [Αναλύω τη σχέση διώκοντος και διωκομένου στη *Φόνισσα* και στη «Νοσταλγό». Στο πρώτο η δολοφόνος ηρωίδα παρουσιάζεται σε μεγάλο μέρος του έργου ως διωκομένη, εγείροντας αισθήματα συμπάθειας στον αναγνώστη. Στη «Νοσταλγό» ο μπάρμπα Μοναχάκης, ηλικιωμένος σύζυγος της τρυφερής Λιαλιώς, είναι μεν «διώκτης», αλλά ταυτόχρονα παρουσιάζεται με αξιοσημείωτη κατανόηση απέναντι στη γυναίκα του. Στον κόσμο του Παπαδιαμάντη, δηλαδή, το καλό και το κακό συνυπάρχουν: σε αντίθεση με την αναμενόμενη κατανομή των ρόλων, όπου διώκοντες είναι οι κακοί και διωκόμενοι οι καλοί, ο Παπαδιαμάντης κατασκευάζει έναν κόσμο πιο σύνθετο. Αυτή η αμφισημία του είναι, κατά τη γνώμη μου, μια μεγάλη αισθητική αρετή του.]

9. «Μια εύρωστη παρέα» [Σχολιάζω τη γνωστή φωτογραφία της γενιάς του ’30, παρατηρώντας τη στάση όλων των προσώπων που λαμβάνουν μέρος. Επιμένω κυρίως στην επισημότητα της σκηνοθεσίας, στην έλλειψη γυναικών και στο διττό

βλέμμα του Σεφέρη: φαινομενικά πλάγιο, εστιάζεται κατά βάθος στον θεατή και μελλοντικό αναγνώστη.]

10. «Η Πηνελόπη στον 20ό αιώνα» [Παρακολουθώ πώς αλλάζει ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι έλληνες συγγραφείς τη μορφή της μυθικής Πηνελόπης, από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τις αρχές του 21ου. Από τον Παλαμά που προβάλλει την εικόνα της απόλυτα πιστής συζύγου, περνάμε στην εκδοχή της απόλυτης απιστίας από φορείς του ρεύματος του Αισθητισμού, στην οποία αντιδρά κατά τον συντηρητικότερο τρόπο μια γυναίκα (η Δώρα Μοάτσου), υπεραμυνόμενη της απόλυτης πίστης. Στα τέλη της δεκαετίας του ’30, σε μια εποχή ενδυνάμωσης του φεμινισμού, ο Βάρναλης θα κατασκευάσει μια δυναμική και καταδυναστευτική Πηνελόπη, που διεκδικεί τον λόγο και εν μέρει τον κατακτά. Στα μεταπολεμικά χρόνια η Πηνελόπη θα αποκτήσει μιαν άλλη θέση: εκείνη του κριτή και όχι πια του κρινόμενου προσώπου. Τότε θα βαλθεί να απορρίπτει τον Οδυσσέα, είτε επειδή είναι ένας αιμοσταγής πολεμικός αρχηγός (Ρίτσος), είτε επειδή η ίδια προτιμά να θυσιάζει το πραγματικό πρόσωπο προς όφελος της καλλιτεχνικής δημιουργίας: είναι η εποχή της φεμινιστικής έξαρσης (Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ). Στην αυγή του 21ου αιώνα η Πηνελόπη εμφανίζεται για πρώτη φορά ταξιδεύτρια, ισορροπεί ανάμεσα στην πίστη και στην απιστία και τείνει να αποκαταστήσει σχέσεις ισοτιμίας με τον Οδυσσέα.]

11. «Μορφές του Οδυσσέα στον 20ό αιώνα» [Παρουσιάζονται μερικές από τις ποικίλες μεταμορφώσεις του Οδυσσέα στον ελληνικό 20ό αιώνα. Ο «νοσταλγός» της Ιθάκης κατά τον Παλαμά, ο αδιάφορος για την Καλυψώ, στα τέλη του 19ου αιώνα, θα γίνει λίγο αργότερα καταδεκτικότερος απέναντι στη νύμφη (Σικελιανός), για να καταλήξει, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, σε ευχαριστημένο σύντροφό της.
Ο Υπεράνθρωπος Οδυσσέας του Καζαντζάκη (1922) θα μετατραπεί σε άνθρωπο στα χέρια του Σεφέρη (1931). Ο Σεφέρης εντούτοις θα σηματοδοτήσει θετικά το στρατήγημα του Δούρειου ίππου και την κατάκτηση της Τροίας, ως σύμβολο της επίτευξης ενός ανθρώπινου στόχου, κάτι που μεταπολεμικά δεν θα είναι πλέον δυνατό. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο ο Οδυσσέας γίνεται κυρίως ο συνομιλητής των νεκρών, ενώ θα ξαναβρεί τον ερωτικό εαυτό του σε εποχές ειρηνικές, στο πλάι της Ναυσικάς ή της Καλυψώς. Ακόμα και ο αριστερός Ρίτσος θα προβάλει αυτή την εποχή (1965) τον ερωτισμό του ήρωα, κάτι που θα αναιρεθεί στην επόμενη φάση, κατά την δικτατορία των συνταγματαρχών, όταν θα μετατρέψει τον ηδονικό Οδυσσέα σε στυγνό αφέντη. Παρόμοια εικόνα στυγνού αφέντη είχε δημιουργήσει και μια άλλη δικτατορία, εκείνη του Μεταξά (Βάρναλης). Οι πολιτικές εκτροπές λοιπόν φέρνουν στην επιφάνεια μια αντίθεση των αριστερών συγγραφέων προς τον αρχαίο μύθο. Εντωμεταξύ στην δεκαετία του 1960 συναντάμε και Οδυσσείς των οποίων κύρια επιδίωξη είναι το πώς δεν θα γυρίσουν στην Ιθάκη, που εκπροσωπεί σε αυτή τη φάση την αστική συμβατικότητα. Στα τέλη του 20ού αιώνα, ωστόσο, θα προκύψει μια καινούρια μορφή του ήρωα: τώρα ο Οδυσσέας παρουσιάζεται στα παιδικά του χρόνια, στο σχολείο του, στους πρώτους του έρωτες, σαν ένας τυπικός ήρωας ενός μυθιστορήματος διαμόρφωσης (Bildungsroman). Ο πλήρης εξαστισμός της Ελλάδας μετέτρεψε το εθνικό μας σύμβολο σε έναν ήρωα διανοούμενο και «νοικοκύρη».]

12. «Αταξίδευτη λογοτεχνία» [Οι έλληνες μυθιστορηματικοί ήρωες δεν ταξιδεύουν στον 20ό αιώνα. Εκτός από την *Οδύσσεια* του Καζαντζάκη, κανένα άλλο εκτενές έργο δεν στηρίζει την πλοκή του στη μετακίνηση. Στη μελέτη αυτή εξετάζω τα έργα που φέρουν στον τίτλο τους τη λέξη «ταξίδι», από τον Βιζυηνό έως τον Μπακόλα (2000),

και υποστηρίζω ότι πρόκειται για ματαιωμένα ταξίδια ή ατελέσφορες μετακινήσεις από τις οποίες ο ταξιδιώτης δεν αποκομίζει τίποτα. Αφθονούν επίσης στην ελληνική λογοτεχνία οι «ασάλευτοι ταξιδιώτες», που συνήθως είναι καλλιτέχνες πεπεισμένοι για την ομοιομορφία του κόσμου και για την ασημαντότητα της μετακίνησης σε σχέση με τη δημιουργία. Η εξήγηση που προτείνω για το φαινόμενο αυτό είναι πως η ελληνική κουλτούρα ήταν έως πρόσφατα στραμμένη προς το (αγροτικό) παρελθόν που χάνεται και φοβόταν το μέλλον. Χωρίς όμως μια εμπιστοσύνη στο μέλλον, το ταξίδι –που είναι μια κίνηση προς τα μπρος– δεν μπορεί να τελεσφορήσει. Στα τέλη του 20ού αιώνα, εντούτοις, η εικόνα αλλάζει θεαματικά: η ελληνική λογοτεχνία γεμίζει από αφηγήσεις που έχουν στον καμβά τους τη μετακίνηση. Αυτό έχει να κάνει, ισχυρίζομαι, με την ενοποίηση του κόσμου και με τη νέα αυτοπεποίθηση που απέκτησαν οι Έλληνες ως μέλη μιας ευημερούσας κοινότητας, της ενωμένης Ευρώπης.]

Παρουσιάσεις - κριτικές:
- Ιωάννα Κυριακίδου, «Στα όρια της …ζεστής φιλολογίας», *Αντί*, τχ.801 (28.11.2003), σ.65-66.
- Αγγελική Καψάσκη, «*Η λογοτεχνία, μια σκανταλιά, μια διαφυγή ελευθερίας*. Το νέο βιβλίο της Αγγέλας Καστρινάκη», *Ρέθεμνος*, 6-7.12.2003.
- Σ. Ν. Φιλιππίδης, «‘‘Δεν μ’ αρέσει ο Καζαντζάκης’’» (ο τίτλος είναι επιλογή της εφημερίδας), *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, 13-14.12.2003.
- Γλυκερία Καλαϊτζή, «‘‘Κρυφές’’ λογοτεχνικές διαδρομές», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 7.5.2004, σ.6-7.
- Χρ. Ιορδάνογλου, «Διάβασα…τη ‘‘σκανταλιά’’ της Καστρινάκη», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, 19.6.2004.
- Νένα Κοκκινάκη, «Η λογοτεχνία και η σκανταλιά», *Η Καθημερινή*, 27.4.2004.

Μνείες:
- Ελισάβετ Κοτζιά, «Ημερολόγια και μυθιστορήματα, *Η Καθημερινή*, 9.11.2003.
- Β. Π. Καραγιάννης, «Η πολιτισμένη Αριστερά στο έαρ και οι οπαδοί της στης απελπισίας το φρέαρ», εφ. *Θάρρος* (Κοζάνης), 30.1.2004.
- Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Μικρή εισαγωγή στην πρόσληψη του Παπαδιαμάντη», *Εισαγωγή στην πεζογραφία του Παπαδιαμάντη*, επιμ. Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2005, σ. 34. [και *Το σχοίνισμα της γραφής*, Αθήνα 2014, σ. 144, σημ. 73]

Θεατρική παράσταση
Τον Φεβρουάριο του 2005 έγινε στον Βόλο θεατρική παράσταση από την Αγγελική Νικολάου, βασισμένη στο δοκίμιο «Η Πηνελόπη στον 20ό αιώνα».

Παραπομπές
- Γεωργία Γκότση, “Ritsos’ Penelope: Recognition and Despair”, *Αντιφίλησις. Studies on Classical, Byzantine and Modern Greek Literature and Culture. In Honour of J.-Th. A. Papademetriou*, Στουτγάρδη 2009, σ. 590, σημ. 16.
- Irini Papacyriakou, *Le sujet de la deuxième Odyssée dans la poésie néo-hellénique du XXe siècle*, Παρίσι 2007;, σ. 158, 160, 161, 165.
- Σπ. Κιοσσές, *Το γυναικείο bildungsroman στη νέα ελληνική λογοτεχνία: παραδειγματικές αφηγηματικές δομές διαμόρφωσης της μυθοπλαστικής ηρωίδας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο*, δ. διατριβή, Βόλος 2008.
- Αντ. Γλυτζουρής, *Πόθοι αετού και φτερά πεταλούδας. Το πρώιμο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και οι ευρωπαϊκές πρωτοπορίες της εποχής του*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009.
- Στ. Αλεξίου, *Ελληνική λογοτεχνία. Από τον Όμηρο στον 20ό αιώνα*, Αθήνα 2010, σ. 520-521 (για τον Καζαντζάκη).
- Ν. Παπαχριστόπουλος, «Ο ναρκισσισμός της αντιγραφής», *Το ψυχαναλυτικό ίχνος*, Πάτρα χ.χ., σ. 70, σημ. 72.
- Ηλίας Γιούρης, «Μια πρόταση για τη διδασκαλία του λογοτεχνικού μύθου: «Ο Οδυσσέας στο ποτάμι» του Τάκη Σινόπουλου», http://www.pi-schools.gr/download/publications/epitheorisi/teyxos11/f5.pdf
- Liana Giannakopoulou, “Cutting the Threads with Words’: the Figure of Penelope in the Poetry of Katerina Anghelaki-Rooke” 2021

http://www.knjizenstvo.rs/en/journals/2021/womens-writing-and-culture/cutting-the-threads-with-words-the-figure-of-penelope-in-the-poetry-of-katerina-anghelaki-rooke#gsc.tab=0 σημ. 8.

4. ***Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950***, Αθήνα (εκδ. Πόλις) 2005, σελ. 566.

Το βιβλίο αυτό είναι μια προσπάθεια να διερευνηθεί η λογοτεχνία και ευρύτερα ο πολιτισμός κατά τη διάρκεια του πολέμου, της Κατοχής, της αντίστασης και του εμφυλίου πολέμου, μέσα από ένα πρίσμα συλλογικών συμπεριφορών που αναπτύσσονται αυτή την εποχή και οι οποίες επηρεάζουν καταλυτικά τα πνευματικά φαινόμενα. Η λογοτεχνία σε αυτή την περίοδο των ακροτήτων είναι πολύ συνδεδεμένη με την ιστορία, την πολιτική, την κοινωνία, και για να την εννοήσουμε πρέπει να προσπαθήσουμε να ανασυστήσουμε ένα συνολικό πλέγμα, από τους υλικούς όρους της ζωής έως την ψυχολογία των ανθρώπων.

Τα τεκμήρια είναι πολλές φορές επισφαλή, καθώς από τότε έως σήμερα έχει μεσολαβήσει μια πολλαπλή ανακατασκευή της εποχής, μια μεγάλων διαστάσεων μυθοποίηση: η Αντίσταση τείνει να σκεπάσει όλες τις άλλες συμπεριφορές, όσες έχουν λιγότερο ή και καθόλου ηρωικό χαρακτήρα. Αλλά και συνειδητές παραποιήσεις δεδομένων έχουν συμβεί, όπως προχρονολογήσεις έργων που εκ των υστέρων θεωρήθηκε ότι απάδουν προς το κλίμα της Κατοχής. Ο ερευνητής οφείλει να σκάψει κάτω από όσα «εθνικώς» ή «πολιτικώς ωφέλιμα» επικάθισαν στα πραγματικά δεδομένα.

Τα «πραγματικά δεδομένα» βέβαια άλλοτε είναι ανιχνεύσιμα, εύκολα ή δύσκολα, με βάση πηγές ή πρώτες εκδόσεις των έργων, άλλοτε όμως συνιστούν προϊόντα εικασίας. Τα φαινόμενα επιδέχονται πολλές φορές διαφορετικές ερμηνείες: ένα ερωτικό αφήγημα, π.χ., μέσα στην Κατοχή μπορεί να είναι είτε ένα έργο «φυγής», είτε μια αντίδραση ερωτισμού στην ακραία στέρηση, είτε μια ένδειξη για την καινούρια ορμή προς την κατάκτηση της ερωτικής ελευθερίας. Ερωτηματικά δεν μπορεί παρά να παραμένουν.

Το βασικό εξαγόμενο της εργασίας, όσον αφορά την περίοδο της Κατοχής, σχετίζεται με τις δύο διακριτές φάσεις της. Στην πρώτη φάση, έως τα τέλη του 1942, σημειώνεται μια μεγάλη άνθηση της βιβλιοπαραγωγής, μια ευφορία των λογοτεχνών για το καινούριο αναγνωστικό κοινό και ταυτόχρονα μια τάση απόστασης από την επικαιρότητα, μια στροφή προς τα «αιώνια» και προς μια τέχνη ανεξάρτητη από τις συνθήκες, κάτι που μερικές φορές φτάνει το όριο του αισθητισμού. Οι λογοτέχνες αντισταθμίζουν τη ζοφερή πραγματικότητα με ποικίλες «φυγές»: προς την παιδική ηλικία, π.χ., ή προς θερμά ηλιόλουστα νησιά. Το σύμβολο του νησιού είναι πολύ χαρακτηριστικό γι' αυτή την πρώτη φάση της Κατοχής, ενώ κυρίαρχο αφηγηματικό είδος αναδεικνύεται η «λυρική πεζογραφία», μια συμβολιστική και εσωστρεφής τέχνη.

Τα φαινόμενα αυτά ελάχιστη σχέση έχουν με τη λογοκρισία, που υπήρχε μεν αλλά ήταν μάλλον χαλαρή. Οι συμπεριφορές μπορούν να εξηγηθούν με βάση την ηττοπάθεια, την αναδίπλωση στον εσωτερικό κόσμο, την επιθυμία της μοναξιάς, κάτι που παρατηρείται συχνά μετά από ήττες. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, μόλις φάνηκε ότι η νίκη γύριζε προς τους Συμμάχους, στις αρχές του 1943, τα φαινόμενα αλλάζουν. Ο πατριωτισμός αναζωογονείται, η θεματολογία μεταβάλλεται και οι ποιητές γυρνούν από τα «νησιά» μιας θελημματικής απομόνωσης στην «πολιτεία». Παρ' όλα αυτά η μεταστροφή δεν είναι απόλυτη: πολλοί είναι όσοι συνεχίζουν έως το τέλος της Κατοχής την παραγωγή ενός εσωστρεφούς λυρισμού.

Δεν λείπουν και οι «διττές συμπεριφορές»: μια αγωνιστικότητα σε κάποιους τομείς της ζωής και μια «ανέμελη» συμπεριφορά στην τέχνη, κάτι που δείχνει ότι η λογοτεχνία αυτή την εποχή καλείται κυρίως να παίξει έναν ρόλο γαλήνης και παραμυθίας.

Στο σημείο τομής ωστόσο, τον χειμώνα ’42 προς ’43, γεννήθηκε μια μεγάλη απαίτηση του αναγνωστικού κοινού, που είχε απότομα διευρυνθεί, να συμμετάσχει στην τέχνη. Γύρω από το θέμα της κατανόησης του κειμένου –της σαφήνειας ή της ασάφειας– προέκυψε στα τέλη του ’42 ένας μικρός εμφύλιος πόλεμος, όπου οι απλοί αναγνώστες ζητούσαν από τις κορυφές της διανόησης (το πρόβλημα ξεκίνησε από τον Σικελιανό) να προσφέρουν μια τέχνη πιο βατή για τους μέσους όρους.

Στο τέλος της Κατοχής πάντως φουντώνει το αίτημα για μια τελείως διαφορετική τέχνη, που θα εγκατέλειπε τα προβλήματα του ατόμου και θα ασχολείτο με το σύνολο, και μάλιστα με τρόπο επικό. Το αίτημα είναι καθολικό, από όλο το πολιτικό φάσμα· κατά τρόπο χαρακτηριστικό όμως, η αριστερά, καθότι κυρίαρχη αυτή την εποχή, είναι πολύ λιγότερο κατηγορηματική στις απαιτήσεις της, αποδεχόμενη όλα τα καλλιτεχνικά ρεύματα και όλες τις τάσεις.

Στις παραμονές της Απελευθέρωσης η προσδοκία για μια συνολική αλλαγή του κόσμου είναι ιδιαίτερα ισχυρή, κι αυτό εκφράζεται, μεταξύ άλλων, και μέσα από το σύμβολο του ταξιδιού. Για πρώτη φορά στην ελληνική λογοτεχνία κυρίαρχο μοτίβο γίνεται όχι η φυγή, αλλά η ενθουσιώδης αναχώρηση για καινούριες ανακαλύψεις: μια απάρνηση της «Ιθάκης» και της πεζής καθημερινότητας.

Η Απελευθέρωση διέψευσε βέβαια γρήγορα την αισιοδοξία, καθώς ξεκίνησε με το εξαιρετικά βίαιο ξέσπασμα των Δεκεμβριανών, που δημιούργησε μια αντισυσπείρωση του συντηρητικού χώρου. Πάντως στον χώρο της λογοτεχνίας η αριστερά παραμένει κυρίαρχη, παράγοντας πύρινα κείμενα για τα Δεκεμβριανά, εκεί που οι «φιλελεύθεροι» δεν τολμούν να αρθρώσουν τον δικό τους λόγο.

Το 1945 περνά με βίαιες αντιπαραθέσεις όσον αφορά τη σχέση της τέχνης με την κοινωνία, όπου λαμβάνουν μέρος οι σημαντικότεροι λόγιοι· επίσης παρουσιάζεται μια διελκυστίνδα στο πεδίο των «εθνικών» αξιών: η αριστερά διεκδικεί το σύνολο της ελληνικής «παράδοσης», αρχαιότητα, χριστιανισμό, λαϊκότητα. Κάτω από τις αντιπαραθέσεις, ωστόσο, μπορούμε να διακρίνουμε τις συγκλίσεις: η αριστερά τείνει να εγκαταλείψει την ακραιφνή στράτευση, για χάρη μιας τέχνης που θα σέβεται τους αισθητικούς όρους της ύπαρξής της, ενώ παράλληλα (και αντίστροφα) οι φιλελεύθεροι τείνουν να υιοθετήσουν, μέσω της «ευθύνης», ένα είδος στράτευσης. Επίσης η αριστερά εγκαταλείπει σχετικά σύντομα την «αντιστασιακή τέχνη», ενώ οι φιλελεύθεροι επιδίδονται προγραμματικά σε τέχνη «εθνική». Τα θέματα είναι μερικές φορές κοινά ανάμεσα στις παρατάξεις, αλλά κοινοί είναι ακόμα και οι καλλιτεχνικοί τρόποι· άλλωστε το αίτημα της «απλότητας» είναι επίσης κοινό για όλους.

Η μελέτη παρακολουθεί τη μεταπολεμική παραγωγή κατά κατηγορίες ειδολογικές, που εν μέρει τείνουν να συμπέσουν με τις θεματικές: η ποίηση ασχολείται ιδιαίτερα με τους νεκρούς του πολέμου, το διήγημα με στιγμιότυπα της Κατοχής, ενώ το μυθιστόρημα με τον αλβανικό πόλεμο ή με την εθνική ιστορία, κυρίως την τουρκοκρατία. Δεν λείπουν βέβαια και άλλα θέματα, όπως η εφηβεία ή το μυθιστόρημα διαμόρφωσης. Το τελευταίο, είδος ατομιστικό, το καλλιεργούν ιδιαίτερα οι γυναίκες, που μέσα από την εμπειρία του πολέμου και της αντίστασης, βρίσκονται σε μια καινούρια φάση ανακάλυψης των δυνατοτήτων τους και της ταυτότητάς τους. Χαρακτηριστική είναι επίσης μια τάση επιστροφής στην επαρχία και στη ζωή του περιθωρίου, μια καινούρια ηθογραφία: το αστικό άνοιγμα της δεκαετίας του ’30 περιορίζεται αισθητά.

Ταυτόχρονα όμως καινούρια ρεύματα μπαίνουν στην Ελλάδα, όπου οι διανοούμενοι, μετά από την εμπειρία του παγκόσμιου πολέμου, αισθάνονται ότι συμμετέχουν σε έναν πολιτισμό ο οποίος τείνει προς την «παγκοσμιότητα». Έτσι συζητιέται ιδιαίτερα ο υπαρξισμός του Σαρτρ (σχεδόν πάντα αρνητικά), ενώ η αγγλική και η αμερικανική λογοτεχνία κερδίζουν σταθερά έδαφος.

Η πνοή της Απελευθέρωσης έχει ωστόσο πλήρως εξαντληθεί στα τέλη του 1947. Οι άνθρωποι είναι κατάκοποι και απογοητευμένοι. Το καινούριο σύμβολο που εκφράζει την εποχή είναι η «επιστροφή». Σε αντίθεση με το ταξιδιωτικό πάθος του 1943-1946, τώρα θα συναντήσουμε ποικίλες εκδοχές του «γυρισμού»: γυρισμός στο Παρελθόν, στην αγάπη, στη γη, στη φύση (μακριά από τους ανθρώπους), ή –από μια άλλη οπτική γωνία– στη μίζερη πραγματικότητα.

Ταυτόχρονα όμως η συλλογική ζωή παύει να είναι ενιαία. Ένα χάσμα ανοίγεται ανάμεσα σε όσους συνεχίζουν να συμμετέχουν στην Ιστορία, πολεμώντας στο βουνό (στον ένα ή τον άλλο στρατό) ή εκτοπισμένοι στα νησιά της άγονης γραμμής, και σε όσους ζουν πια εντελώς κανονικά, σε έναν κόσμο που αρχίζει να ξεχνά τον πόλεμο και τα δεινά του παρελθόντος. Η τέχνη βέβαια είναι περίπου το ίδιο διχασμένη: τμήμα της αποδεσμεύεται πλέον από την «εποχή», ενώ ένα άλλο κομμάτι βρίσκεται στην πιο απόλυτη εξάρτηση.

Οι φυλακισμένοι και εκτοπισμένοι ποιητές της αριστεράς παράγουν ποίηση αδιάκοπα, ως μέσο επιβίωσης, αμφισβητώντας ταυτόχρονα τη σκοπιμότητα της τέχνης σε μια εποχή ακραίου βασανισμού του ανθρώπου. Πολλοί όμως είναι και όσοι σιωπούν, κυρίως εκείνοι που έχουν εγκαταλείψει την Ελλάδα για το εξωτερικό. Ο χαρακτηριστικός προβληματισμός ολόκληρης της δεκαετίας, το κατά πόσο η τέχνη μπορεί να αποδώσει την πραγματικότητα, αν έχει αξία να γράφει κανείς ή αν έχει δικαίωμα να αισθητικοποιεί τη φρίκη, κορυφώνεται το 1950, τείνοντας προς μιαν απάντηση αρνητική.

Άλλωστε η διακίνηση του βιβλίου γνωρίζει τώρα μια μεγάλη ύφεση, που μετά την έξαρση της Κατοχής, αποκαρδιώνει τους καλλιτέχνες. Μόνο πολύ λίγοι είναι όσοι έχουν την τύχη να διαδοθεί το έργο τους έξω από την Ελλάδα, σε έναν κόσμο που γνωρίζει μια ολοένα ταχύτερη διακίνηση έργων και ιδεών.

Το βιβλίο περιλαμβάνει και ένα αυτοτελές τμήμα για την γυναικεία λογοτεχνία: «Γυναίκες συγγραφείς 1940-1950. Το ταξίδι της ελευθερίας».

Η ιστορία της γυναικείας παραγωγής έχει μια ιδιαιτερότητα σε σχέση με την ανδρική. Οι γυναίκες αυτή την εποχή κάνουν μια μεγάλη έξοδο από το ιδιωτικό στο δημόσιο, κυρίως λόγω της αντίστασης. Μια καινούρια συνείδηση γεννιέται και μια εντελώς νέα αυτοπεποίθηση. Η θεματική αλλαγή το 1943 είναι θεαματική: από την προπολεμική γυναίκα-θύμα, που διαρκώς υφίσταται την εγκατάλειψη του άνδρα, περνάμε σε μια γυναίκα που παίρνει τη ζωή στα χέρια της, και έχει μάλιστα την τάση να αρνείται τον γάμο. Οι γυναίκες συγγραφείς τώρα γράφουν εκτενή μυθιστορήματα ή ποιήματα –επικών κάποτε διαστάσεων– που δείχνουν ένα ιδιαίτερο πάθος για ζωή. Χαρακτηριστικό είναι το μοτίβο του ταξιδιού, κυρίαρχο σε πάρα πολλά έργα, που δηλώνει μια τάση εξόδου από τους κανόνες και τα παραδεδομένα. Ταυτόχρονα αναπτύσσεται όμως και το μοτίβο των δέντρων, άλλοτε αντιφατικά (η συγγραφέας δεν μπορεί να ξεκαθαρίσει τι από τα δύο προκρίνει), άλλοτε συμπληρωματικά ως προς το ταξίδι (ως δύο εξίσου αποδεκτές επιλογές) και άλλοτε απλώς ως ο συντηρητικός άλλος πόλος. Μια συντηρητική –και πολιτικά– γυναίκα συγγραφέας (Γαλάτεια Σαράντη) προτιμά τη «γη» από τη «θάλασσα». Αυτή την εποχή γράφεται και ένα επικών διαστάσεων ταξιδιωτικό μυθιστόρημα (Εύα Βλάμη, *Σκελετόβραχος*),

που αν δεν θίγει ζητήματα γυναικείας απελευθέρωσης, συνιστά το ίδιο ένα βήμα προς την κατάκτηση της ισότητας. Η απελευθερωτική αυτή ορμή κατέπεσε επίσης προς το τέλος της δεκαετίας.

Το βιβλίο παρουσιάστηκε στην Αθήνα (Ένωση Ανταποκριτών Ξένου Τύπου), 1.12.2005, από τους: Νίκο Αλιβιζάτο, Αλέξανδρο Αργυρίου, Αλέξη Καλοκαιρινό, Χριστίνα Ντουνιά και Δημήτρη Ραυτόπουλο. Στο Ηράκλειο, στο Ρέθυμνο και στα Χανιά από τους Μ. Καρέλλη, Αλ. Καλοκαιρινό, Ελένη Φουρναράκη, Χρ. Χατζηιωσήφ, Σ. Ν. Φιλιππίδη και Γ. Δημητρακάκη. Στη Λιβαδειά, από εμένα.

Σύντομες παρουσιάσεις στις εφημερίδες
Μικέλα Χαρτουλάρη, «Δυσκολοχώνευτες αλήθειες», *Τα Νέα [Βιβλιοδρόμιο]*, 8-9.10.2005, σ. 8.
Ανταίος Χρυσοστομίδης, «Ιντερμέτζο», *Αυγή*, 30.10.2005.
Β. Καλαμαράς, «Κρίσιμες δεκαετίες», *Ελευθεροτυπία [Βιβλιοθήκη]*, 2.12.2005, σ. 28.
Ανταίος Χρυσοστομίδης, «Βιβλία για τις γιορτές», *Αυγή*, 18.12.2005, σ. 53.
Βαγγέλης Καραμανωλάκης, «Ιστορία χωρίς στερεότυπα και μύθους», *Ελευθεροτυπία [Βιβλιοθήκη]*, 16.12.2005, σ. 36-37.
Ο χαρτοκόπτης [=Άντεια Φραντζή], *Αντί*, τχ. 857 (16.12.2005), σ. 64-65.

Κριτικές σε εφημερίδες και περιοδικά
Νίκος Αλιβιζάτος, «Όταν οι συγγραφείς δεν μιλούσαν», *Τα Νέα [Βιβλιοδρόμιο]*, 18-19.2.2006, σ. 10.
Βαγγ. Χατζηβασιλείου, «Τα κανόνια και οι γραφές», *Ελευθεροτυπία [Βιβλιοθήκη]*, 24.2.2006, σ. 6-7.
Κ. Παπαγεωργίου, «Εγ-γραφές μιας δεκαετίας», *Η Αυγή [Αναγνώσεις]*, 12.3.2006, σ. 1-2.
Τιτίκα Δημητρούλια, «Το ένοχο μυστικό των λογοτεχνών του ’40», *Η Καθημερινή [Τέχνες και γράμματα]*, 19.3.2006, σ.10.
Φίλιππος Φιλίππου, «Τα δύσκολα χρόνια», *Εντευκτήριο*, τχ. 72 (Ιαν.- Μαρτ. 2006), σ. 150-152.
Γρ. Κοντός, «Η μέρα για τη φιλολογία, η νύχτα για τη λογοτεχνία. Η περίπτωση της Αγγέλας Καστρινάκη», *Η Παρέμβαση*. Πνευματική επιθεώρηση της Κοζάνης, τχ. 135 (2006), σ. 25-30.
Αλέξης Καλοκαιρινός, «Απ’ του τραπεζιού την άκρη. Marginalia στην Αγγέλα Καστρινάκη», *Αριάδνη* 13 (2007), σ. 269-273.
Παν. Νούτσος, *Προστρίψεις στο πεδίο της λογοτεχνίας*, Αθήνα 2008, σ. 284-290.
Δ. Ραυτόπουλος, «Μια τρομερή δεκαετία – και της λογοτεχνίας», *Κριτική της κριτικής*, Αθήνα 2017, σ. 138-147.
Θόδωρος Σούμας, περ. *Ο Χάρτης,* Ιούλιος 2023 https://www.hartismag.gr/hartis-56/biblia/i-loghotekhnia-stin-taraghmeni-dekaetia-1940-1950

Μνείες
Δ. Κούρτοβικ, «ρε-zoom-έ», *Τα Νέα [Βιβλιοδρόμιο]*, 6-7.5.2006, σ. 8.

Αναδημοσιεύσεις
Ο ποιητής Νίκος Εγγονόπουλος, Ημερολόγιο 2007 [Οκτώβριος, αναδημοσίευση αποσπάσματος για τον *Μπολιβάρ*].
Εισαγωγή στην ποίηση του Ρίτσου. Επιλογή κριτικών κειμένων, επιμ. Δ. Κόκορης, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009, σ. 327-330.

Παραπομπές
- Ηλίας Καφάογλου, *Οι εποχές της Μελισσάνθης*, Αθήνα, Δεκ. 2005, σ. 190-192, σημ. 45.
- Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Η υπεράσπιση της κοινωνίας (1940-1945), *Ο Πολίτης*, τχ. 141 (Φεβρ. 2006), σ. 23, 25.
- Ελισάβετ Κοτζιά, *Ιδέες και αισθητική. Μεσοπολεμικοί και μεταπολεμικοί πεζογράφοι 1930-1974*, Αθήνα 2006, σ. 201.
- Βασίλης Βασιλειάδης, *Η ιδεολογία της λογοτεχνικής κριτικής του μεσοπολέμου για τη «γυναικεία» και την «ανδρική» λογοτεχνία*, διδ. διατριβή, ΑΠΘ 2006, σ. 255, σημ. 70. http://ikee.lib.auth.gr/record/68243/files/Vaseiliadis.pdf
- Μαίρη Μικέ, *Έρως (αντ)εθνικός. Ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 2007, σ. 27.
- Τίνα Κροντήρη, *Ο Σαίξπηρ σε καιρό πολέμου 1940-1950*, Αθήνα 2007, σ. 36, σημ. 2.

- Διαμάντη Αναγνωστοπούλου, *Αναπαραστάσεις του γυναικείου στη λογοτεχνία*, Αθήνα 2007, σ. 224, σημ. 165.
- Σταυρούλα Παπασπύρου, «Ελληνική λογοτεχνία: Γυναικεία υπόθεση;», *Ελευθεροτυπία [Η τέχνη της ζωής]*, σ. 28-29.
- Θανάσης Αγάθος, *Από το «Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά» στο «Zorba the Greek»,* Αθήνα 2007, σ. 70, 71, 75, 160.
- Στ. Αλεξίου, «Τρεις Αλεξίου εναντίον Καζαντζάκη», *Αντί*, τχ. 911-912 (Ιαν. 2008), σ. 25.
- Αν. Νάτσινα, «Η μεταπολεμική πεζογραφία (1944-1974)», *Γράμματα ΙΙ: Νεοελληνική φιλολογία (19ος-20ός αι.)*, Πάτρα [2]2008, σ. 497.
- R. Beaton, "Modernism and the quest for national identity: the case of Ritsos' *Romiosini*", *Ο ποιητής και ο πολίτης Γιάννης Ρίτσος*, επιμ. Αικ. Μακρυνικόλα - Στρ. Μπουρνάζος, Αθήνα 2008, σ. 118, 119, 120.
- Μίλτος Πεχλιβάνος, *Από τη* Λέσχη *στις* Ακυβέρνητες πολιτείες, Αθήνα 2008, σ. 193.
- Σπ. Κιοσσές, *Το γυναικείο bildungsroman στη νέα ελληνική λογοτεχνία: παραδειγματικές αφηγηματικές δομές διαμόρφωσης της μυθοπλαστικής ηρωίδας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο*, δ. διατριβή, Βόλος 2008 (πολλές αναφορές).
- Οντέτ Βαρόν-Βασάρ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, Αθήνα 2009, σ. 105, 111, 112, 413, 452, 453, 465.
- Κέλη Δασκαλά, «Οι λυρικοί πεζογράφοι της Κατοχής», *Η Αυγή*, 28.10.2009, σ. 25.
- Αγγέλα Γιώτη, *Εκδοχές του υψηλού στη νεοελληνική ποίηση. Το παράδειγμα του Ανδρέα Κάλβου και η πρόσληψή του από τους ποιητές*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 224-225.
- Αντ. Καρτσάκης, *Μεταπολεμική κριτική και ποίηση. Ζητήματα αισθητικής και ιδεολογίας*, Αθήνα 2009, σ. 113, 129, 193, 361, 378, 439, 443, 557.
- Κέλη Δασκαλά, «Οι χαμηλοί τόνοι στο τέλος της γερμανικής κατοχής. Η περίπτωση της λυρικής πεζογραφίας», *«Χαμηλές φωνές» στη λογοτεχνία*, Αθήνα (Εταιρεία Σπουδών) 2009, σ. 162.
- Katerina Blavaki, *Space and Conflict in the Poetry of the first Post-war Generation in Greece, 1945-1975*, Thesis (Kings'Colledge London), 2009
- Ευγ. Ματθιόπουλος, «Οι εικαστικές τέχνες στην Ελλάδα τα χρόνια 1945-1953», *Ιστορία της Ελλάδας…*, επιμ. Χρ. Χατζηιωσήφ, Δ΄, Αθήνα 2009, σ. 30.
- R. Beaton, *Ο Καζαντζάκης μοντερνιστής και μεταμοντέρνος*, Αθήνα 2009, σ. 35.
- Ολυμπία Ταχοπούλου, *Μοντερνιστικός πρωτογονισμός. Εκδοχές υπερρεαλισμού στο ποιητικό έργο του Νίκου Εγγονόπουλου*, Αθήνα 2010, σ. 282, 284, 317, 326.
- Μίλτος Πεχλιβάνος, «"Ο κόσμος που πεθαίνει", Σκέψεις για μια βιολογική και κοινωνική ιστορίας», Πρακτικά συνεδρίου *Μ. Καραγάτσης: Ιδεολογία και Ποιητική*, Αθήνα (Μουσείο Μπενάκη) 2010, σ. 67, 68.
- Αλ. Ζήρας, «Οι κεκαρμένοι στο θολάμι τους. Η πεζογραφία του Ν. Κάσδαγλη…», *Ήριννα*, τχ. 3 (2010), σ. 16-17.
- R. Beaton, «Ο μοντερνισμός και η αναζήτηση εθνικής ταυτότητας: η περίπτωση της *Ρωμιοσύνης* του Ρίτσου», *Η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2015, σ. 424, 425.
- Αγγέλικα Ψαρρά, «Τα "πρώτα κορίτσια" του ΚΚΕ και οι τύχες τους: έμφυλες πτυχές μιας βολικής αποσιώπησης», *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, επιμ. Β. Καραμανωλάκης κ.ά., Αθήνα (Θεμέλιο) 2010, σ. 433.
- Β. Μπογιατζής, «Μοντερνισμός και γλωσσική κατασκευή της νιότης: η συγκρότηση της νεολαίας στον δημόσιο λόγο του μεσοπολέμου», *Νέα Εστία*, τχ. 1838 (Νοέμ. 2010), σ. 689.
- Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα*, Αθήνα 2011, σ. 106 (και σημ. 1), σ. 141, σημ 55· σ. 316, σημ 41· σ. 391-392, σημ. 50· σ. 449 (και σημ. 119).
- Eleni Papargyriou, *Reading Games in the Greek Novel*, Oxford: Legenda 2011, σ. 8.
- Παν. Στάθης, «Το Εικοσιένα του Κορδάτου πριν και μετά τον πόλεμο», *Διαβάζω*, τχ. 523 (2011), σ. 95, σημ. 12.
- Φ. Φιλίππου, *Ο ερωτευμένος Ελύτης*, Αθήνα 2011, σ. 20-21, 30-31.
- Michele Salamina, «Ο *Κοτζάμπασης του Καστρόπυργου* και η διττή του ταυτότητα» *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά του Δ΄ Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010)*, επιμ. Κ. Α. Δημάδης, τ. Α΄, Αθήνα 2011 (ηλεκτρονική έκδοση), σ. 506.
- Σπ. Κιοσσές, «Η γυναίκα ως μυθοπλαστική ηρωίδα…», *Η νεοελληνική λογοτεχνία στον μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, επιμ. Αθ. Φωτόπουλος, Πύργος Ηλείας 2012, σ. 244, σημ. 20.
- Βαγγ. Καραγιάννης, *Προσλήψεις και πεζογραφική έκφραση του μη ΕΑΜικού χώρου (Αθήνα, 1941-1944): οι περιπτώσεις των Ρ. Ρούφου, Θ.Δ. Φραγκόπουλου, Αλ. Κοτζιά, Γ. Θεοτοκά*, ΕΚΠΑ 2012.
- Μαρία Ηλιού, *Παιχνίδια πολέμου*, Αθήνα 2012, σ. 59.

- Θ. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική πεζογραφία*, διατριβή, Ιωάννινα 2012, σ. 106, σημ. 328, σ. 305, σημ. 691.
- Βασίλης Μόσχος, «Ανατροπές στη σωματειακή εκπροσώπηση των λογοτεχνών το τελευταίο διάστημα του εμφυλίου πολέμου, *Αρχειοτάξιο*, τχ. 14 (Οκτ. 2012), σ. 163.
- Δημ. Δαμασκηνός, «Λογοτεχνικό αφιέρωμα στον Μ. Λουντέμη», *Βαθύ κόκκινο*, 6.3.2012: *vathikokkino.gr/archives/24326*
- Βασίλης Α. Μπογιατζής, *Μετέωρος μοντερνισμός. Τεχνολογία*, *ιδεολογία* της *επιστήμης* και *πολιτική* στην *Ελλάδα* του *μεσοπολέμου* (*1922-1940*), Αθήνα, 2012, σ. 370 (σημ. 778).
- Γκιόκα, Ασπασία, *Η διακειμενικότητα στο πεζογραφικό έργο του Κοσμά Πολίτη: Λόγος – Εικόνα – Μουσική*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Ε.Κ.Π.Α. 2012.
- Βαρβάρα Ρούσσου, «Ουράνια σώματα στο κατοχικό σκοτάδι» [Ελύτης, Παπατσώνης], *The Athens Review of Books*, τχ. 41 (Ιούνιος 2013), σ. 22-23.
- Λυκ. Κουρκουβέλας, *Γιώργος Θεοτοκάς: πολιτικός στοχαστής*, Αθήνα 2013, σ. 74.
- Π. Μπουκάλας, «Ένας άνθρωπος που επέμενε να θέτει ερωτήματα», στο *Μανόλης Αναγνωστάκης* (*Η Καθημερινή*, Μάρτιος 2014), σ. 49, σημ. 52.
- Ben Petre, *Φιλολογική δραστηριότητα και λογοτεχνική παραγωγή στο Ηράκλειο Κρήτης*, διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο 2014.
- Κατερίνα Μπλαβάκη, «Εσχατολογικά στοιχεία στην ποίηση του Αναγνωστάκη», *ARB* (Ιούνιος 2014) σ. 40-44, σημ. 9, 26.
- Μαίρη Μικέ, «Ρεπυμπλίκ – Βαστίλλη. Παρουσίαση ενός ανέκδοτου μυθιστορήματος», εισαγωγή στο Μέλπω Αξιώτη, *Ρεπυμπλίκ – Βαστίλλη*, Αθήνα 2014, σ. 14, σημ. 2.
- Γ. Καλλίνης, «Ειρωνεία και αυτοειρωνεία. Από την *Κορομηλιά* στην *Eroica*», *Κονδυλοφόρος* 12 (2013), σ.139, σημ. 2· σ. 150, σημ. 54.
- Ν. Ροτζώκος - Διον. Τζάκης, «Το "άλλο" Εικοσιένα. Από τον Νικόλαο Σπηλιάδη στον Γιάννη Κορδάτο», *Νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική από τον Διαφωτισμό έως σήμερα.* Πρακτικά ΙΓ΄ Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, μνήμη Παν. Μουλλά, Αθήνα 2014, σ. 162, σημ. 38.
- Πέρσα Αποστολή, «… Μελισάνθη…», *Νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική…*, ό.π., σ. 398, σημ. 9 και σ. 399, σημ. 21.
- Λευτ. Παπαλεοντίου, «Ο διηγηματογράφος Στρατής Τσίρκας…», *ό.π.*, σ. 864, σημ. 10.
- Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, «Μια σημαντική προσωπικότητα της ελληνικής λογοτεχνικής ιστορίας», *ARB* τχ. 62 (Μάιος 2015), σ. 215.
- Δημ. Κόκορης, *Φιλοσοφία και νεοελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα 2015, σ. 173 (σημ. 15), 184 (σημ. 53), 190 (σημ. 17), 284.
- Δώρα Μέντη, «Δεκέμβρης του '44: Από τα επικαιρικά ποιήματα του 1945 ως τη νηφάλια αποτίμηση του 2000», Ε΄ Ευρωπ. Συνέδριο Νεοελλ. Σπουδών, Θεσ/νίκη 2-5 Οκτ. 2014.
- Ulrich Moennig, "Wie siamesische Zwillinge. Widerstand und Buergerkrieg in der griechischen Nachkriegsliteratur", *Die Okkupation Griechenlands im zweiten Weltkrieg. Griechische und deutsche Erinnerungskultur*, επιμ. Chryssoula Kambas και Marilisa Mitsou, Boehlau, Κολωνία 2015, σ. 293.
- Δ. Κόκορης, «Μια ναζιστική εφημερίδα στη Θεσσαλονίκη: *Νέα Ευρώπη* 1941-1944», *Θέσεις*, τχ. 133 (2015), σ. 128.
- Δ. Μέντη και Ευρ. Γαραντούδης, *Η ελληνική ποίηση τον εικοστό αιώνα. Επίτομη ανθολογία*, Αθήνα 2016, σ. 481.
- Αθηνά Βογιατζόγλου, Ποίηση και πολεμική, μια βιογραφία του *Γιώργου Κοτζιούλα*, Αθήνα 2016, σ. 286.
- Λητώ Ιωακειμίδου, «Τα αντιστασιακά διηγήματα του Κοσμά Πολίτη και του Louis Aragon», *Λογοτεχνικές διαδρομές: ιστορία – θεωρία – κριτική. Μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου*, επιμ. Θ. Αγάθος, Χριστίνα Ντουνιά, Άννα Τζούμα, Αθήνα (Καστανιώτης) 2016, σ. 194.
- Olga Bezantakou, "Nachwort" (επίλογος) στο Mimika Cranaki, *Contre-temps*, Βερολίνο (εκδ. *Romiosini*) 2016, σ. 238.
- Κ. Τσικνάκης, «"Πρωτομαγιά". Ένα αθησαύριστο ποίημα της Γ. Κ.», *μικροφιλολογικά*, τχ. 40 (2016), σ. 39, σημ. 8.
- Bart Soethaert, *Η στροφή προς το παρ[ελθ]όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1935-1950) στην Ελλάδα*, δ. διατριβή, Βερολίνο 2016.
- Αφρ. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο*, Αθήνα 2016, σ. 36, σ. 30.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017 (πολλές παραπομπές).
- Κ. Τσικνάκης, «Η Μ. Αξιώτη το 1945. Ένα αθησαύριστο διήγημά της», *μικροφιλολογικά*, τχ. 42 (φθιν. 2017), σ. 56, σημ. 11, 13.

- Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Μαρτυρίες για την πολιτιστική ζωή στα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης», επιμ. Χ. Φλάισερ, Αθήνα (*Τα Νέα*) 2017, σ. 197, σημ. 19.
- Η. Νικολακόπουλος – Ιω. Παπαθανασίου (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος*, Αθήνα (*Τα Νέα*) 2017, σ. 213 (=βιβλιογραφία).
- Δ. Κόκορης, «Τα ψευδώνυμα του Μανόλη Αναγνωστάκη», *The Book's Journal*, τχ.75 (Μαρτ. 2017), σ. 82, σημ. 13, 16.
- Γ. Παπακώστας, *Πού μας πάει αυτό το αίμα; Αναπαραστάσεις αυτοδικίας και βίας στη νέα ελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα 2017, σ. 123, 154.
- Θ. Αγάθος, *Ο Νίκος Καζαντζάκης στον κινηματογράφο*, Αθήνα 2017.
- Κατερίνα Λαμπρινού, *ΕΔΑ 1956-1967. Πολιτική και ιδεολογία*, Αθήνα 2017.
- Παναγιώτα Μήνη, *Η κινηματογραφική μορφή του πόνου και τη οδυνηρής αναπόλησης. Ο μοντερνισμός του Τάκη Κανελλόπουλου*, Αθήνα 2018, σ. 134, σημ. 16.
- A. Anastasiadis, "Geschichten vom Krieg", *Trauma und Erinnerung. Buergerkrieg in Griechenland*, Boehlau Verlag 2018, σ. 91, σημ. 47.
- Joachim Winkler, *Dimitris Raftopoulos und die »Schwarze Literatur«: Zum erinnerungskulturellen Widerstands- und Bürgerkriegsdiskurs der griechischen Nachkriegsliteratur*, Βερολίνο 2018.
- Αλ. Ζήρας, «Αποκρύψεις, συμπαιγνίες, ενοχές και φαλκιδεύσεις. Μεσοπολεμικοί συγγραφείς από τη συστράτευση με το μεταξικό καθεστώς στη συστράτευση με τη μετωπική εαμική αντίσταση», *Το Δέντρο*, τχ. 224-225 (2019), σ. 34.
- Μαίρη Μικέ, *Δοκιμασίες. Όψεις του οικογενειακού πλέγματος στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1922-974*, Αθήνα 2019, σ. 258 (σημ. 8 και 9), 307 (σημ. 1), 308 (σημ. 5), 430 (σημ. 9).
- Χ.Λ. Καράογλου – Κατ. Καρβελά (επιμ.), *Ηλίας Βενέζης. Ελληνική διάρκεια…*, Αθήνα 2019, σ. 94.
- Fiona Antonelaki, "Literary Evenings' at the Greek National Theatre, 1945–6: popular education and the literary canon", https://www.cambridge.org/core/journals/byzantine-and-modern-greek-studies/article/literary-evenings-at-the-greek-national-theatre-19456-popular-education-and-the-literary-canon/CE0331909B9B37FF9AC4EC85A657ABCC, σημ. 10.
- Θ. Αγάθος, *Ο Άγγελος Τερζάκης και ο κινηματογράφος*, Αθήνα 2020, σ. 210, σημ. 55.
- Αλ. Πολίτης, «Μια πρώτη προσέγγιση των εκδόσεων Γλάρος στα χρόνια της Κατοχής», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα 2020, σ. 414, σημ. 10.
- Θ. Αγάθος, «*Μονομαχία (1962-1963)*: ένα σχεδόν λησμονημένο μυθιστόρημα της Τατιάνας Σταύρου», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα 2020, σημ. 42.
- Αλέξης Πολίτης, «Μια πρώτη προσέγγιση των εκδόσεων Γλάρος στα χρόνια της Κατοχής. Οι επιλογές στη νεοελληνική λογοτεχνία», La letteratura neogreca del XX secolo. Un caso europeo. Atti del convegno internazionale di Studi neogreci in onore di Paola Maria Minucci, Ρώμη (La Sapienza) 2020, επιμ. Francesca Zaccone, Paschalis Efthymiou, Christos Bintoudis, σ. 384, σημ. 9, σ. 389, 389.
- Πασχάλης Ευθυμίου, «Γυναίκες πεζογράφοι της δεκαετίας του '60: υπαρξισμός και ελευθερία», La letteratura neogreca del XX secolo., *ό.π.*, σ. 302, σημ. 2.
- Δ. Κόκορης, *Ο Καζαντζάκης ως ποιητής. Φιλοσοφική διάσταση, ρυθμική έκφραση, κριτική πρόσληψη*, Αθήνα 2020, σ. 182, σημ. 417.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ρόδης Ρούφος. Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας (Κατοχή, Αντίσταση, Κυπριακός αγώνας)*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 41 και σημ. 10. / σ. 43, σημ. 16 και 17, σ. 45, 46, 47, 51 κ. αλλού.
- Αγγέλα Γιώτη, *Μεταπολεμικές δοκιμές πολιτικού λυρισμού*, Αθήνα 2021, σ. 26, σημ. 12, σ. 30, σημ 16, σ. 123, σημ. 39.
- Ιωάννα Πετροπούλου, *Έλλη Παπαδημητρίου: μια γυναίκα του 20ού αιώνα. Ο κανόνας και η παράβαση*, Αθήνα 2022, σ. 342 και 343, σημ. 26.
- Έρη Σταυροπούλου, *Η νεοελληνική ποίηση και το Εικοσιένα. Διάλογος με την ιστορία*, Αθήνα 2022, σ. 225, σημ. 408, σ. 227, σημ. 410, σ. 229 και σημ. 416.
- Χρ. Δανιήλ – Β. Καραμανωλάκης, *Αναζητώντας ταυτότητα. Το περ.* Τετράδιο, Αθήνα 2023 (;), σ. 27, σημ. 31 και 33.

5. Έκδοση του: Κοσμάς Πολίτης, *ΛΕΜΟΝΟΔΑΣΟΣ. Ιστορία μιας ζωής*

Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2010, σ. 13-204, και Επίμετρο: **«Αναζητώντας το χρυσόμαλλο δέρας»**, ό.π., σ. 205-412.

Ο τόμος περιλαμβάνει επανέκδοση της α΄ έκδοσης του *Λεμονοδάσους* (βλ. 5 Ι) και εκτενή μελέτη για το μυθιστόρημα, ως Επίμετρο.

Η μελέτη επιχειρεί να δείξει τις αλλεπάλληλες ερμηνευτικές δυνατότητες κάτω από τη φαινομενικά απλή ιστορία. Το πρώτο μυθιστόρημα του Κοσμά Πολίτη, το *Λεμονοδάσος* (1930), αφηγείται τον έρωτα δυο νέων, του Παύλου Αποστόλου και της Βίργκως Δροσινού, που σκοντάφτει στις μη συμβατές επιθυμίες τους. Ο Παύλος επιθυμεί να κατακτήσει σεξουαλικά την παρθένα Βίργκω, ενώ εκείνη ζητά να αποφύγει το ερωτικό σμίξιμο. Η άρνηση της Βίργκως επιφέρει την ολοένα και μεγαλύτερη συναισθηματική εμπλοκή του Παύλου: ο νέος παύει να ικανοποιείται από τις προηγούμενες ελαφρές σχέσεις του, εγκαταλείπει τις αρπακτικές ορέξεις του και εισέρχεται στον κύκλο του συναισθήματος, μαθαίνει να αγαπά. Έως εκεί τον καθοδηγεί η παρθένα κόρη. Μετά όμως, όταν οι δυο νέοι τείνουν να συμφωνήσουν στον γάμο, εκείνος που αντιδρά και απομακρύνεται είναι ο Παύλος. Παίρνει την πρωτοβουλία να χωρίσει από τη Βίργκω, γιατί ο γάμος θα σκότωνε τον έρωτα. Αποφασίζει να αφιερωθεί σε υψηλά ανθρωπιστικά ιδανικά (τα οποία δεν καθορίζονται). Φεύγει στην Άπω Ανατολή για να παραστεί σε επιστημονικά πειράματα γύρω από μια έκλειψη ηλίου και εντέλει καταλήγει να συζεί με κάποια γυναίκα ελαφρών ηθών που ονομάζεται απλώς και αυτή Βιργινία. Όταν μαθαίνει τον γάμο της Βίργκως, βάζει τέλος στη ζωή του.

Αυτή η ενδιαφέρουσα για τις λεπτές της αποχρώσεις ερωτική ιστορία, που γοήτευσε γενεές αναγνωστών, διαθέτει ένα μυστικιστικό υπόβαθρο που πρώτη –και μόνη έως σήμερα– υπέδειξε η Νόρα Αναγνωστάκη σε μελέτη της του 1993. Εκείνη επεσήμανε τον μυστικό χαρακτήρα μιας συγγραφικής παρέκβασης («Ιντερμέτζο»), όπου ο «συγγραφέας» αφηγείται τη βουλιμία που τάχα είχε ως παιδί με τα φρέσκα κουκιά, ότι προέρχεται δηλαδή από την πυθαγόρεια απαγόρευση («κυάμων απέχεσθαι»)· ανέδειξε έτσι τη σχέση του Κοσμά Πολίτη με το ρεύμα του Θεοσοφισμού τόσο στο *Λεμονοδάσος* όσο και στα επόμενα έργα του. Στα ίχνη τής Νόρας Αναγνωστάκη, δοκιμάζω να δείξω τα κρυφά νοήματα που διατρέχουν το έργο.

Υποστηρίζω ότι η θεωρία που βρίσκεται πίσω από τη χαριτωμένη αφήγηση είναι ο Γνωστικισμός (ο Θεοσοφισμός του 19^{ου} αι. είναι μια εκδοχή Γνώσης), η άποψη ότι ο κόσμος δεν είναι δημιούργημα του καλού Θεού παρά ενός κακού Δημιουργού. Συνέπεια αυτού του δόγματος είναι η άρνηση προς την ύλη, η άρνηση του σεξ, του γάμου και της τεκνογονίας. Ο συγγραφέας πράγματι φροντίζει από μιας αρχής να υποσκάψει την αξιοπιστία του ήρωα και αφηγητή του, που, τουλάχιστον στο ξεκίνημα του έργου, έχει τον νου του μονάχα στο σεξ και βλέπει τη φύση ως συνεργείο επιμειξίας «καλά καμωμένο». Η φύση, αντίθετα προς τις πεποιθήσεις του ήρωα, είναι τρομακτική, ιδιαίτερα κατά την άνοιξη – έχει καταστρέψει πλήθος ανθρώπους που αφήνονται να παρασυρθούν από τον πειρασμό.

Έτσι η τελική επιλογή του ήρωα για εθελούσια έξοδο από τη ζωή είναι, σε τελευταία ανάλυση, μια θετική έκβαση: οι δυο ήρωες, Παύλος και Βίργκω, δεν ενώθηκαν σε αυτόν εδώ τον κόσμο (είτε από συνειδητή επιφύλαξη είτε από τύχη), οπότε το έπαθλό τους θα είναι –πιθανότατα– η ένωσή τους στο επέκεινα. Αυτό φαίνεται να υπονοούν οι τελευταίες σελίδες του μυθιστορήματος (βλ. παρακάτω). Κάθε φράση στο *Λεμονοδάσος* υποκρύπτει ένα δεύτερο νόημα. Όλα (ή σχεδόν) τα ονόματα των ηρώων είναι συμβολικά, οι τόποι το ίδιο, ενώ πολύ συχνά οι σκηνές του έργου συνιστούν επαναλήψεις αρχετυπικών καταστάσεων, σκηνών της λογοτεχνίας ή των Ευαγγελίων. Το ζεύγος των πρωταγωνιστών μπορεί να προβληθεί σε μια πλειάδα αντίστοιχων μυθικών ή λογοτεχνικών ζευγαριών.

Α. Τα ονόματα

Όπως ο Παύλος Αποστόλου οφείλει να διαβαστεί ως Απόστολος Παύλος, έτσι και η Βίργκω δεν είναι μια απλή παρθένα κόρη αλλά μια σύγχρονη προβολή της ίδιας της Παρθένου Μαρίας. Το επίθετό της σχετίζεται με τη Σελήνη (Δροσινού από τη δροσιά -Έρση, κόρη της Σελήνης), όπως και με την Παναγία (Δροσιανή). Άλλα συμβολικά ονόματα στο *Λεμονοδάσος* είναι η Καίτη, που λογικά παράγεται από τις Ι-κέτι-δες, το έργο στα χορικά του οποίου συμμετέχει η ηρωίδα· ο ποιητής Άντης Παλμύρας σημαίνει αυτός που δεν πρόκειται ποτέ να πετύχει την αθανασία (αντί-palm, αντί-φοίνικας), όσο για τον τεχνοκριτικό κύριο Σπάθη, φορέα του συγγραφικού λόγου, το σπαθί είναι βασικό σύμβολο του μυούμενου στον τεκτονισμό. Και άλλες ενδείξεις στο κείμενο πράγματι –καθώς και η ούτως ή άλλως στενή σχέση της Γνώσης με τον τεκτονισμό– μας οδηγούν προς μια τέτοια ταυτότητα του συγγραφέα.

Συμβολικός είναι και ο Πόρος, τόπος κατοικίας της Βίργκως, όπως βέβαια και το ίδιο το Λεμονοδάσος. Ο Πόρος είναι το «πέρασμα» προς μιαν άλλη ζωή, αλλά και το όνομα του πατέρα του Έρωτα στο πλατωνικό *Συμπόσιο* (οι Γνωστικοί συγγενεύουν με τους νεοπλατωνιστές), ενώ το δάσος, μαγικός τόπος σε πάμπολλα έργα, είναι ο τόπος της θηλυκής αρχής. Στο δάσος αυτό συμβαίνει και η από κοινού άνοδος των ηρώων σε έναν λόφο, που παραπέμπει σε ένα είδος μαγικής «ανάληψης», μιας επίσκεψης –έστω στιγμιαίας– στον χαμένο παράδεισο. Συμβολικά συμβαίνει να είναι και ορισμένα μέρη της Αθήνας, όπως η οδός Ερμού, όπου συναντιούνται «τυχαία» οι ήρωες, η οποία προφανώς παραπέμπει στον Ερμή Τρισμέγιστο, θεό της αλχημικής σοφίας.

Β. Οι χαρακτήρες των ηρώων

Οι ψυχολογικές λεπτομέρειες στο *Λεμονοδάσος* είναι πολύ προσεγμένες· εντούτοις κάτω από τα πραγματικά πρόσωπα υποβάλλονται αρχετυπικοί χαρακτήρες. Ο ήλιος και η σελήνη, το αρσενικό και το θηλυκό, το γιν και το γιανγκ. (Την α΄ έκδοση του μυθιστορήματος την κοσμεί αυτό ακριβώς το βουδιστικό σύμβολο των αντιθέσεων). Ο Παύλος είναι ένας ηλιακός ήρωας (το κείμενο σε πολλά σημεία μας ωθεί να τον ταυτίσουμε με τον ήλιο και με τον Απόλλωνα), ενώ η Βίργκω είναι μια σεληνιακή ηρωίδα. Ο χώρος της Βίργκως είναι η σκιά, το σκοτάδι, οι τόποι που βοηθούν τη συγκέντρωση και την εσωτερική όραση.

Η επιμονή του Κοσμά Πολίτη να συνδέει την ηρωίδα του με διάφορες πηγές, αρχικά με την Κασταλία των Δελφών και αργότερα με την Ζωοδόχο Πηγή και με την Αργεία (κόρη ενός ζωγράφου σε πρώτο επίπεδο, σε μυστικό επίπεδο όμως σύζυγο του μυθικού Πολυνείκη, η οποία μεταμορφώθηκε από τους θεούς σε πηγή), δείχνει την τάση του για αναγωγή στις απώτερες αρχές. Η Βίργκω τελικά παραπέμπει στην αρχαϊκή Μεγάλη Μητέρα, που ορίζει τα ύδατα και τις πηγές.

Η Μεγάλη Μητέρα έχει ωστόσο και την τρομακτική πλευρά της. Πράγματι η Βίργκω είναι ταυτόχρονα και μια Σφίγγα, όπως το κείμενο σε τρία σημεία αφήνει, πολύ έμμεσα πάντα, να υπονοηθεί. Ο Παύλος με τη σειρά του είναι ένας Οιδίπους – δύο φορές λέει ο ίδιος λόγια από το δράμα του Σοφοκλή *Οιδίπους επί Κολωνώ*–, ο οποίος προσπαθεί να διεισδύσει στο μυστήριο της Φύσης-Γης. Μια δευτερεύουσα ιστορία με μια νεαρή δακτυλογράφο μάς οδηγεί και σε μια άλλη ταύτιση. Η δακτυλογράφος, που αποκαλείται από τον ήρωα «Ηγερία του», παραπέμπει κατά πάσαν πιθανότητα στη νύμφη Ηγερία, την οποία αναφέρει ο J. G. Frazer στον *Χρυσό κλώνο* ως σύντροφο του Ιππόλυτου. Ο Ιππόλυτος λατρευόταν στην ευρύτερη περιοχή του Λεμονοδάσους. Επίσης σκοτώθηκε ιππεύοντας, κάτι που μπορεί να συνδυαστεί με τις ιππικές επιδόσεις του πρωταγωνιστή μας. Η διάσημη μελέτη του Frazer λοιπόν

αποτελεί πιθανότατα ένα αφετηριακό ερέθισμα και για τη συγγραφή του *Λεμονοδάσους*.

Γ. Ο μύθος της αναζήτησης, τα αρχέτυπα, η αλχημεία

Ο Παύλος παρομοιάζει το ταξίδι του προς τον Πόρο για να συναντήσει τη Βίργκω με ταξίδι προς το «καστανόμαλλο δέρας». Όμως το ταξίδι του Ιάσονα συμβολίζει από τα αρχαία ήδη χρόνια την πορεία προς την απόκτηση της εσωτερικής γνώσης, την αυτοπραγμάτωση, το «μεγάλο έργο» των αλχημιστών. Ο στόχος τού ήρωα, χωρίς να το γνωρίζει, είναι η κατάκτηση της σοφίας. Στην ίδια αναζήτηση της «φώτισης» παραπέμπει και το παραμύθι της Ωραίας Κοιμωμένης (παρατίθεται αναπλασμένο ως ονειροφαντασία του ήρωα), που συμβολίζει το ξύπνημα του ανώτερου εαυτού.

Πίσω από όλα αυτά υπόκειται πιθανώς και η θεωρία του Καρλ Γκούσταβ Γιουνγκ για τα αρχέτυπα και το συλλογικό ασυνείδητο. Η Βίργκω λειτουργεί ως αρχέτυπο για τον Παύλο, αφού το αρχέτυπο παίρνει συχνά τη μορφή της Θεοτόκου ή ακόμα και της Σφίγγας. Ο Γιουνγκ υπήρξε Γνωστικός, οπαδός της απόκρυφης γνώσης και μελετητής της αλχημείας.

Η αλχημεία παίζει έναν όχι ασήμαντο ρόλο στο έργο. Μερικές «περιπέτειες» του ήρωα φαίνεται πράγματι να αντιστοιχούν στις αλχημικές διαδικασίες: α΄. Ο εγκλεισμός σε έναν δυσάρεστο κλειστό χώρο (δωμάτιο ξενοδοχείου στον Πόρο) αντιστοιχεί με τη φιάλη του αλχημιστή, όπου το σώμα υφίσταται τη «μελάνωση», έναν συμβολικό θάνατο, για να μπορέσει να υπάρξει η μεταστοιχείωση· β΄. Ο Παύλος υφίσταται κάψιμο στο χέρι από τη φίλη του Λήδα – η καύση στην αλχημεία προκαλεί τη separatio των βαρέων υλικών από τα ελαφριά· γ΄. Ο ήρωας «ανασταίνεται», με τα ίδια σχεδόν τα λόγια του Ευαγγελίου («αυτός που ψάχνεις δεν είναι εδώ, κοπέλα μου» = ουκ έστιν ώδε), όταν αποφασίζει ότι δεν θα βλάψει την παρθενία της αγαπημένης του – στην αλχημεία τα υλικά μεταστοιχειώνονται και «ανασταίνονται» (καθότι τα «πάθη» των υλικών αντιστοιχούν με τα πάθη του Χριστού). Καταλύτης στην όλη αλχημική διαδικασία θεωρείται μάλιστα η δροσιά.

Δ. Η επανένωση

Στο *Λεμονοδάσος* αντιλαμβανόμαστε αρχικά –μέσω της ειρωνικής αντιστροφής των πεποιθήσεων του ήρωα– μια εναντίωση του συγγραφέα προς τους Ολύμπιους θεούς, τους θεούς του φωτός και του ορθολογισμού, που εξεδίωξαν από τους Δελφούς τις παλαιότερες γυναικείες θεότητες. Ο συγγραφέας δείχνει προτίμηση προς τη λατρεία της Μητέρας Γης, ενώ αργότερα η επίκληση (του ίδιου του ήρωα, που έχει πια εξελιχθεί) προς τον Βάκχο καθιστά πολύ πιθανή την κατάταξη του Κοσμά Πολίτη στη χορεία των οπαδών του Νίτσε, ο οποίος έβλεπε στον «ορθολογισμό» της σοφιστικής αρχαιότητας την παρακμή του θρησκευτικού συναισθήματος, του πνεύματος των Μυστηρίων που είχε γεννήσει και τη μεγάλη τέχνη.

Στο τέλος του έργου ο ηλιακός Παύλος φαίνεται να αναγνωρίζει την αξία της σελήνης, εφόσον πηγαίνει στην Ανατολή για να παρακολουθήσει μια έκλειψη ηλίου. Ωστόσο, παρόλο που δεν προκύπτει πολύ σαφώς από το έργο, μάλλον οφείλουμε να εννοήσουμε ότι ο Κοσμάς Πολίτης δεν τάσσεται μονομερώς υπέρ της σεληνιακής πλευράς, αλλά αποβλέπει στη συγχώνευση των αντιθέτων. Τα τελευταία λόγια του Παύλου προς τη Βίργκω (σε επιστολή) φανερώνουν την πεποίθηση του ήρωα ότι θα ξανασμίξουν σε έναν καλύτερο, άυλο βέβαια, κόσμο. Εκεί μπορεί να γίνει ο «γάμος των ψυχών», να ενοποιηθεί το αρσενικό και το θηλυκό, το γιν και το γιανγκ (πβ. το κόσμημα του εξωφύλλου), ο ήλιος και η σελήνη, όπως επιτάσσει η θεωρία της αυτοπραγμάτωσης και η conjunctio των αλχημιστών.

Ε. Η θυσία

Η αφιέρωση του Παύλου στα «ιδεώδη του ανθρωπισμού» –κάπως ακαθόριστη, όπως είπαμε– υποδηλώνει εκ μέρους του ένα είδος θυσίας. Αυτοθυσίας: ο ήρωας «συντρίβει» τις επιθυμίες του, για το καλό της ανθρωπότητας. Η σύγκριση με τον *Τελευταίο πειρασμό* του ομοϊδεάτη Καζαντζάκη αποβαίνει διαφωτιστική: και εκεί ο ήρωας θυσιάζει την κοινή ανθρώπινη ζωή και την ευτυχία για χάρη ενός υψηλού προορισμού. Άλλωστε και ο Παύλος, όπως υπονοείται σε διάφορα σημεία του κειμένου, δεν είναι απλός Απόστολος, αλλά ενίοτε ταυτίζεται με το ίδιο τον «μεγάλο μύστη», τον Χριστό. Ένας αμνός που θυσιάζεται. Και ένας Παν που εγκατέλειψε το αμαρτωλό σεξουαλικό τμήμα του εαυτού του και ανέρχεται τις βαθμίδες προς τη θεότητα του Σύμπαντος, όπως τον ήθελαν οι Ορφικοί. Παν, Ιησούς, Άδωνης, Διόνυσος ήταν για κάποιους Γνωστικούς ονόματα της ίδιας θεότητας. Την ομοιότητά τους, άλλωστε, την αναλύει ο Frazer στο έργο που αναφέραμε.

Η θυσία ωστόσο συνιστά κατά κάποιον τρόπο μια ένωση με τη μητέρα, μια επιστροφή στη μήτρα, από την οποία ο ήρωας θα προκύψει αναγεννημένος. Αυτή η ένωση με τη μητέρα θεωρείται δεδομένη για τους θεοσοφιστές καθώς και για τους αλχημιστές. Έτσι εξηγείται ίσως και μια παράξενη ταύτιση της Βίργκως με τη μητέρα του ήρωα: και με τις δύο ηρωίδες ο Παύλος παρουσιάζεται να χορεύει βαλς – κάτι που υποδηλώνει μια τελετουργία «ιερογαμίας».

Στ. Θεοφάνειες

Όταν ο Παύλος πεθαίνει, η ανακοίνωση του τέλους του γίνεται από ένα πρόσωπο με ιδιάζοντα χαρακτηριστικά, έναν ναυτικό με διεισδυτικά μάτια που αγγίζουν την ψυχή, ο οποίος παρουσιάζεται στον φυσικό χώρο (ένα δικηγορικό γραφείο) με τρόπο που διαφεύγει από την κοινή αντίληψη. Πιθανότατα εδώ πρόκειται για μια θεοφάνεια, για την παρουσία του ίδιου του καλού Θεού. Νωρίτερα είχαμε και μια άλλη παιγνιώδη θεοφάνεια, ενός διαβόλου (του Μπακασούλα του αράπη), που ανέπτυσσε με κωμικό τρόπο τη θεωρία των Γνωστικών για τους αλλεπάλληλους κακούς άρχοντες, όσους μεσολαβούν ανάμεσα στον καλό Θεό και στον κόσμο. Ο διάβολος είναι θετικό πρόσωπο για τους Γνωστικούς, οι οποίοι, καθώς αντιμάχονται τον Δημιουργό, βρίσκουν συμμάχους στους κατά παράδοση αντιπάλους του. Έτσι αναφέρεται στην αρχή του κειμένου και ο άλλος εχθρός ενός κακού θεού, ο Προμηθέας, ως αγαπημένος γιος της Γης και φιλάνθρωπος ήρωας, με χαρακτηριστικά που σαφώς παραπέμπουν και στον Ιησού.

Ζ. Διακειμενικότητα

Ένα τόσο βαθιά συμβολικό έργο ακολουθεί βέβαια έως τα άκρα τις συντεταγμένες του ρεύματος και της κοσμοθεωρίας που το τρέφει. Υπό αυτό το πρίσμα μπορούμε να δούμε και τις αναφορές του, λιγότερο ή περισσότερο κρυπτικές, προς άλλα έργα της λογοτεχνίας. Το βασικό κείμενο που βρίσκεται στο φόντο του *Λεμονοδάσους* είναι ο *Παν* του Κνουτ Χάμσουν: το είδος της αφήγησης (ημερολογιακή, πρωτοπρόσωπη, ειρωνική), οι σχέσεις των ηρώων (εσωτερικές συγκρούσεις των ερωτευμένων) και το τέλος της ιστορίας (απομάκρυνση στους αντίποδες της Γης και αυτοκτονία), συνιστούν αντήχηση του κλασικού έργου του νομπελίστα νορβηγού συγγραφέα. Η δεύτερη Βιργινία πάλι, η «χαμηλή» αντανάκλαση της παρθένας κόρης, θυμίζει το μεσαιωνικό μυθιστόρημα *Τριστάνος και Ιζόλδη* (και εκεί ο ήρωας αυτοεξοριζόταν και παντρευόταν μια δεύτερη Ιζόλδη), από το οποίο άντλησε και ο Βάγκνερ, και το οποίο, με τη θεμελιώδη ενόρμησή του προς τον θάνατο, παρουσιάζει βαθιές ομοιότητες με το κείμενό μας. Οι αναφορές στον *Βέρθερο* του Γκαίτε έχουν ήδη εντοπιστεί από την έρευνα (Γιώργος Καλλίνης), ενώ και κάποιες φράσεις από τον

Άμλετ παρουσιάζονται επίσης κρυπτικά, χωρίς αναφορά σε συγγραφέα και έργο. Μια «πράξη» από την *Αισθηματική αγωγή* του Φλωμπέρ ξαναπαίζεται στο *Λεμονοδάσος*, όπως και μια ερωτική σκηνή στο Δαφνί από το «Βυσσινί τριαντάφυλλο» του Πλάτωνος Ροδοκανάκη: και οι δύο σκηνές ξαναδείχνονται «διορθωμένες» (χωρίς σεξ) στο μυθιστόρημα του Κοσμά Πολίτη.

Τα περισσότερα κείμενα που μεταφέρει ο συγγραφέας μας στο δικό του έργο είναι κείμενα ομοϊδεατών του, μυστικιστών. Κάποτε τα ανασημασιοδοτεί προς την κατεύθυνση ενός βαθύτερου συμβολισμού, όπως τον *Πάνα* του Χάμσουν, που τον ήρωά του από απλό κυνηγό και κάτοικο δάσους τον μετατρέπει σε συμπαντική θεότητα. Αλλά και η ίδια η σύλληψη του παλίμψηστου έχει μια μυστικιστική αφετηρία: όλες οι πράξεις του ανθρώπου είναι επαναλήψεις προηγούμενων πράξεων. Μια ατέρμονη επανάληψη ορίζει την ανθρώπινη μοίρα. Κορυφαία επανάληψη είναι βέβαια εκείνη του προπατορικού αμαρτήματος. Στο *Λεμονοδάσος* η Πτώση υποδηλώνεται (στο πλαίσιο της ονειροφαντασίας) ως η μοιραία πράξη που έθεσε τέλος στο «παραμύθι» και εισήγαγε κακήν κακώς τον άνθρωπο στην ιστορία. (Το θέμα της Πτώσης το μυθοποιεί ο Κοσμάς Πολίτης και στην *Eroica*, όπως έχει δείξει ο Peter Mackridge).

Η. Ο συμβολισμός στην Ελλάδα

Η έρευνα ανατρέχει στην προϊστορία του συμβολισμού στην Ελλάδα γύρω στο 1900 (με τη βοήθεια και του βιβλίου του Ευγένιου Ματθιόπουλου), καθώς και σε πεζά συμβολιστικά έργα της δεκαετίας του ’30, ο μυστικός χαρακτήρας των οποίων έχει περάσει απαρατήρητος από την έως τώρα έρευνα. Έτσι δείχνονται οι ομοιότητες του Κοσμά Πολίτη με τον Τερζάκη, τον Σκαρίμπα, τον Πετσάλη-Διομήδη κ.ά., σε μια εποχή όπου φαίνεται να πρυτανεύει στην Ελλάδα ο ορθολογισμός των βασικών εκπροσώπων της γενιάς του ’30. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στις σχέσεις του Καζαντζάκη με τον Κοσμά Πολίτη (στο επίπεδο των συμβόλων), καθώς και στις σχέσεις της Αριστεράς –στην οποία ανήκει ο Κοσμάς Πολίτης– με τα ανορθολογικά ρεύματα της εποχής.

Θ. Η μέθοδος

Η μελέτη μυεί σταδιακά τον αναγνώστη στα νοήματα του μυθιστορήματος, ξεκινώντας από τα πιο απλά και καταλήγοντας στα πλέον σύνθετα ή στα πιο απροσδόκητα για την έως τώρα έρευνα. Γι’ αυτό χωρίζεται σε «αναβαθμούς», σε σκαλοπάτια διείσδυσης στο εσωτερικό του πιο κρυπτικού –κατά πάσαν πιθανότητα– νεοελληνικού κειμένου.

Η σύγκριση των δύο εκδόσεων του *Λεμονοδάσους* (1930, 1944), η οποία επιχειρείται εκτενώς στη μελέτη, αποφέρει, έπειτα, μεγάλα οφέλη στην κατανόηση του μυστικιστικού ιστού του κειμένου. Σε γενικές γραμμές, ο συγγραφέας απαλείφει στη β΄ έκδοση τα ορατά σημεία μυστικισμού, ενώ ενισχύει τον έμμεσο μυστικό συμβολισμό.

Η μελέτη συμπληρώνεται με πραγματολογικά και άλλα σχόλια που δεν χώρεσαν στο κυρίως σώμα της εργασίας.

Ι. Η έκδοση

Επανεκδίδεται το κείμενο της α΄ έκδοσης του *Λεμονοδάσους*, 1930, το οποίο ο συγγραφέας είχε εκτενώς αναθεωρήσει στη β΄ έκδοση του 1944. Διορθώθηκαν τα τυπογραφικά και ορθογραφικά λάθη, εκσυγχρονίστηκε η ορθογραφία όπου αυτό ήταν δυνατό (χωρίς να ομαλοποιηθεί η πολυτυπία του κειμένου), ενώ η στίξη τροποποιήθηκε με τη βοήθεια και της β΄ έκδοσης, την οποία είχε επιμεληθεί ο

αξιολογότατος Νάσος Δετζώρτζης. Η α΄ έκδοση, παρά τα κάποια προβλήματά της (κυρίως την απόλυτη τυπολογική της αναρχία: ανάμικτοι τύποι δημοτικής και καθαρεύουσας), είναι πιο λιτή στη διατύπωση, λιγότερο επεξηγηματική, πιο αυστηρή, σε σχέση με τη δημοτικιστική εκδοχή του 1944 – δηλαδή από ορισμένες απόψεις πιο ελκυστική για τον σημερινό απαιτητικό αναγνώστη.

Η έκδοση παρουσιάστηκε στην Αθήνα, Καφέ Φλοράλ, 2.6.2010, από τον Μένη Κουμανταρέα και τον Ευγένιο Ματθιόπουλο.
- Γ. Ν. Μπασκόζος, «Από το τέλος προς την αρχή», *Διαβάζω*, τχ. 508 (Ιουν. 2010), σ. 56.
- Ελ. Κοτζιά, «Αγαπημένο μυθιστόρημα νιότης και έρωτα», *Η Καθημερινή [Βιβλίο]*, 20.6.2010, σ. 12-13.
- Στ. Τσούπρου, «Μια γνωστικιστική ανάγνωση του *Λεμονοδάσους*», *Η Αυγή*, 24.10.2010, σ. 38.

παραπομπές
- Στ. Τσούπρου, «Η Φυσιογνωμική ως ταυτοδοτικό εργαλείο την πεζογραφία της γενιάς του ’30 και εντεύθεν» *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά του Δ΄ Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010)*, επιμ. Κ. Α. Δημάδης, τ. Α΄, Αθήνα 2011 (ηλεκτρονική έκδοση), σ. 516, σημ. 19.
- Γκιόκα, Ασπασία, *Η διακειμενικότητα στο πεζογραφικό έργο του Κοσμά Πολίτη: Λόγος – Εικόνα – Μουσική*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Ε.Κ.Π.Α. 2012, πλήθος αναφορές (η διατριβή στηρίζεται εν μέρει στη μελέτη μου).
- Γ. Δημητρακάκης, «Εικαστικά διακείμενα στην *Αριάγνη*», *«Με τη σφραγίδα του καλλιτέχνη». 100 χρόνια από τη γέννηση του Στρατή Τσίρκα*, Αθήνα (Εταιρεία Σπουδών) 2013, σ. 275, σημ. 276.
- Στ. Τσούπρου, «Ένα ανέκδοτο θεατρικό έργο του Κοσμά Πολίτη», *Χρόνος*, τχ. 10 (Φεβρ. 2014), σημ. 21, 23, 24, 26. http://www.chronosmag.eu/index.php/s-sp.html
- http://www.24grammata.com/?p=38839 [αναδημοσιεύουν το κείμενο του *Λεμονοδάσους* και αναφέρονται στο επίμετρο]
- Αριστοτέλης Σαΐνης, «Κερένιες κούκλες και cougar ladies», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 19.10.2014 http://www.efsyn.gr/?p=244664
- Γ. Καλλίνης, «Η ομορφιά και η αλήθεια στην Εκάτη του Κ. Πολίτη…», Νεοελληνική *λογοτεχνία και κριτική από τον Διαφωτισμό έως σήμερα.* Πρακτικά ΙΓ΄ Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, μνήμη Παν. Μουλλά, Αθήνα 2014, σ. 850, σημ. 17.
- Μαρία Κακαβούλια, «Διερευνώντας τη σχέση λογοτεχνίας και χορού…», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των ελλήνων λογοτεχνών του μεσοπολέμου*, τιμητικός τόμος για τον Peter Mackridge, επιμ. Ελ. Κουτριάνου και Έλλη Φιλοκύπρου, Αθήνα 2018, σ. 319, σημ. 80.
- Βίκη Πάτσιου, «Ο χώρος και η μνήμη της αρχαιότητας στο πεζογραφικό έργο του Κοσμά Πολίτη», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των ελλήνων λογοτεχνών του μεσοπολέμου*, τιμητικός τόμος για τον Peter Mackridge, επιμ. Ελ. Κουτριάνου και Έλλη Φιλοκύπρου, Αθήνα 2018, σ. 195, σημ. 5.
- Αγγέλα Γιώτη, «Στον “παράδεισο” του ελληνικού τουριστικού τοπίου. Μια αλλαγή βλέμματος στη λογοτεχνία από τη δεκαετία του ’30», Παλίμψηστον, 38, 2021, σημ. 79-112, σημ. 30, 48, 50, 51, 52.
- Αναστασία Νάτσινα, «Αστικές οπτικές της φύσης στη μεταπολεμική πεζογραφία», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα 2020, σ. 264, σημ. 26.
- Λητώ Ιωακειμίδου, «Ο Paul Verlaine στο έργο του Κοσμά Πολίτη», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα 2020, σ.165, σημ.13.
- Γ. Καλλίνης, «Το ανέφικτο του σικελιανικού οράματος στο *Λεμονοδάσος* του Κοσμά Πολίτη»: https://www.hartismag.gr/hartis-40/afierwma/i-mithistorimatikopoiisi-tis-delfikis-ideas?utm_source=%25CE%25A0%25CE%25B5%25CF%2581%25CE%25B9%25CE%25BF%25CE%25B4%25, σημ. 10, 21, 24.

6. Έκδοση του: Κωνσταντίνος Χρηστομάνος, *Η κερένια κούκλα*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2013, σ. 9-234.
Και μελέτη: «“Σαν τις μυγδαλιές”: σύμβολα και θέματα στην *Κερένια κούκλα*», σ. 235-436.

Η *Κερένια κούκλα* του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου βρίσκεται στην αφετηρία διαφόρων εξελίξεων της ελληνικής λογοτεχνίας. Είναι αν όχι το πρώτο, ένα από τα πρώτα μυθιστορήματα που έχουν στο επίκεντρό τους την Αθήνα και μάλιστα τις νέες συνοικίες της αναπτυσσόμενης πόλης. Βρίσκεται στο ξεκίνημα της λεγόμενης λυρικής πεζογραφίας και, κυρίως, είναι το πρώτο μυθιστόρημα που αντιμετωπίζει το θέμα του έρωτα στην αυτονομία του, χωρίς να το υποτάσσει σε εθνικά ή κοινωνιολογίζοντα σχήματα. (Μια μικρή ιστορία του έρωτα αναπτύσσεται σε αυτό το σημείο της μελέτης). Τολμηρό στην ανάδειξη του σκανδαλώδους για την εποχή ερωτικού τριγώνου, το έργο είναι επίσης πρωτοποριακό ως προς την παρουσίαση της πρώτης ίσως ελληνικής σκηνής σεξ που εκτυλίσσεται σε ρεαλιστικά συμφραζόμενα.

Γι' αυτή την τόλμη, καθώς και για την τόλμη στη χρήση της δημοτικής γλώσσας, η *Κερένια κούκλα* συνάντησε δυσκολίες στην πρώτη της δημοσίευση, πολύ σύντομα όμως αναδείχθηκε σε ένα από τα πιο επιτυχημένα ελληνικά μυθιστορήματα. Το έργο θεωρήθηκε για μια εποχή ρεαλιστικό και ηθογραφικό, ή κατακρίθηκε για την ανάμιξη ρεαλισμού και συμβολισμού. Η μελέτη δείχνει το πυκνό δίχτυ συμβόλων που διατρέχει το κείμενο. Δίπλα στο εύκολα αναγνωρίσιμο σύμβολο του φεγγαριού (η μία από τις δύο πρωταγωνίστριες, η άρρωστη Βεργινία, ταυτίζεται ρητά μαζί του), υπάρχει το σύμβολο του ήλιου που αποδίδεται στους δύο νεαρούς υγιείς πρωταγωνιστές (η Λιόλια το εμπεριέχει και στο όνομά της: ηλιό-λια). Οι ήρωες και οι πράξεις τους αντιστοιχούν στα ουράνια σώματα και στις διαδικασίες της φύσης, ο μικρόκοσμος στον μακρόκοσμο.

Σημαντικά σύμβολα του έργου είναι επίσης τα λουλούδια: ρόδο μαραμένο, π.χ., είναι η Βεργινία, κατ' αντιστροφή του αμάραντου ρόδου με το οποίο συμβολίζεται η Παναγία. Το σημαντικότερο φυτικό σύμβολο είναι η αμυγδαλιά που βρίσκεται στην αυλή της Βεργινίας: μετά από το ερωτικό σμίξιμο του Νίκου και της Λιόλιας στον κάμπο με τα λουλούδια, η αμυγδαλιά ανθίζει, κάτι που δηλώνει τη θεϊκή συγκατάνευση στην ένωση των νέων. Το κερί και το μέλι είναι επίσης σύμβολα που δηλώνουν τη «γλύκα» της ζωής –το μέλι– και την φθαρτότητα της ύπαρξης, το κερί. Η φθαρτότητα ωστόσο, αυτό το τόσο επώδυνο χαρακτηριστικό της ζωής, αντισταθμίζεται από την αθανασία που επιτυγχάνεται μέσω του έρωτα.

Ο πρωταγωνιστής Νίκος Ρώτας είναι ο ίδιος ο έρωτας, όπως δηλώνει και το επώνυμό του (Ε-ρώτας), ενώ στην ερωτική πράξη έχουν ωθήσει δυνάμεις θεϊκής περιωπής. Η κυρία που παράγγειλε τα λουλούδια, χάρη στα οποία έσμιξαν οι δυο νέοι, ονομάζεται Ουρανία, δηλαδή Αφροδίτη, ενώ ο μεσολαβητής της παραγγελίας, η λαϊκή θεια Ελέγκω, αντιστοιχεί στην Ωραία Ελένη, που όπως και η Αφροδίτη είναι μορφές της Μεγάλης Θεάς, η οποία ορίζει τον θάνατο και την αναγέννηση.

Στο πρότυπο των συμβολιστικών έργων, οι αναγωγές από το εδώ στο επέκεινα είναι πυκνές και πολλαπλές. Ο Νίκος είναι ο Έρωτας, αλλά και ο Άδωνης και ο Χριστός – στο τελευταίο οδηγεί το επάγγελμά του ως ξυλογλύπτη και οι ιδιότητες ξύλου που αποδίδονται σε αυτόν. Η Λιόλια και η Βεργινία επέχουν θέση Αφροδίτης και Περσεφόνης, σχηματίζοντας τρίγωνο με τον Άδωνη, και θέση Παναγίας και οι δύο σε σχέση με τον Χριστό. Υπονοούνται οι μυστηριακές λατρείες, με τον θάνατο του νεαρού θεού και την ανάστασή του. Το ίδιο το καρναβάλι που περιγράφεται στις σελίδες της *Κερένιας κούκλας* δεν συνιστά απλώς μια ευκαιρία για ηθογραφία, παρά ανακαλεί τα αρχαία Ανθεστήρια, από τα οποία άλλωστε κατάγεται και το θέατρο – σύμφωνα με θεωρίες του τέλους του 19ου αι. που σίγουρα γνώριζε ο Χρηστομάνος.

Το έργο που μελετά τη «γλύκα» της ζωής και μεταφέρει την προσδοκία της ανάστασης δεν είναι βέβαια απαισιόδοξο, όπως συχνά έχει ερμηνευτεί. Η παρεξήγηση προέρχεται από μια φράση του Προλόγου του, καθώς και από τη γνώση

της νεανικής σχέσης του Χρηστομάνου με τη φιλοσοφία του Σοπενάουερ. Το σύνολο του έργου του Χρηστομάνου ωστόσο, όχι μονάχα η *Κερένια κούκλα* αλλά και το *Βιβλίο της αυτοκράτειρας Ελισάβετ*, εκδηλώνουν το παράπονο για τη συντομία της ζωής (ακόμα πιο σύντομη για τον ίδιο τον συγγραφέα) και όχι τη ροπή προς τον θάνατο. Η θεωρία για τον έρωτα που υπονοείται είναι επίσης εκ διαμέτρου αντίθετη από εκείνην του Σοπενάουερ. Η κοσμοθεωρία που φαίνεται να υπόκειται στο έργο του Χρηστομάνου είναι η Naturphilosophie, η φιλοσοφία της φύσης, που πρέσβευε αισιόδοξα τη δυνατότητα επιστροφής στην αρχέγονη ενότητα. Ένα είδος κατάφασης προς τον κόσμο, συμπάθειας προς τους ανθρώπους και υποταγής μαζί με ευγνωμοσύνη, ακόμα και για τον πόνο της ζωής, συνδέουν τον Χρηστομάνο με τον Όσκαρ Ουάιλντ του *De Profundis*, προσδίδοντας άρωμα χριστιανισμού στον εστετισμό του.

Κριτικές - παρουσιάσεις:
- W. Puchner, "Konstantinos Christomanos, *Η κερένια κούκλα* [Die wächserne Puppe]": *Zeitschrift für Balkanologie*, τχ. 49 (2013) 2, σ. 287-289
- Νίκος Ξένιος, «Άσπρο, λυπημένο φεγγάρι», στο http://www.bookpress.gr/kritikes/pezografia/ena-aspro-lipimeno-feggari (28.1.2014)
- Τούλα Ρεπαπή, «Κωνσταντίνος Χρηστομάνος, *Η κερένια κούκλα*», στο http://diastixo.gr/kritikes/ellinikipezografia/2288-i-kerenia-koukla (15.3.2014)
- Λάμπρος Σκουζάκης, «Κωνσταντίνος Χρηστομάνος, *Η κερένια κούκλα*» στο http://pandoxeio.com/2014/06/28/christomanos/
- Διονύσης Μαρίνος, *Η Κερένια κούκλα*, περ. *Βακχικόν*, τχ. 26, στο http://www.vakxikon.gr/content/view/1942/11248/lang,el/
- Ελένη Πούλου, «Μια ανάγνωση της *Κερένιας κούκλας*» http://odaimontislogotexnias.blogspot.gr/2014/09/blog-post.html (Α΄ μέρος) http://odaimontislogotexnias.blogspot.gr/2014/09/blog-post_3.html (Β΄μέρος)
- Αριστοτέλης Σαΐνης, «Κερένιες κούκλες και cougar ladies», *Η Εφημερίδα των συντακτών*, 19.10.2014 http://www.efsyn.gr/?p=244664
- Νίκος Βατόπουλος, «Η Αθήνα, διαρκής φαντασίωση», *Η Καθημερινή*, 6.12.2014 (αναφορά) http://www.kathimerini.gr/794697/article/politismos/vivlio/h-a8hna-diarkhs-fantasiwsh

- Δ. Πολυχρονάκης, «"Η ώρα των ποιητών". Το *Φθινόπωρο* του Κ. Χατζόπουλου και η Φθινοπωρινή αισθητική του συμβολισμού», στο Κ. Χατζόπουλος, *Φθινόπωρο*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2016, σ. 366 (σημ. 145), σ. 409 (σημ. 181), σ. 436 (σημ. 192).
- Έρη Σταυροπούλου, «Οι ερωτευμένες ηρωίδες του Κ. Θεοτόκη και οι λογοτεχνικές αδελφές τους: παραλλαγές μιας τυπολογίας», στο Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2019, σ. 224.
- Νώντας Τσίγκας, σχόλια στο Ίων Δραγούμης, *Τα «κρυμμένα» ημερολόγια*, Αθήνα 2020, σ. 215.

7. *Αλέξανδρος Αργυρίου: Μνήμης και λήθης σημαντικά και ασήμαντα*. Εισαγωγή, επιμέλεια, σημειώσεις Αγγέλα Καστρινάκη, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2013.
Έκδοση της αυτοβιογραφίας που άφησε ο Αλέξανδρος Αργυρίου στα κατάλοιπά του. Ο τόμος περιλαμβάνει, εισαγωγικά, μια εξιστόρηση της ζωής του Αργυρίου κατά την περίοδο 1940-1950, με βάση στοιχεία από την αυτοβιογραφία, συνεντεύξεις που πήρα από στενούς επιζώντες φίλους του (Λ. Στεφανάκη, Γ. Αποστολίδη) και από την αδελφή του Αναστασία Ρώσση, καθώς και από μια συνέντευξη για τη Μακρόνησο που είχε παραχωρήσει ο ίδιος στον σκηνοθέτη Ηλία Γιαννακάκη. Ο τόμος συμπληρώνεται από εκδοτικές και πραγματολογικές σημειώσεις.

- Βασίλης Καλαμαράς, «Καθάρματα εξ υπαρχής», *Ελευθεροτυπία*, 7.5.2014.
- Β. Χατζηβασιλείου, «Στα χρόνια της φωτιάς», *Το Βήμα [Βιβλία]*, 31.8.2014.
- Κώστας Τσαούσης, «Τα παιχνίδια της μνήμης και της λήθης», *Metropolispress*, 1.10.2014.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017.

Παρουσίαση στο Μουσείο Μπενάκη, 5.12.2014, με τους: Ριχάρδο Σωμερίτη, Αλέξη Ζήρα, Μενέλαο Χαραλαμπίδη, Κώστα Τσαούση, Ελένη Κεχαγιόγλου, Αριστέα Παπαλεξάνδρου.

8. *Η λογοτεχνία στη δεκαετία 1940-1950*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015
[Πρόκειται για ηλεκτρονική έκδοση του βιβλίου *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*. Το κείμενο έχει υποστεί επανεπεξεργασία, ενώ έχει προστεθεί σε αυτό και πολυμεσικό υλικό (ταινίες, τραγούδια κλπ.).]
https://repository.kallipos.gr/handle/11419/167

- Γεωργία Μπούμπα, *Η δόμηση της μικροαστικής ταυτότητας σε νεοελληνικά πεζογραφικά κείμενα από το 1949 έως το 1981*, δ.δ., ΑΠΘ 2022, σ. 129, σημ. 340

9. *Η πεζογραφία στη μακρά δεκαετία του 1960*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015
[Στο ηλεκτρονικό αυτό βιβλίο είμαι συν-συγγραφέας, μαζί με τους: Αναστασία Νάτσινα (κύριος συγγραφέας), Γιάννη Δημητρακάκη και Κέλη Δασκαλά. Έχω συγγράψει δύο κεφάλαια: «Τα οργισμένα νιάτα της ελληνικής πεζογραφίας», και «Οι χαμηλές φωνές» http://repository.kallipos.gr/handle/11419/2197

1. Τα οργισμένα νιάτα της ελληνικής πεζογραφίας

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται πέντε πεζογράφοι (Μάριος Χάκκας, Αντώνης Σαμαράκης, Ρένος Αποστολίδης, Βασίλης Βασιλικός, Μένης Κουμανταρέας), οι οποίοι ανήκουν, με τον τρόπο του ο καθένας, σε ένα παγκόσμιο ρεύμα της εποχής, τους «οργισμένους», που αντιπαρατίθεται ιδεολογικά τόσο προς το αστικό στρατόπεδο όσο και προς το σοσιαλιστικό μπλοκ, όπως εκπροσωπείται από τη Σοβιετική Ένωση. Οι συγγραφείς αυτοί υιοθετούν τους προβληματισμούς του υπαρξισμού, καταγγέλλοντας τη μαζική κοινωνία καθώς και κάθε θεσμό που περιορίζει την ελευθερία του ανθρώπου.

Οι «οργισμένοι» συγγραφείς σε Ευρώπη και Αμερική προκαλούν το ενδιαφέρον στους έλληνες διανοούμενους στην αρχή της δεκαετίας του 1960. Η Νόρα Αναγνωστάκη μεταφράζει το πλούσιο σε πληροφορίες άρθρο δύο ρώσων συγγραφέων, οι οποίοι καταγγέλλουν τη γενιά αυτή ως «εκτροχιασμένη», επειδή, αν και ασκεί κριτική στον αστικό κόσμο, δεν συντάσσεται με τις «προοδευτικές» (βλ. σοβιετικές) δυνάμεις. Ο Παν. Μουλλάς, σε εκτενές δοκίμιό του, επίσης δίνει στοιχεία για το παγκόσμιο ρεύμα, συνδέοντάς το με τη διάψευση των προσδοκιών μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ διατυπώνει και τις αντιρρήσεις του προς τις θρησκευτικές και υπαρξιστικές αντιλήψεις της γενιάς. Ο Δ. Ραυτόπουλος πάλι σκιαγραφεί τον «οργισμένο» Βασίλη Βασιλικό, προτρέποντάς τον να ενταχθεί στην Αριστερά. Οι συγκεκριμένοι διανοούμενοι, προερχόμενοι από τον αριστερό χώρο, βλέπουν με ενδιαφέρον μια κίνηση που αμφισβητεί το αστικό καθεστώς, ταυτόχρονα όμως κρατούν αποστάσεις από αυτήν, καθώς την θεωρούν ατομιστική και ανορθολογική.

Ο κατεξοχήν οργισμένος της ελληνικής λογοτεχνίας του 1960 είναι πιθανώς ο **Μάριος Χάκκας**. Αγώνας διμέτωπος, αφενός εναντίον της ενσωμάτωσης σε μια κοινωνία αυξανόμενης ευμάρειας, αφετέρου εναντίον της καταπίεσης που ασκεί στα μέλη του το κομμουνιστικό κόμμα, κάτι που ο συγγραφέας είχε βιώσει από τα μέσα. Ο Χάκκας συνδέεται επίσης με τον υπαρξισμό, προβάλλοντας τη «στιγμή» έναντι της διάρκειας και τη μοναδικότητα του ανθρώπου έναντι της αγέλης. Στον κομμουνισμό

αντιτάσσει τον «σεξουαλισμό», προσφέροντας ταυτόχρονα στην ελληνική πεζογραφία έναν καινούργιο τύπο γυναίκας, την (όπως την τραγούδησε ο Σαββόπουλος) «συννεφούλα», δηλαδή μια ελευθεριάζουσα, πληθωρικής σεξουαλικότητας γοητευτική κοπέλα. Η έννοια του «Κοινόβιου» που τοποθετεί ως τίτλο στην τρίτη συλλογή του παραπέμπει πιθανότητα στις κοινοβιακές τάσεις των sixties. Το προκλητικό του λεξιλόγιο και η τάση του να αναφέρεται στις «κατώτερες» λειτουργίες του σώματος συντονίζεται με την επιθυμία σκανδαλισμού της καθωσπρέπει κοινωνίας. Το αφηγηματικό του πρόγραμμα συνίσταται στην άρνηση κάθε αφέλειας, αν και ορισμένες φορές πλησιάζει επικίνδυνα τους κοινούς τόπους, όπως όταν συγκρίνει το παρελθόν με ένα παρόν που χαρακτηρίζεται από την έκπτωση των αξιών. Ωστόσο η διάκριση άσπρο-μαύρο, οι δικοί μας και οι άλλοι, έχει ριζικά αποδομηθεί, καθώς ο Χάκκας θεωρεί ότι στην ιστορία υπάρχουν μονάχα ρόλοι, και ότι το θύμα εύκολα μεταμορφώνεται σε θύτη. Η αντίληψη αυτή αποβαίνει τυπική για τη δεκαετία του ’60, εποχή μιας προσπάθειας συμφιλίωσης ανάμεσα στην Αριστερά και στη Δεξιά. Η αντισυμβατικότητα του συγγραφέα ωστόσο, που φτάνει έως και στην αμφισβήτηση του ιδεολογήματος της αγνής και πάντα προοδευτικής «νιότης», έχει ως όριό της την εκδήλωση της βαριάς του ασθένειας και τη δικτατορία των συνταγματαρχών. Τότε, ορισμένες φορές, αισθάνεται ότι οφείλει να δώσει στον εαυτό του και στους άλλους μια ελπίδα. Κλείνει τη συλλογή *Ο μπιντές* με την «επιστροφή του αόρατου», δηλαδή του Ιησού, που προσφέρει φως στους ανθρώπους, ενώ θα γράψει και ορισμένα στρατευμένα διηγήματα, όπως το γνωστό «Το ψαράκι της γυάλας», το οποίο διδάσκει, συνδυάζοντας υπαρξισμό και μαρξισμό, ότι δεν πρέπει κανείς να αποφεύγει την ευθύνη του αγώνα.

Ο **Αντώνης Σαμαράκης**, λίγο παλαιότερος, αλλά με ιδιαίτερη επιρροή στη δεκαετία του 1960, επεξεργάζεται τους φόβους και τις φοβίες της εποχής, χρησιμοποιώντας στην πεζογραφία του εντυπωσιακά εφέ, τα οποία κρύβουν μια κατά βάση συντηρητική ιδεολογία. Εκφράζοντας μεγάλο σκεπτικισμό για την υλική ευμάρεια, για την επιτάχυνση του ρυθμού ζωής και για τη νέα τεχνολογία, ο Σαμαράκης καλεί σε αφύπνιση από την επανάπαυση της αστικής ζωής. Εκδηλώνει τον φόβο του για μια κοινωνία που με ολοκληρωτικές μεθόδους επιβάλλει την υποχρέωση να νιώθουν όλοι οι πολίτες ευτυχία, όπως είχε κάνει κατά τον μεσοπόλεμο ο Άλντους Χάξλεϊ στο διάσημο μυθιστόρημα *Θαυμαστός καινούργιος κόσμος*, ενώ προβληματίζεται ιδιαίτερα και για το ζήτημα της αυτοκτονίας, ακολουθώντας σε αυτό τον Αλμπέρ Καμύ, τον οποίο γνωρίζουμε ότι διάβαζε με πάθος. Στο διήγημα «Αρνούμαι» της ομώνυμης συλλογής του 1961, ο Σαμαράκης ξαναγράφει κατά κάποιον τρόπο τη σκηνή της αυτοκτονίας στο ποτάμι που συνιστά τον πυρήνα της νουβέλας *Η πτώση* του Καμύ. Στην *Πτώση* ο ήρωας δεν βοήθησε μια κοπέλα να γλυτώσει από τον πνιγμό, αλλά εύχεται να το είχε κάνει· στο «Αρνούμαι» ο ήρωας σώζει τον συνάνθρωπό του και σώζεται και ο ίδιος. Το φιλοσοφικό δοκίμιο του Καμύ *Ο επαναστατημένος άνθρωπος* διατρέχει την ιδεολογία του Σαμαράκη, ως προς το θέμα της άρνησης του παραλογισμού του κόσμου· ως εκ τούτου μπορούμε να ονομάσουμε τον συγγραφέα, αν και με κάποια ειρωνεία, λόγω του βαθιού συντηρητισμού του, «επαναστατημένο». Στο γνωστό μυθιστόρημά του *Το λάθος*, που προϋποθέτει το *1984* του Όργουελ όπως και τη *Δίκη* του Κάφκα, ο συγγραφέας δίνει, σε αντίθεση με τα πρότυπά του, μια λύση σχετικά αισιόδοξη: οι ήρωες, πριν σκοτωθούν, έχουν ξαναβρεί την ανθρωπιά τους. Το μόνιμο μοτίβο της επανακατακτημένης ανθρωπιάς είναι το σήμα κατατεθέν ενός λογοτέχνη που ουσιαστικά δίνει εύπεπτη ύλη στο ευρύ αναγνωστικό κοινό του.

Ο **Ρένος Αποστολίδης** εκφράζει την οργή του σε αλλεπάλληλα κείμενα πολεμικής κατά τη δεκαετία του 1960, όπου παρουσιάζεται ως αρνητής ενός καθεστώτος το οποίο οδηγεί στο «βόλεμα», το κονφόρ, όπως το λέει, και κηρύσσει την εξανάσταση, που είναι η δική του εκδοχή της εξέγερσης. Αναρχοϋπαρξιστής στη θεωρία, που ανάγει τις ιδέες του στον Στίρνερ, στον Νίτσε, αλλά και στον Ντοστογέφσκι, στην πράξη έδωσε ορισμένα πολύ ατμοσφαιρικά διηγήματα, που μιλούν συμβολικά για το Κακό και ζητούν να εγκαθιδρύσουν έναν καινούργιο Νόμο («Η "Νόμιμη"»). Ο Θεός και ο Διάβολος ταυτίζονται στα διηγήματα αυτά, ενώ ως μοναδικό θετικό παράδειγμα παρουσιάζεται ο Χριστός, τον οποίο οι άνθρωποι αενάως ξανασταυρώνουν («Αυτός που βοηθάει τον ξύπνο»). Η φύση, τα ένστικτα, είναι από τη μεριά του Κακού («Η Μάινα»), κάτι που σαφώς οδηγεί και στην καταδίκη εκ μέρους του συγγραφέα των σύγχρονων ηθών, της τάσης για απελευθέρωση του σώματος δίπλα στη φύση, κάτι που προωθούσε η γενιά των sixties. Ο Αποστολίδης έγραψε και ορισμένα μελλοντολογικά κείμενα (πχ. «Η Μηχανή που έδινε την ευτυχία»), όπου διακρίνουμε τον προβληματισμό που ξεκίνησε ο Ντοστογέφσκι γύρω από το δίπολο ευτυχία/ελευθερία, εμβολιασμένο με τις καινούργιες εικόνες επιστημονικής φαντασίας που πρόσφερε ο *Θαυμαστός καινούργιος κόσμος*, οι οποίες είχαν εμπνεύσει και τον Σαμαράκη.

Ο **Βασίλης Βασιλικός** ξεκινά και αυτός από τον υπαρξισμό, αλλά θα καταλήξει σύντομα σε μια καθαρόαιμη αριστερή θέση. Στο έργο του διακρίνουμε έντονο το μοτίβο του φωτός. Αρχικά, στα *Θύματα ειρήνης* του 1956, το φως σε μια κάμαρα σβήνει για μια ομάδα νέων που προσπαθούν να ασχοληθούν με τα κοινά, ενώ το 1961 ο ήρωας στο *Αγγέλιασμα* το κατακτά σε προσωπικό επίπεδο, καθώς μαθαίνει να «αγαπά». Η τριλογία *Το Φύλλο, Το Πηγάδι, Τ' Αγγέλιασμα* εμπεριέχει τη μετάβαση από μια σκοτεινή εφηβεία (στο *Πηγάδι* ο ήρωας πεθαίνει μετά τη σεξουαλική επαφή με μια κοπέλα, καινούργια εκδοχή της Πτώσης), σε μια αντάρτισσα φοιτητική νεότητα (στο *Φύλλο* ο ήρωας τα βάζει με το σάπιο σύστημα και με τον φαύλο Θεό-Δημιουργό του) και τέλος σε μια νεότητα-στον-στρατό, όπου καταγγέλλεται με έμφαση ο καταπιεστικός θεσμός, αλλά ταυτόχρονα ο ήρωας συμφιλιώνεται με τον κόσμο (*Τ' Αγγέλιασμα*). Τα στάδια αυτά ανταποκρίνονται στον χρόνο συγγραφής κάθε νουβέλας. Διακρίνουμε και στον Βασιλικό μια εντατική χρήση των συμβόλων, μια κοσμοθεωρητική στάση ανταρσίας που προϋποθέτει το ρεύμα του Γνωστικισμού, αλλά ταυτόχρονα και περιπαιχτική διάθεση και άφθονο χιούμορ. Τομή στο έργο του θα δημιουργήσει η μετάβασή του από τη Θεσσαλονίκη στην Αθήνα και η στενή σχέση του με πρόσωπα από τον αριστερό χώρο, που θα τον ωθήσουν σε μια τέχνη στρατευμένη. Εγκαταλείποντας πια πλήρως τους υπαρξιστικούς προβληματισμούς, θα στραφεί προς την πολιτική τέχνη, γράφοντας το *Ζ* που θα τον κάνει διάσημο παγκοσμίως. Το έργο αυτό, μίγμα ντοκουμέντου και μυθοπλασίας, ακολουθεί πλέον μια εντελώς διαφορετική ρητορική: ο ήρωάς του (ο Γρηγόρης Λαμπράκης), στον οποίο θα αποδοθεί η αντωνυμία «Αυτός», όπως και στον ήρωα του *Φύλλου*, δεν παριστάνεται πια ως αντάρτης κατά μιας εχθρικής εξουσίας, ενός κακού Θεού-Δημιουργού, αλλά ως Χριστός πάσχων. Πρόκειται για τη διαφορά ανάμεσα στους αντάρτες υπαρξιστές, των οποίων οι θεωρίες ανάγονται στον Γνωστικισμό, και στους πιο «ορθόδοξους» αριστερούς που επιλέγουν για την παράταξή τους την αναφορά στον «πρώιμο χριστιανισμό».

Η «οργή» του **Μένη Κουμανταρέα** εκδηλώνεται στα *Μηχανάκια*, 1962, μέσω των απεγνωσμένων πράξεων ορισμένων άβουλων και άπραγων ηρώων, οι οποίοι πάσχουν συνήθως εξαιτίας αυξημένης μητρικής ή πατρικής καταπίεσης και εξαιτίας της

αδυναμίας τους να κατευθύνουν τις ερωτικές ορμές τους. Σε πλήρες αδιέξοδο ο ένας, αυτοκτονεί στη θάλασσα. Ο άλλος επιτίθεται ερωτικά στη μητέρα του, και ο τρίτος βάζει φωτιά σε ένα δάσος και καταλήγει να πεθάνει από απροσδιόριστη (σεξουαλική) ασθένεια. Η συλλογή θα αναθεωρηθεί δραστικά το 1970, με απαλοιφή ορισμένων προκλήσεων (π.χ. σεξ με τη μητέρα) και με προσθήκη εξεγερσιακών προτροπών προς τη νεολαία, κάτι που συνιστά αντίδραση στη Χούντα. Στην αναθεωρημένη συλλογή θα προστεθεί και το διήγημα του 1963 «Η δόξα του σκαπανέα», που διαδραματίζεται στο στράτευμα. Το στρατόπεδο αναδεικνύεται σε χαρακτηριστικό τόπο για τη γενιά του 1960, καθώς συμβολίζει –πέρα από τον συγκεκριμένο καταπιεστικό θεσμό– την εν γένει κόλαση του σύγχρονου κόσμου. Στο διήγημα του Κουμανταρέα ο άπραγος και αδρανής αρχικά στρατιώτης εξεγείρεται εντέλει και καταστρέφει τα μηχανήματα του τηλεφωνικού κέντρου που του έχουν αναθέσει. Άλλη μια εξέγερση ενάντια στη βία του συστήματος και στο άγος της μηχανής, από άλλη μια μορφή με χαρακτηριστικά του Ιησού. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και το ωραίο διήγημα του Χάκκα «Ο Κολοβός», όπου πάλι ένας αχαμνός αλλά και κόκκινος (κομμουνιστής) στρατιώτης με χαρακτηριστικά Χριστού καταφέρνει να γελοιοποιήσει την εξουσία.

2. Οι χαμηλές φωνές

Εξετάζονται δύο πεζογράφοι, ο Γ. Ιωάννου και ο Κ. Ταχτσής, που ζήτησαν με το έργο τους να συμβάλουν σε μια αλλαγή στον τρόπο που αντιμετώπιζε η κοινωνία στη δεκαετία του 1960 τον έρωτα, τη διαφορετικότητα, την παραβατικότητα, προτείνοντας μεγαλύτερη ανεκτικότητα και συμπάθεια. Σε αντίθεση με τους «οργισμένους» που αντιμάχονται τον «κακό θεό», οι συγγραφείς αυτοί τείνουν με ήπιο συνήθως τρόπο να προβάλλουν ορισμένες όψεις της χριστιανικής ηθικής, αξιοποιώντας την κοινά παραδεδομένη πίστη προκειμένου να προωθήσουν την επιείκεια προς ποικίλες αποκλίνουσες συμπεριφορές – χωρίς να τολμούν να θέσουν ωστόσο σε αυτές τις αποκλίσεις την ομοφυλοφιλία, κάτι που λόγω ίδιας ταλαιπωρίας πρωτίστως τους απασχολεί.

Ο **Γιώργος Ιωάννου** στα άκρως υπαινικτικά «πεζογραφήματα» της πρώτης συλλογής του *Για ένα φιλότιμο*, διαμορφώνει τη φυσιογνωμία ενός αφηγητή που ζει, ολομόναχος και ξένος μέσα στον κόσμο, ένα «ασύλληπτο μαρτύριο». Ο συγγραφέας προβαίνει σε κάποιες προκλήσεις, καθώς συνδυάζει το ιερό με κατώτερες λειτουργίες του σώματος ή με την παραβατικότητα. Παρόμοιες ταυτίσεις και προκλήσεις είχε κάνει νωρίτερα στη Γαλλία και ο Ζαν Ζενέ, «αγιοποιούμενος» από τον Σαρτρ. Η αίσθηση του αφηγηματικού υποκειμένου, πάλι, ότι οφείλει να απολογηθεί σε κάποιο νοητό μελλοντικό δικαστήριο για κατηγορίες που δεν έχουν απαγγελθεί και ότι μονάχα τυπικά κινείται ελεύθερα στην κοινωνία, εντάσσει τον Ιωάννου στο κλίμα του υπαρξιακού άγχους, που συνδέεται με τον Κάφκα και την περίφημη *Δίκη* του. Η διαφορά είναι ότι στον Ιωάννου δεν θα συναντήσουμε τη θεομαχία ενάντια στον καταπιεστικό Δυνάστη· αντιπαλότητα εκφράζει ο συγγραφέας μονάχα απέναντι στους παραεκκλησιαστικούς μηχανισμούς, τους οποίους διαχωρίζει από την πίστη στον Θεό. Στη δεύτερη συλλογή, τη *Σαρκοφάγο*, ο συγγραφέας φαίνεται να έχει βάλει έναν στόχο για την τέχνη του: τη συμφιλίωση του έρωτα και του ερωτισμού με τον χριστιανισμό. Έτσι, αν στο πρώτο διήγημα («Οι τσιρίδες») ξαναγράφει την ιστορία της Πτώσης, στο ομώνυμο της συλλογής κείμενο δείχνει πώς από τον θάνατο προκύπτει η ανάσταση· ο αφηγητής φαντασιώνεται πως ο ίδιος είναι που θα αναγγείλει την ανάσταση των ερωτικών σωμάτων τα οποία έχουν εγκλωβιστεί στην αρχαία σαρκοφάγο. Το μοτίβο θα το παρακολουθήσουμε στο εξής και σε άλλα

διηγήματά του. Η τρίτη συλλογή, *Η μόνη κληρονομιά*, λίγο πριν την πτώση της δικτατορίας, διαφέρει από τις προηγούμενες, καθώς δεν επικεντρώνεται πια στο εγώ, αλλά αφήνει να αναδυθεί η συλλογικότητα, ακόμα και το πολιτικό στοιχείο. Σε αυξημένη δόση και το κλίμα της συμπάθειας προς τους άλλους, ενώ το συμβολικό στοιχείο και ο υπαινιγμός –πολύ έντονο στα προηγούμενα κείμενα– έχει σαφώς μειωθεί.

Ο **Κώστας Ταχτσής** λέγεται ότι με το *Τρίτο στεφάνι* έγραψε το έπος του μικροαστισμού· ουσιαστικά έγραψε το έπος της ανεκτικότητας και της κατάφασης στη ζωή. Η αφηγήτρια Νίνα επιφανειακά ανήκει στον μικροαστικό κόσμο, κατά βάθος όμως συνιστά φορέα των συγγραφικών απόψεων, που κάθε άλλο παρά μικροαστικές είναι. Η μικροαστική επίστρωση της ηρωίδας συνιστά το κωμικό (και εύπεπτο ενίοτε) περιτύλιγμα μιας φυσιογνωμίας που διέπεται από κάτι ριζικά διαφορετικο, τον θεμελιώδη σεβασμό για τους άλλους. Το μυθιστόρημα θέτει μια σειρά από ζητήματα, όπως η θρησκοληψία, τα ναρκωτικά, η σχέση με τους εθνικούς εχθρούς, αλλά και οι σχέσεις αντιζηλίας των ανθρώπων, και όλα τα απαντά με βάση τις αξίες της ανοχής και της συγχώρησης. Όπως και ο Ιωάννου, ο Ταχτσής επιτίθεται στη θρησκοληψία και στην εικόνα ενός τιμωρού θεού, αλλά ταυτόχρονα αξιοποιεί συστηματικά τις προτροπές της χριστιανικής ηθικής προς την επιείκεια (μην κρίνετε για να μην κριθείτε κλπ). Χάρη στους ευφυείς χειρισμούς του το μυθιστόρημα δεν καταλήγει χρηστοήθεια – κάθε άλλο. Παρουσιάζοντας με ειλικρίνεια τις χαμηλές πλευρές του ανθρώπου, εκείνες που σχετίζονται πρωτίστως με την ανάγκη για επιβίωση, αντικαθιστά τα ηρωικά αφηγήματα της προηγούμενης λογοτεχνικής παραγωγής με χαμηλόφωνες και πολύ ανθρώπινες ιστορίες προσαρμοστικότητας, που ωθούν σε μια αντι-ναρκισσιστική αυτογνωσία. Η επόμενη αφηγηματική κατάθεση του Ταχτσή, τα *Ρέστα*, εστιασμένη στο ζήτημα της ομοφυλοφιλίας, προχωρά σε κάποιο βαθμό το ζήτημα της απελευθέρωσης, αλλά η ευφορία από τη νέα δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης, που προέκυψε στα μέσα της δεκαετίας του 1960, υπονομεύει αισθητά την καλλιτεχνική αρτιότητα του έργου.]

Μαρία Τοπάλη, «Η μολότοφ Μάριος Χάκκας», *Η Καθημερινή*, 23.4.2017, http://www.kathimerini.gr/905962/gallery/epikairothta/ellada/h-xamenh-anoi3h-toy-politismoy
- Μαίρη Μικέ, *Δοκιμασίες. Όψεις του οικογενειακού πλέγματος στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1922-1974*, Αθήνα 2019, σ. 316-317 (σημ. 16).
- Πασχάλης Ευθυμίου, «Γυναίκες πεζογράφοι της δεκαετίας του ’60: υπαρξισμός και ελευθερία», La letteratura neogreca del XX secolo. Un caso europeo. Atti del convegno internazionale di Studi neogreci in onore di Paola Maria Minucci, Ρώμη (La Sapienza) 2020, επιμ. Francesca Zaccone, Paschalis Efthymiou, Christos Bintoudis, σ. 303, 310, σημ. 7.
- Γεωργία Μπούμπα, *Η δόμηση της μικροαστικής ταυτότητας σε νεοελληνικά πεζογραφικά κείμενα από το 1949 έως το 1981*, δ.δ., ΑΠΘ 2022, σ. 70, σημ. 182, σ. 78, σημ. 202, σ. 80, σημ. 204, σ. 81, σημ. 206 (για Ταχτσή), σ. 105, σημ. 268 (για Χάκκα).

10. Αλ. Παπαδιαμάντης, *Ήτον πνοή, ίνδαλμα αφάνταστον, όνειρον…* Διηγήματα ερωτικά, με τη μελέτη «Έρως-νάρκισσος, έρως θείος: όψεις του έρωτα στο έργο του Παπαδιαμάντη», Ηράκλειο (ΠΕΚ), Δεκ. 2017.

Εκδίδονται με βάση την έκδ. του Δόμου αλλά και με ορισμένες τροποποιήσεις (στίξη, παραγραφοποίηση κ.ά.), καθώς και με υποσελίδιο γλωσσάρι, τα διηγήματα «Ολόγυρα στη λίμνη», «Η νοσταλγός», «Έρως-ήρως», «Όνειρο στο κύμα» και «Η Φαρμακολύτρια». Στη μελέτη σχολιάζονται αναλυτικά δύο επιπλέον κείμενα, τα «Θέρος-έρος» και τα «Ρόδιν’ ακρογιάλια».

Η μελέτη αναδεικνύει τον συμβολικό χαρακτήρα των κειμένων και επιχειρεί να τα φωτίσει με οδηγό τα πανανθρώπινα και τα χριστιανικά σύμβολα. Όμορφες κόρες, όπως η Πολύμνια του «Ολόγυρα στη λίμνη» και η Μοσχούλα του «Όνειρο στο κύμα», κάτω από τη γοητευτική τους όψη, αποκαλύπτονται επικίνδυνα στοιχειά του νερού, ενώ και ορισμένοι νεαροί άντρες κρύβουν μέσα τους τη βία του αρπακτικού, ακόμα και τον ίδιο τον διάβολο (ο Χριστοδουλής του «Ολόγυρα στη λίμνη», το βοσκόπουλο στο «Όνειρο στο κύμα»). Η θάλασσα και η λίμνη, η φωτιά, τα λουλούδια, οι σπηλιές, τα άστρα κι η σελήνη δεν είναι μονάχα διάκοσμος του φυσικού κόσμου, παρά αποτελούν σημεία που οδηγούν βαθύτερα στο νόημά του. Η θάλασσα κάποτε ταυτίζεται με τη λίμνη και τον βούρκο: το υγρό στοιχείο είναι επικίνδυνο, παραπέμποντας ουσιαστικά στη σεξουαλικότητα. Λουλούδια –όπως συχνά δηλώνει το όνομά τους– είναι τα κορίτσια, τα οποία δεν πρέπει να «κόβονται» η να «θερίζονται», δηλαδή να παντρεύονται («Θέρος-έρος»), γιατί τότε η φύση ματώνει. Η σπηλιά ως μήτρα είναι τόπος ολέθρου, μπορεί όμως να σημαίνει και την επαναγέννηση εφόσον ο ήρωας έχει απαρνηθεί τον σεξουαλικό έρωτα (στα «Ρόδιν' ακρογιάλια»). Πολλαπλές, συγκαλυμμένες αρχικά και αργότερα ρητές αναφορές, συνδέουν τον γήινο έρωτα με τον ναρκισσισμό, ο οποίος με τη σειρά του συνδέεται με το προπατορικό αμάρτημα. Παρακολουθώντας τον τρόπο με τον οποίο ο Παπαδιαμάντης χειρίζεται το θέμα του προπατορικού αμαρτήματος, υποστηρίζεται ότι ο συγγραφέας υποβάλλει την ανάγκη αποφυγής του σαρκικού έρωτα και της τεκνογονίας, που μόνο δεινά προσθέτουν στον κόσμο, κινούμενος έτσι στα όρια της αποδεκτής χριστιανικής πίστης, δηλαδή κλίνοντας προς θεωρίες που αρνούνται παντελώς τη σάρκα, προς μια ριζική εγκράτεια που εμπεριέχει στοιχεία γνωστικισμού. Οι μόνες στιγμές αληθινής ευτυχίας για τον άνθρωπο γεννιούνται, κατά τον Παπαδιαμάντη, από τον έρωτα προς το θείο, που παρουσιάζεται «προς στιγμήν» στο «Όνειρο στο κύμα» και αναλυτικά στο «Υπό την βασιλικήν δρυν», με τρόπο αισθησιακό, όπως το συνηθίζει η εκκλησιαστική παράδοση ήδη από τις πρώτες ερμηνείες του *Άσματος Ασμάτων*. Η μελέτη προτείνει καινούργιες ερμηνείες των γνωστών διηγημάτων, ανατρέποντας την πάγια αντίληψη ότι η δυστυχία στα ερωτικά διηγήματα του Παπαδιαμάντη προέρχεται από την ατολμία των ηρώων να προχωρήσουν στην ερωτική πράξη. Η δυστυχία προέρχεται ακριβώς από το γεγονός ότι προχώρησαν («Όνειρο στο κύμα», «Ρόδιν' ακρογιάλια»). Αν μετάνιωσαν σώζονται, αν όχι, ζουν μια ζωή μέσα στην αθλιότητα της πτώσης, όπως το γνωστό βοσκόπουλο.

Παρουσιάσεις – κριτικές:
Εύη Μαλλιαρού, http://m.lifo.gr/articles/book_articles/172627
Δ. Αθηνάκης, http://www.kathimerini.gr/942606/article/politismos/vivlio/papadiamanths-kai-romantismos-apo-thn-krhth *Η Καθημερινή*, 10.1.2018, σ. 15.
Μιχάλης Μακρόπουλος, «Το "μυστικό θέλγητρο" του Αλ. Παπαδιαμάντη», *Bookpress*, 19.1.2018: https://www.bookpress.gr/kritikes/elliniki-pezografia/papadiamantis-alexandros-pek-panepistimiakes-ekdoseis-kritis-iton-pnoi-indalma-afantaston-oneiron
Σάρα Θηλυκού, «Αυτονόητοι παπαδιαμαντικοί έρωτες», http://avgi-anagnoseis.blogspot.com/2018/07/blog-post_14.html

Συνέντευξη στους: Φ. Παππά 9,84
https://wetransfer.com/downloads/9e53623585fdd702b7360b5ea1a9fbee20171215152216/8c3daf
Γ. Κιούση, 21.12.17: http://www.presspublica.gr/angela-kastrinaki-itan-kosmokalogeros-o-papadiamantis/
Ελεονώρα Ορφανίδου, 21.12.17: http://www.athina984.gr/2017/09/22/ntames-spathi/
Βένα Γεωργακοπούλου, ΕφΣυν, 22.12.2017
Ελένη Βακεθιανάκη, Sky Κρήτης, 2.1.2018 – Ζ. Καραταράκης, Sky Κρήτης, 28.1.2018.
Δημήτρη Τρίκκα, στην εκπομπή «Σημείο art», ΕΡΑ 2, Κυριακή, 7.1.2018, 11-12 π.μ.

Κώστα Τσαούση
Μαρία Σφυρόερα ΕΡΑ 1

Το βιβλίο παρουσίαστηκε στο Free Thinking Zone, Αθήνα, 3.1.2018, από τον Γ. Δημητρακάκη και Φ. Παππά.
Ομιλίες μου για τον Παπαδιαμάντη, με αφορμή το βιβλίο:
- στο βιβλιοπωλείο «Το Δέντρο» στη Ρόδο, καλεσμένη από τον Σύλλογο Φιλολόγων Δωδεκανήσου, 20.1.2018
- στο βιβλιοπωλείο «Εν πλω» στην Αθήνα, καλεσμένη από τον εκδότη του Παπαδιαμάντη Δ. Μαυρόπουλο, 8.3.2018
- στην Πάτρα, καλεσμένη από τον Σύλλογο Φιλολόγων Αχαΐας, 9.3.2018
- στον Βόλο, καλεσμένη από το Κέντρο Πολιτισμού και Κοινωνικής Παρέμβασης «Ιωλκός», 27.8.2018.

Ζαχαρίας Κατσακός, «Έρωτας και σύμβολα στον Παπαδιαμάντη», https://www.bookpress.gr/kritikes/texnes/papadiamantis-alexandros-pek-panepistimiakes-ekdoseis-kritis-iton-pnoi-indalma-afantaston-oneiron-katsakos

- Έρη Σταυροπούλου, «Οι ερωτευμένες ηρωίδες του Κ. Θεοτόκη και οι λογοτεχνικές αδελφές τους: παραλλαγές μιας τυπολογίας», στο Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2019, σ. 289, σημ. 164.
- Ν. Κασσιώτης 2020: http://ikee.lib.auth.gr/record/321856/files/GRI-2020-28725.pdf

- Κοσμάς Πολίτης, *ΛΕΜΟΝΟΔΑΣΟΣ. Ιστορία μιας ζωής*
Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2020, με τη μελέτη: **«Αναζητώντας το χρυσόμαλλο δέρας. Ένα ταξίδι στους μύθους και στα σύμβολα του *Λεμονοδάσους*»**.
Επανέκδοση του 5, με επανεπεξεργασία και επικαιροποίηση της μελέτης.

Συνέντευξη
https://www.lifo.gr/culture/vivlio/i-aggela-kastrinaki-apokalyptei-ta-kala-krymmena-mystika-toy-lemonodasoys

Θόδωρος Σούμας, βιβλιοκριτική, 3.1.2023
https://bookpress.gr/stiles/eponimos/16784-skorpies-simeioseis-gia-ton-erota-kai-tin-eftyxia-sto-lemonodasos-tou-kosma-politi

11. *Μίλα, Πηνελόπη! Λογοτεχνικές μεταμορφώσεις της μυθικής ηρωίδας στην Ελλάδα και τον Δυτικό κόσμο, από τον 19ο αιώνα ώς τις μέρες μας*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) Απρίλιος 2023, σελ. 416.

Πρόκειται για μια μελέτη που ασχολείται με την παρουσία της ομηρικής ηρωίδας, κατά τα νεότερα χρόνια, σε μια ποικιλία γλωσσών και παραδόσεων. Εκτός από την ελληνική παραγωγή, εξετάζονται έργα από τον αγγλόγλωσσο και τον ισπανόγλωσσο χώρο, από την Ιταλία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, τη Βουλγαρία, τη Σουηδία και από αλλού. Η μελέτη αφορά έργα ποιητικά, πεζά και θεατρικά, λίγα κινηματογραφικά και ορισμένα τραγούδια, ενώ αναλύονται επίσης δοκίμια και φιλοσοφικά κείμενα που αφορούν την ομηρική ηρωίδα.

Η εξιστόρηση, μετά από σύντομη αναδρομή στην πρόσληψη της Πηνελόπης από τα αρχαία χρόνια έως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αι., ξεκινά ουσιαστικά από τη σταδιακή αύξηση του ενδιαφέροντος για την ηρωίδα λίγο μετά τα μέσα του 19ου αιώνα και παρακαλουθεί την ολοένα διευρυνόμενη παρουσία της στη λογοτεχνία, την τέχνη και στον στοχασμό γενικότερα. Στη δεκαετία 1880 η Πηνελόπη κάνει ορμητική

την είσοδό της στην ελληνική σκηνή με δύο θεατρικά έργα, ενώ η αστική γενιά του 1880 γενικά την αναβαθμίζει.

Γύρω στα 1900, ξεσπά διεθνώς το «σκάνδαλο Πηνελόπη», δηλαδή η υποψία ότι η δέσποινα της Ιθάκης φλερτάρει με τους μνηστήρες. Αμέσως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η υποψία γίνεται βεβαιότητα. Έργα όπως τα θεατρικά του Χάουπτμαν (*Το τόξο του Οδυσσέα*) και του Καζαντζάκη (*Οδυσσέας*) παρουσιάζουν την εικόνα της λάγνας και υποκρίτριας, ενώ τα μυθιστορήματα του Τζόυς και του Ν. Επισκοπόπουλου δείχνουν όχι πια μια ηρωίδα που φλερτάρει, αλλά κάποια που πέφτει στο κρεβάτι με έναν ή και όλους τους μνηστήρες. Στην εικόνα αυτή αντιδρούν κάποιες γυναίκες, είτε αμυντικά (είναι άσπιλη), είτε διεκδικητικά (της αξίζει μια καλύτερη μοίρα). Ταυτόχρονα εμφανίζεται όμως και μια πιο φιλική προς την Πηνελόπη στάση εκ μέρους ορισμένων ανδρών (π.χ. Ζαν Ζιονό), οι οποίοι της αναγνωρίζουν το δικαίωμα σε μια λιγότερο ασκητική ζωή κατά τα είκοσι χρόνια απουσίας του συζύγου. Από τη μεριά των γυναικών υπάρχει τώρα μια τάση επαναπροσδιορισμού του ρόλου της Πηνελόπης-συζύγου: «Δεν είμαι εγώ η Πηνελόπη της αρχαίας Ελλάδας», θα δηλώσει η Βουλγάρα ποιήτρια Ελισαβέτα Μπαγκριάνα.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η παρουσία της Πηνελόπης υποχωρεί για ένα διάστημα, που αντιστοιχεί στην ύφεση του φεμινιστικού κινήματος, στον νέο εγκλεισμό των γυναικών στο σπίτι. Ενδιαφέρον έχουν ωστόσο ορισμένα έργα που την παρουσιάζουν δυναμική έως δεσποτική (Η *Επιστροφή στην Ιθάκη*, μυθιστόρημα του Εϋβιντ Γιούνσον, ή το θεατρικό του Πετσάλη *Η σφαγή των μνηστήρων*), καθώς και το ενδιαφέρον του κινηματογράφου για τη μορφή της (π.χ. *Οδυσσέας* του Καμερίνι). Σημάδια ανάκαμψης θα παρουσιάσει στη δεκαετία του 1960, αλλά με αρκετή αμφιθυμία· τότε θα αρχίζουν να εμφανίζονται και διάφορα τραγούδια με τη μορφή της (Μπρασσένς, Σερράτ).

Η ορμητική της επανεμφάνιση θα γίνει στη δεκαετία του 1970, όταν ξεσπά το δεύτερο φεμινιστικό κύμα. Τότε η Πηνελόπη θα διεκδικήσει την αυτονομία της και κάποτε το «διαζύγιο» από τον άπιστο σύζυγο (Μάρθα Κόλλινς, Κάθα Πόλιτ κ.ά.). Με έμφαση θα διεκδικήσει και το δικαίωμά της στην καλλιτεχνική δραστηριότητα που συνήθως προκύπτει χάρη στη μοναξιά (π.χ. ποιήματα της Κατερίνας Αγγελάκη-Ρουκ). Προς τα τέλη του 20ού αιώνα Πηνελόπη και Οδυσσέας τείνουν προς τη συμφιλίωση σε αρκετά έργα, όπως στο ποιητικό μυθιστόρημα της Αννί Λεκλέρ *Εσύ, Πηνελόπη*.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το θέμα ταξίδι και πώς σταδιακά η ηρωίδα βγαίνει από την ακινησία της και ταξιδεύει, αρχικά στο πλαίσιο λογοτεχνικής μεταφοράς (Χουάνα Ρόσα Πίτα) και έπειτα στην κυριολοξία (πολλά παραδείγματα). Ωστόσο ορισμένες ανδροκρατικές θεωρήσεις ως προς τους ρόλους των δύο φύλων (ποιος είναι αυτός που εντέλει μπορεί να «ταξιδέψει») επιβιώνουν, όπως π.χ. στο τραγούδι του Μίλτου Πασχαλίδη.

Στον 21^{ο} αιώνα η πιο χαρακτηριστική «προσθήκη» στο θέμα είναι η ανάδυση των θεραπαινίδων της Πηνελόπης, η νέα ευαισθησία προς τη γυναίκα των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, κάτι που ενδεχομένως εμπνέεται και από το 3^{ο} ή και το 4^{ο} φεμινιστικό κύμα (Μάργκαρετ Άτγουντ *Πηνελοπιάδα*, κ.ά.). Κατά τα άλλα, ο Οδυσσέας ολοένα και περισσότερο αναγνωρίζει την αξία της Πηνελόπης, ενώ δεν σοκάρεται πλέον από την ανάληψη της εξουσίας από εκείνην· οι αντρογυναίκες Πηνελόπες, οι οποίες με το που αποκτούσαν εξουσία γίνονταν πολύ δυσάρεστες και δεσποτικές, αποτελούν πια παρελθόν. Μια τάση των γυναικών στη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα είναι να σκέφτονται για λογαριασμό και των δύο φύλων, να γίνονται

οι «σοφές φωνές» που φιλοσοφούν για το ανθρώπινο ον (Λιλή Ντίνα κ.ά.). Και η ιστορία, φυσικά, συνεχίζεται.

Παρουσιάσεις
- Θ. Σούμας, «Η διαχρονική Πηνελόπη», περ. *Ο Αναγνώστης*, Μάιος 2023, https://www.oanagnostis.gr/i-diachroniki-pinelopi-toy-thodoroy-soyma/
- Βασίλης Βασιλειάδης, «Η Πηνελόπη μίλησε», *The Books' Journal*, τχ. 144, Ιουλ.-Αυγ 2023, σ. 67-70.
- Γ. Σιακαντάρης, Ιούλ. 2023, https://bookpress.gr/stiles/protaseis/17977-istoria-
- Γ. Περαντωνάκης, 23.9.23, https://www.efsyn.gr/nisides/anoihto-biblio/405176_idi-tha-katalabes-oi-pinelopes-ti-simainoyn
- Μαρία Τοπάλη, «Πηνελόπη, μέσα κι έξω από τα δόντια», *Η Καθημερινή [Τέχνες και γράμματα]*, 17.12.2023, σ. 9. https://www.kathimerini.gr/culture/562785283/pinelopi-mesa-ki-exo-apo-ta-dontia/

Β΄ 1. Δημοσιεύσεις σε περιοδικά ή σύμμεικτους τόμους

1.α. «Από το στρουκτουραλισμό στη σημειωτική», στο Τσβετάν Τοντόροφ, *Ποιητική*, εκδ. Γνώση 1989, σ. 11-26.
[Συγκρίνοντας την πρώτη και την δεύτερη έκδοση της *Ποιητικής* του Τοντόροφ, εξετάζω τις μεταμορφώσεις του γαλλικού δομισμού ανάμεσα στο 1967 και στο 1973: την απομάκρυνσή του από το μοντέλο της γλωσσολογίας και τη συμφιλίωση με την Κριτική και την Ιστορία.]
1.β. «Σχόλιο για τη μετάφραση της ορολογίας», ό.π., σ.151-157. [Συζήτηση των λύσεων που προέκρινα στη μετάφραση των όρων της ποιητικής, καθώς και ορισμένων θεωρητικών ζητημάτων.]

- «Η αισθητική της φρίκης και η επιθυμία της αρμονίας», *Πόρφυρας*, τχ. 80 (1997), σ. 393-401 (ξαναδουλεμένο, στη *Φωνή του γενέθλιου τόπου)*.

- Γ. Δάλλας, *Κωνσταντίνος Θεοτόκης. Κριτική σπουδή μιας πεζογραφικής πορείας*, Αθήνα 2001, σ. 99.
- Νίκη Λυκούργου, «Ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα στην πεζογραφία του Κ. Θεοτόκη», *Φιλόλογος*, τ. ΜΒ΄ (Σεπτ.-Δεκ. 2020), σ. 220, σημ. 28.
- Όλγα Μπεζαντάκου, Εισαγωγή στο *Κατάδικος* του κ. Θεοτόκη, Αθήνα 2022, σ. 45-46, σημ. 50.

2. «Πορτρέτα του Καρυωτάκη», *Καρυωτάκης και Καρυωτακισμός*, Εταιρεία Σπουδών και Νεοελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1998, σ. 348-362.
[Εξέτασα τις ζωγραφικές απεικονίσεις και τις διά του λόγου προσωπογραφίες που έχουν κατά καιρούς φιλοτεχνηθεί για τον ποιητή, δείχνοντας τα διαδοχικά ιδεολογήματα γύρω από τη φυσιογνωμία του. Από την απεικόνιση ενός ρωμαλέου προσώπου το 1923, περνούμε, μετά την αυτοκτονία του ποιητή, σε απεικονίσεις ολοένα και πιο σκοτεινές. Μια αντίθετη, ωστόσο, τάση αρχίζει μέσα στη δικτατορία των συνταγματαρχών, οπότε το πορτρέτο του Καρυωτάκη καθαρίζεται σιγά-σιγά από τα προβληματικά χαρακτηριστικά του· τώρα, του προσδίδονται χαρακτηριστικά επαναστάτη, έως και φεμινιστή. Στις μέρες μας, όταν τα όρια υγείας και αρρώστιας θεωρούνται ασαφή, ο Καρυωτάκης γίνεται ένας «σαν και μας»: νέος (όχι πια «γέρος»), δίκαια αγανακτισμένος (όχι πια «πεισιθάνατος») άνθρωπος.]

Ευθ. Ιερωνυμάκη, *Ο «Δανδής» και ο «Πιερότος». Μαλακάσης, Φιλύρας, Καρυωτάκης*, Αθήνα 2018, σ. 280, σημ. 12.

3. «Ο Σιούλας και ο γύφτος: στοιχεία για μια γενεαλογία», συμμετοχή στο αφιέρωμα του περ. *Η λέξη* για τον Δημήτρη Χατζή, τχ.144 (Μάρτ.- Απρ. 1998), σ.184-189.
[Η παρουσία ενός γύφτου στο διήγημα «Ο Σιούλας ο ταμπάκος», παρουσία που διαταράσσει τη ρεαλιστική αληθοφάνεια του κειμένου, μας οδηγεί πίσω στη λογοτεχνική παράδοση, στους γύφτους σύμβολα μιας αναρχικής ελευθερίας του Γκόρκι και του Παλαμά. Καταγόμενος από αυτή την ατίθαση και μάλλον αντικοινωνική γενιά, ο γύφτος του Χατζή έχει μεταβληθεί σε γύφτο κοινωνικό και φιλάνθρωπο, ενώ από περιπλανώμενος κατέληξε –ελέω σοσιαλιστικού ρεαλισμού– σε προλετάριο.]

- Αντ. Γλυτζουρής, *Πόθοι αετού και φτερά πεταλούδας. Το πρώιμο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και οι ευρωπαϊκές πρωτοπορίες της εποχής του*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009.
- Θ. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική πεζογραφία*, διατριβή, Ιωάννινα 2012, σ. 190, σημ. 557.
- Απόσπασμα, στο Βιβλίο Εκπαιδευτικού του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου (επιμ. Βασιλική Σελιώτη), σ. 35-36.
http://www.pi.ac.cy/pi/files/yap/anakoinoseis/logotexnia/L_B1_to_telos_tis_mikris_mas_polis.pdf
- Francesca Zaccone, «Μεταβατική ηγεμονική αρρενωπότητα στον Σιούλα τον ταμπάκο του Δ. Χατζή», La letteratura neogreca del XX secolo. Un caso europeo. Atti del convegno internazionale di Studi neogreci in onore di Paola Maria Minucci, Ρώμη (La Sapienza) 2020, επιμ. Francesca Zaccone, Paschalis Efthymiou, Christos Bintoudis, σ. 323.

4. «Γαλάτεια Καζαντζάκη», *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τ. Ι΄ (1900-1914), Αθήνα (εκδ. Σοκόλη) 1997, σ. 422-446 (ανθολόγηση, σ. 447-465).
[Βιογράφηση, παρουσίαση και ανθολόγηση μιας αγνοημένης σήμερα, αλλά ιδιαίτερα σημαντικής στον μεσοπόλεμο συγγραφέως και λογίας.
Παρακολουθώ την πορεία της Γαλάτειας Καζαντζάκη από τα πρώτα της δημοσιεύματα στα περιοδικά, έως το τελευταίο γεροντικό της μυθιστόρημα, δείχνοντας την αλλαγή των θεματικών ενδιαφερόντων και των καλλιτεχνικών ρευμάτων που υιοθετεί. Η συγγραφέας έγραψε τα καλύτερά της διηγήματα –υποστηρίζω– κατά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, καθώς, λόγω του υποχρεωτικού περιορισμού που επέβαλλε η δικτατορία στην εκδήλωση των αριστερών πεποιθήσεων, η αριστερή διανοουμένη απαλλάχτηκε από την υποχρέωση που ένιωθε να ακολουθεί τις επιταγές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Τα αγνοημένα από την κριτική διηγήματα της συλλογής *Κρίσιμες στιγμές* (1952) αναδεικνύουν μια άγνωστη πλευρά της Γ.Κ. και την καθιστούν μια από τις σπουδαιότερες γυναικείες μορφές στην πεζογραφία του 20ού αιώνα.]

- Γιώργος Ζεβελάκης, «Τα παλιά», *Διαβάζω*, τχ. 366, (Σεπτ. 1996), σ. 54 (μνεία για βιβλιογραφικές υποδείξεις).
- Τόνια Καφετζάκη, «Γυναικεία αμφισβήτηση και κομμουνιστική στράτευση. Εργαζόμενες γυναίκες σε μεσοπολεμικά πεζογραφήματα και άρθρα της Γαλάτειας Καζαντζάκη», *Μνήμων*, τ. 25 (2003), σ. 53-77 (πολλές αναφορές)
- Κέλη Δασκαλά, επίμετρο στο Γαλάτεια Καζαντζάκη, *Η άρρωστη πολιτεία*, Αθήνα 2010, σ. 109.
- Βαρβάρα Γεωργοπούλου, *Γυναικείες διαδρομές. Η Γαλάτεια Καζαντζάκη και το θέατρο*, Αθήνα 2011 (πολλές αναφορές)
- Λένα Αραμπατζίδου, *Αισθητισμός. Η νεοελληνική εκδοχή του κινήματος*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 421.
- Efrosini Camatsos, *The Female 'I' in Modern Greek Prose Fiction, 1924-1962*, The Edwin Mellen Press 2013, 78, 85.
- Ben Petre, *Φιλολογική δραστηριότητα και λογοτεχνική παραγωγή στο Ηράκλειο Κρήτης*, διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο 2014.
- Χρ. Γεωργίου, «Το σχολικό ανάγνωσμα… Η παρέμβαση της Γ. Καζαντζάκη», στο https://www.eleie.gr/images/synedria/7b.pdf

- Κ. Τσικνάκης, «"Πρωτομαγιά". Ένα αθησαύριστο ποίημα της Γ. Κ.», *μικροφιλολογικά*, τχ. 40 (2016), σ. 39, σημ. 4 και σημ. 13.
- Κων. Γεωργιάδη, «Το θεατρικό έργο της Γαλάτειας Καζαντζάκη και οι αναφορές της στην ιψενική δραματουργία», *Η πρώιμη υποδοχή του ρεαλισμού και του νατουραλισμού στο ελληνικό θέατρο*, επιμ. Α. Γλυζουρής, Κ. Γεωργιάδη, Μ. Μαυρογένη, Ρέθυμνο 2016, σ. 145, σημ. 5.
- Έρη Σταυροπούλου, «Οι ερωτευμένες ηρωίδες του Κ. Θεοτόκη και οι λογοτεχνικές αδελφές τους: παραλλαγές μιας τυπολογίας», στο Κ. Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2019, σ. 281, σημ. 155.

5. «Η σύγχρονη ελληνική πεζογραφία», κεφάλαιο στην *Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999.
[Το βασικό χαρακτηριστικό της μετά το 1974 πεζογραφίας είναι η προφορικότητα, η τάση του γραπτού λόγου να μιμείται τον προφορικό. Κατηγορίες προφορικότητας: λαϊκός λόγος, παιδικός λόγος, νεανικός και "οργισμένος" αριστερός λόγος, κ.ά. Αναφέρομαι επίσης συνοπτικά σε περιπτώσεις συγγραφέων που αποκλίνουν από τον συρμό της προφορικότητας.]

6. «Το όνειρο του ταξιδιού στα *Ψάθινα καπέλα* της Μαργαρίτας Λυμπεράκη», *Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. 7η Επιστημονική συνάντηση αφιερωμένη στην Ελένη Τσαντσάνογλου*, Θεσσαλονίκη 1998, σ.367-386.
[Επισημαίνω πως η συγγραφέας έχει χρησιμοποιήσει ως χνάρι για τη συγγραφή του μυθιστορήματός της το απευθυνόμενο σε παιδιά και εφήβους μυθιστόρημα της Λουίζας Μέυ Άλκοτ *Μικρές κυρίες*. Όμως το αφελές πεζογράφημα της αμερικανίδας συγγραφέως γίνεται στα χέρια της Λυμπεράκη ένα πολύπλοκο έργο, με μια λανθάνουσα ποιητική. Εξετάζοντας το μοτίβο του ταξιδιού στο μυθιστόρημα, υποστηρίζω ότι κάτω από την κυριολεκτική σημασία της επιθυμίας για ταξίδι, λανθάνει μια μεταφορική χρήση, σύμφωνα με την οποία ταξίδι σημαίνει συγγραφή. Το είδος της τέχνης στο οποίο φαίνεται να πιστεύει η Λυμπεράκη είναι μια τέχνη «ελεύθερη», ανεξάρτητη από κάθε δέσμευση. Σ' αυτό, φαίνεται να ακολουθεί τον Θεοτοκά του *Ελεύθερου πνεύματος*, αλλά και τον διάσημο συγγραφέα του μεσοπολέμου Στέφαν Τσβάιχ.]

- Σωτηρία Σταυρακοπούλου, «Οι *Ιστορίες των γαλάζιων ωρών* του Ιωάννη Αγγέλου. Μερικές παρατηρήσεις», *Κονδυλοφόρος*, τχ. 3, (2004), σ. 141.
- Τμήμα του άρθρου αναδημοσιεύεται στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας «Πρόσωπα και θέματα της Νεοελληνικής λογοτεχνίας», 2014

7. «Ο Καζαντζάκης και ο Αισθητισμός: έλξη και άπωση», *Νίκος Καζαντζάκης, σαράντα χρόνια από το θάνατό του*, Εκδ. Δημοτικής Πολιτιστικής Επιχείρησης Χανίων, Χανιά 1998, σ. 127-153.
Τώρα στο *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη*, επιμ. R. Beaton, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2011, σ. 3-30.
[Εξετάζεται η σχέση του Καζαντζάκη με το ρεύμα του αισθητισμού, τόσο στα πρώτα στάδια της δημιουργικής πορείας του όσο και στα ώριμα και όψιμα. Επισημαίνεται η σχέση του με ευρωπαίους εκπροσώπους της Παρακμής (Decadence) και η αξιοποίηση τυπικών μοτίβων, όπως του Ηλιογάβαλου, στα πρώτα του έργα. Έπειτα δίνεται η προσπάθεια του συγγραφέα να απαλλαγεί από τον αισθητισμό. Το εκτενές μυθιστόρημά του *Σπασμένες ψυχές* (1909-1910) δείχνει την ταλάντευσή του ανάμεσα στην Παρακμή (της οποίας χρησιμοποιεί πάμπολλες εικόνες και μοτίβα) και σε μια

τέχνη που θέλει να διδάξει την αγάπη της ζωής, ταλάντευση ανάμεσα στον αισθητισμό και στον διδακτισμό.

Τα μοτίβα της Παρακμής όμως τα συναντάμε και σε ολόκληρο το ώριμο έργο του Καζαντζάκη. Η θυσία της γυναίκας, προκειμένου ο άντρας-δημιουργός να αφοσιωθεί σε υψηλά έργα, απαντά από τον πρώιμο *Πρωτομάστορα* (1908) έως τον *Καπετάν Μιχάλη* (1953), με μια παραλλαγή ως προς το είδος του υψηλού έργου που επιθυμεί να επιτελέσει ο άντρας. Επίσης αισθητιστικής προέλευσης είναι και μια θεωρούμενη ως αυτοβιογραφική σκηνή από την *Αναφορά στον Γκρέκο*: η σκηνή, όπου ο δεκαοκτάχρονος Καζαντζάκης παρουσιάζεται να κάνει έρωτα με την ιρλανδέζα δασκάλα του σε μια εκκλησία, αποτελεί τυπικό θέμα της Παρακμής, και απαντά σε έλληνες και ευρωπαίους αισθητιστές, συνιστώντας μια χαρακτηριστική για το ρεύμα αυτό προσβολή του θείου.]

- R. Beaton, "Of Crete and Other Demons: A Reading of Kazantzakis's *Freedom and Death*", *Journal of Modern Greek Studies*, 16, 1998 (παραπομπή στην αδημοσίευτη τότε μελέτη' ο R. Beaton ήταν παρών στο συνέδριο για τον Καζαντζάκη στα Χανιά, Νοε. 1997).
- Mario Vitti, *Storia della letteratura neogreca*, ό.π., σ.260, σημ. 24.
- Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, *Η τέχνη πτεροφυεί εν οδύνη. Η πρόσληψη του νεορομαντισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα 2005, σ. 408, σημ. 129, σ. 409, σημ. 160.
- Αντ. Γλυτζουρής, «Ο Μωρίς Μάτερλινκ, ο Συμβολισμός και η πρώιμη δραματουργία του Νίκου Καζαντζάκη», *Νίκος Καζαντζάκης: το έργο και η πρόσληψή του*, Ηράκλειο 2006, σ. 64.
- Έρη Σταυροπούλου, «Η τελετουργία του θανάτου στην πεζογραφία του Νίκου Καζαντζάκη», ό.π., σ. 233.
- Χριστίνα Ντουνιά, «'Με αλήθεια και φαντασία'. Ο Καζαντζάκης αυτοβιογραφούμενος», ό.π., σ. 261.
- Αντ. Γλυτζουρής, *Πόθοι αετού και φτερά πεταλούδας. Το πρώιμο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και οι ευρωπαϊκές πρωτοπορίες της εποχής του*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009.
- R. Beaton, *Ο Καζαντζάκης μοντερνιστής και μεταμοντέρνος*, Αθήνα 2009, σ. 83 και σημ. 18.
- Μαρίτα Παπαρούση, «Όψεις του σώματος στο *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*», *Ο Καζαντζάκης στον 21ο αιώνα,* Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Νίκος Καζαντζάκης 2007: Πενήντα χρόνια μετά», Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ηράκλειο & Ρέθυμνο, 18-21 Μαΐου 2007, επιμ. Σ. Ν. Φιλιππίδης, ΠΕΚ και Εκδόσεις της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο 2010, σ. 195.
- Λένα Αραμπατζίδου, *Αισθητισμός. Η νεοελληνική εκδοχή του κινήματος*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 287.
- Helena Gonzalez Vaquerizo, *La Odisea Cretense y Modernista de Nikos Kazantzakis*, Μαδρίτη, Ιούλιος 2013 (δ. διατριβή).
- Γ. Δημητρακάκης, «Εικαστικά διακείμενα στην *Αριάγνη*», *«Με τη σφραγίδα του καλλιτέχνη». 100 χρόνια από τη γέννηση του Στρατή Τσίρκα*, Αθήνα (Εταιρεία Σπουδών) 2013, σ. 275, σημ. 275.
- Σ. Ν. Φιλιππίδης, «Ο *Toda-Raba*: ένα πειραματικό μυθιστόρημα;», *Έξι και ένα μελετήματα για τον Νίκο Καζαντζάκη*, Ηράκλειο (Βικελαία) 2017, σ. 19, σημ. 1, και σ. 172, σημ. 29.
- Μαρίτα Παπαρούση, Εκφάνσεις του γκροτέσκου και του αποκείμενου στις αναπαραστάσεις νεκρών σωμάτων στο *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* του Ν. Καζαντζάκη», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα 2020, σ.332, σημ. 10.
- Δ. Κόκορης, *Ο Καζαντζάκης ως ποιητής. Φιλοσοφική διάσταση, ρυθμική έκφραση, κριτική πρόσληψη*, Αθήνα 2020, σ. 32, σημ. 76 και σ. 47, σημ. 118.
- Έρη Σταυροπούλου, https://www.hartismag.gr/hartis-59/afierwma/i-sizighiki-skhesi-toi-nikoi-kai-tis-ghalateias-kazantzaki-kai-i-aneghghikhti-toi-vaghgheli-raptopoiloi?utm 15.11.2023
- Αντώνης Καρτσάκης, https://www.hartismag.gr/hartis-59/afierwma/o-nikos-kazantzakis-anamesa-stois-omotekhnois-toi-ghenethlioi-topoi-prin-ghinei-meghalos 15.11.2023

8. «"Με κομμένα τα μαλλιά". Η Γαλάτεια Καζαντζάκη και η γυναικεία χειραφέτηση», περ. *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 9 (1998), σ. 133-143.
[Εξετάζονται οι αντιφάσεις της τολμηρής γυναίκας και συγγραφέως στο ζήτημα της γυναικείας χειραφέτησης. Προκλητική και πρωτοπόρος στην προσωπική της ζωή, δεν έδειξε την ίδια τόλμη στην καλλιτεχνική της δημιουργία. Στα έργα της προβάλλει

συχνά μια συντηρητική ή και πουριτανική άποψη για τις σχέσεις των δύο φύλων, ενώ οι διαρκείς ταλαντεύσεις της φανερώνουν μια αγωνιώδη προσπάθεια να ορίσει το ηθικό και το ανήθικο σε μια εποχή –κυρίως μέσα στη δεκαετία του 1920– όπου τα ερωτικά ήθη μεταβάλλονται. Με αναφορές στην επίσης αντιφατική στάση και της Λιλίκας Νάκου –καθώς και στην πιο απελευθερωμένη της Μέλπως Αξιώτη–, δοκιμάζω να δείξω τα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι πρώτες φεμινίστριες συγγραφείς.]

- Τόνια Καφετζάκη, «Γυναικεία αμφισβήτηση και κομμουνιστική στράτευση. Εργαζόμενες γυναίκες σε μεσοπολεμικά πεζογραφήματα και άρθρα της Γαλάτειας Καζαντζάκη», *Μνήμων*, τ.25 (2003), σ. 53-77 (πολλές αναφορές)
- Κέλη Δασκαλά, επίμετρο στο Γαλάτεια Καζαντζάκη, *Η άρρωστη πολιτεία*, Αθήνα 2010, σ. 109.
- Βαρβάρα Γεωργοπούλου, *Γυναικείες διαδρομές. Η Γαλάτεια Καζαντζάκη και το θέατρο*, Αθήνα 2011.
- Efrosini Camatsos, *The Female 'I' in Modern Greek Prose Fiction, 1924-1962*, The Edwin Mellen Press 2013, σ. 78, 85.
- Κων. Γεωργιάδη, «Το θεατρικό έργο της Γαλάτειας Καζαντζάκη και οι αναφορές της στην ιψενική δραματουργία», *Η πρώιμη υποδοχή του ρεαλισμού και του νατουραλισμού στο ελληνικό θέατρο*, επιμ. Α. Γλυζουρής, Κ. Γεωργιάδη, Μ. Μαυρογένη, Ρέθυμνο 2016, σ. 145, σημ. 5.
- Σωκρ. Νιάρος, *Ο θεσμός των λογοτεχνικών βραβείων στην Ελλάδα (1910-1942)*, διδ. διατριβή, Ιωάννινα 2016-2017, σ. 440, σημ. 85.

9. «Νεαροί καλλιτέχνες στην ελληνική πεζογραφία. Η κουλτούρα του εγωτισμού και κάποιες ''ελλείψεις''», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου *Οι χρόνοι της ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1998, σ. 253-263.

[Επιχείρησα να διερευνήσω τους λόγους για τους οποίους σπανίζουν οι νεαροί καλλιτέχνες στην ελληνική πεζογραφία, καθώς και την ελλιπή καλλιέργεια του διαδεδομένου στην Ευρώπη μυθιστορήματος διαμόρφωσης (Bildungsroman). Μέσα από τη σύγκριση δύο ελληνικών μυθιστορημάτων διαμόρφωσης (*Το φλογισμένο ράσο* του Πλάτωνος Ροδοκανάκη και *Ο Λεωνής* του Θεοτοκά) με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά – κυρίως αγγλόφωνα μυθιστορήματα, υποστήριξα ότι 1. οι Έλληνες δεν έχουν να αντιταχθούν σε πολύ ισχυρούς μηχανισμούς καταπίεσης (κάτι που στην Αγγλία τροφοδοτεί το Bildungsroman) και 2. στην Ελλάδα υπάρχει μια πολύ περιορισμένη ανάπτυξη ενός αισθήματος εγωτισμού, δηλ. των αστικών αξιών που γεννούν το μυθιστόρημα της διαμόρφωσης. 3. Το τρίτο συμπέρασμα προκύπτει και από τη συγκριτική μελέτη των ελληνικών έργων με τον *Βίλελμ Μάιστερ* του Γκέτε. Ο νεαρός ήρωας εκεί επιθυμεί μέσω της παιδείας του, μέσω της Bildung, να εξισωθεί με τους αριστοκράτες, να κατακτήσει το δικό τους μορφωτικό επίπεδο. Και ο ίδιος ο Γκέτε, γράφοντας τον *Βίλελμ Μάιστερ*, επιθυμεί και αυτός την είσοδό του στο άβατο της αριστοκρατίας όπου δεν ανήκε από τη γέννησή του. Στο αγγλικό μυθιστόρημα διαμόρφωσης επίσης όλοι, ή σχεδόν, οι νεαροί ήρωες κατευθύνονται στη ζωή από την επιθυμία να γίνουν gentlemen. Λέγεται μερικές φορές ότι στην Ελλάδα δεν έχουμε μυθιστόρημα επειδή δεν έχουμε αστική τάξη. Αστική τάξη όμως λίγο πολύ διαθέτουμε. Αυτό που μας λείπει εντελώς είναι η αριστοκρατία. Και άρα το κίνητρο που θα είχε η αστική τάξη να της μοιάσει, να κατακτήσει το οχυρό της παιδείας, να γίνει η νέα αριστοκρατία στη θέση της παλιάς.]

- Μίλτος Πεχλιβάνος, «Σημειώσεις για την πρόσληψη του Τζόυς στην Ελλάδα (1919-1969), *Νέα Εστία* 152 (2002), σ. 648, σημ. 9.
- D. Tziovas, *The Other Self. Selfhood and Society in Modern Greek Fiction*, Lexington Books, Lanham 2003, σ. 133, σημ. 61 / *Ο άλλος εαυτός*, Αθήνα 2007, σ. 280-281, σημ. 61.

- Μαριλίζα Μητσού, *Στέφανου Α.. Κουμανούδη, Στράτης Καλοπίχειρος*, Β΄, Αθήνα 2005, σ. 268, σημ. 31.
- Δ. Τζιόβας, «Η μυθιστορηματική πορεία του Γιώργου Θεοτοκά», *Νέα Εστία*, τχ. 1784 (Δεκ. 2005), σ. 861.
- Σπ. Κιοσσές, *Το γυναικείο bildungsroman στη νέα ελληνική λογοτεχνία: παραδειγματικές αφηγηματικές δομές διαμόρφωσης της μυθοπλαστικής ηρωίδας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο*, δ. διατριβή, Βόλος 2008 (πολλές αναφορές).
- Λένα Αραμπατζίδου, *Αισθητισμός. Η νεοελληνική εκδοχή του κινήματος*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 365.
- Φανή Τσιαμπάση, *Bildungsroman και εξελικτικό μυθιστόρημα*, Αθήνα 2017, σ. 66-68.
- Νίκος Σιγάλας, «Μια ουτοπία με δυναμική πραγματικότητας: ο *Λεωνής* ή η Κωνσταντινούπολη του νεαρού Γ. Θεοτοκά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη διασυμμαχική κατοχή 1919-1923», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 143-144 (Οκτώβριος 2018-Μάρτιος 2019), σ. 117, σημ. 15.
- Σοφία Ιακωβίδου, «Πορτρέτα του καλλιτέχνη ως αποτυχημένου», *Interesse. Θέματα και ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη νεοελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα 2020, σ. 264, σημ. 5 και σ. 265, σημ. 6.

- «Το έπος της πίστης και το δράμα της δυσπιστίας», *Πρακτικά συμποσίου Δημ. Χατζή*, Πάτρα 1999, σ. 121-134 (δημοσιευμένο και στο Α2)

Γ. Κ. Μύαρης, «Η αντιστασιακή ελληνική λογοτεχνία και το πλέγμα ιστορίας, αισθητικής και ιδεολογίας στο μυθιστόρημα *Φωτιά* του Δημήτρη Χατζή», *Νέα Εποχή*, τχ. 3-4 (1999), σ. 65, σ. 69, σημ. 34.

10. «"Ο ποιητής είν' ο μεγάλος πατριώτης!" Η ήττα του '97 και η ανάδυση μιας νέας καλλιτεχνικής συνείδησης», *Ο πόλεμος του 1897*, Εταιρεία Σπουδών, Αθήνα 1999, σ. 193-214.
[Η ήττα του 1897 υπήρξε καταλυτική όσον αφορά τις καλλιτεχνικές συμπεριφορές των κορυφαίων λογοτεχνών της εποχής, όπως του Παλαμά, του Κ. και Δ. Χατζόπουλου, του Θεοτόκη, του Καμπύση. Σε αντίθεση με ό,τι συνήθως γράφεται για την «δημιουργική πνοή» που φύσηξε μετά το '97, υποστηρίζω πως η αμέσως μετά την ήττα περίοδο (έως το 1904) υπήρξε μια εποχή έντονης αναδίπλωσης. Μια αιφνίδια έξαρση του αισθητισμού και του συμβολισμού και η εμφάνιση του νιτσεϊσμού δείχνουν την κυριαρχία ρευμάτων που προβάλλουν το άτομο σε αντίθεση με το σύνολο, τον ελεύθερο από συμβάσεις καλλιτέχνη σε αντίθεση με τον «εθνικό» καλλιτέχνη. Η εγκατάλειψη της ηθογραφίας εκείνη την εποχή, καθώς και η υποχώρηση του δημοτικισμού γύρω στο 1900, δείχνουν επίσης μια τήρηση απόστασης από θέματα και τρόπους που σχετίζονται με τον «λαό». Μια σειρά από λογοτεχνικά έργα περιλαμβάνουν αυτή την εποχή σκηνές λιθοβολισμού του ποιητή από το πλήθος, ενώ και ορισμένα κείμενα που αναφέρονται στον πόλεμο του '97 δείχνουν τη δυσφορία των λογοτεχνών για τον λαό, δυσφορία που τους ωθεί μακριά από την «αγορά» των συμπατριωτών τους και τους κάνει να αναθεωρήσουν ακόμα και την άποψή τους για την πατρίδα. Πατρίδα γίνεται τώρα η ίδια η τέχνη, στην πιο καθαρή –δηλαδή ανεξάρτητη από σκοπιμότητες– μορφή της, πράγμα που συνιστά μια νέα καλλιτεχνική συνείδηση: την έξαρση ενός καλλιτεχνικού ατομισμού, που νομιμοποιεί στον καλλιτέχνη την επιθυμία να εμβαθύνει στα προσωπικά του βιώματα και στη σχέση του με την καλλιτεχνική δημιουργία.]

- Αντ. Γλυτζουρής, «Ο Δ. Π. Ταγκόπουλος και το πρόβλημα του ρεαλισμού στη νεοελληνική δραματουργία των αρχών του αιώνα», *Τα ιστορικά*, τχ.35 (Δεκ. 2001), σ.360, σημ.74.
- Ευτυχία Αμιλήτου, Εισαγωγή στο Γρ. Ξενόπουλος, *Νικόλας Σιγαλός*, Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα 2002, σ. 40 (σημ. 43).
- D. Tziovas, *The Other Self. Selfhood and Society in Modern Greek Fiction*, Lexington Books, Lanham 2003, σ. 37, σημ. 77.
- Γεωργία Γκότση, *Η ζωή εν τη πρωτευούση, θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2004, σ. 385.

- Σ. Ν. Φιλιππίδης, *Αμφισημίες. Μελετήματα για τον αφηγηματικό λόγο έξι νεοελλήνων συγγραφέων*, Αθήνα 2005, σ. 200, σημ. 15.
- Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, *Η τέχνη πτεροφυεί εν οδύνη. Η πρόσληψη του νεορομαντισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα 2005, σ. 98.
- Αγγέλα Γιώτη, *Εκδοχές του υψηλού στη νεοελληνική ποίηση. Το παράδειγμα του Ανδρέα Κάλβου και η πρόσληψή του από τους ποιητές*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 164.
- Αντ. Γλυτζουρής, *Πόθοι αετού και φτερά πεταλούδας. Το πρώιμο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και οι ευρωπαϊκές πρωτοπορίες της εποχής του*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009, σ.
- Νίκη Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα 1880-1910*, Αθήνα 2009.
- Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά πεπρωμένα. Ο Αρ. Βαλαωρίτης ως εθνικός ποιητής*, Αθήνα 2009, σ. 47, σημ. 51.
- Βασιλική Παπανικολάου, *Η συμβολή της Νέας Σκηνής στην εξέλιξη του νεοελληνικού θεάτρου*, διδ. Διατριβή, Ρέθυμνο 2011, σ. 69, σ. 196.
- Βάνια Παπανικολάου, "Από το χαρτί στην οθόνη:θεατρικά έργα σε ψηφιακή μορφή", Συνάντηση εργασίας νέων ερευνητών. Ο ελληνικός περιοδικός τύπος του 19ου αιώνα: ερευνητικά ζητήματα - πορίσματα έρευνας, επιμ. Άννα Ταμπάκη και Μαρία Σεχοπούλου, Αθήνα 2015, [ηλεκτρον. έκδ.], σ. 101.
- Αφρ. Αθανασοπούλου, *Ιστορία και Λογοτεχνία σε διάλογο*, Αθήνα 2016, σ. 53, σ. 49.
- Μιχ. Κεμεντζεσίδης, «Τα "Γερμανικά γράμματα" του Γιάννη Α. Καμπύση και η διεκδίκηση της αυτονομίας της τέχνης», *Κονδυλοφόρος* 15 (2017), σ. 107-108.
- Σωκρ. Νιάρος, *Ο θεσμός των λογοτεχνικών βραβείων στην Ελλάδα (1910-1942)*, διδ. διατριβή, Ιωάννινα 2016-2017, σ. 433, σημ. 64.
- Έρη Σταυροπούλου, *Η νεοελληνική ποίηση και το Εικοσιένα. Διάλογος με την ιστορία*, Αθήνα 2022, σ. 185, σημ. 336.

11. «Το 1922 και οι λογοτεχνικές αναθεωρήσεις», *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, τ. Α΄, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 165-174. [Συγκρίνοντας τις εκδόσεις ορισμένων λογοτεχνικών έργων με θέμα τη μικρασιατική καταστροφή (Στρατής Δούκας, *Ιστορία ενός αιχμαλώτου*, Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, *Αιολική γή*, κ.ά.), διαπιστώνουμε ότι οι συγγραφείς προβαίνουν σε βασικές διαφοροποιήσεις του κειμένου τους από εποχή σε εποχή. Οι αλλαγές αυτές βελτιώνουν την εικόνα του Έλληνα, χειροτερεύοντας αντίστοιχα την εικόνα του Τούρκου, ενώ ταυτόχρονα καθιστούν το περιεχόμενο των κειμένων πιο «ηθικό» και πιο «εθνικό». Οι τροποποιήσεις γίνονται από το 1945 και μετά, κάτι που ανταποκρίνεται στη νέα άποψη για τον «λαό», η οποία σχηματίζεται στους διανοούμενους κατά την Κατοχή, καθώς και στο αίτημα της μετακατοχικής εποχής για επική απόδοση στιγμών της ελληνικής ιστορίας.]

- Μαρία Νικολοπούλου, «Ο Κοσμάς Πολίτης και η μικρασιατική λογοτεχνία: το κλείσιμο ενός κύκλου», στο Θ. Πυλαρινός (επιμ.), *Η λογοτεχνία στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 2004, σ. 228, σημ. 10.
- Διονύσης Γουσέτης, «Λογοτεχνημάτων μεταμορφώσεις», *Η Αυγή*, 15.1.2000, σ. 4. Τώρα και *Αχάριστος φωνή*, Αθήνα 2008, σ. 80-82.
- Katerina Papatheu, "Paradosi dell' Altro: figure narrative in *Ματωμένα χώματα* di Dido Sotiriou", *Greci e Turchi. Appunti fra letteratura, musica e storia*, Ρώμη 2007, σ. 120-121, σημ. 10.
- Θ. Αγάθος, *Η εποχή του μυθιστορήματος. Αναγνώσεις της πεζογραφίας της γενιάς του '30*, Αθήνα 2014, σ. 25, 50, 55, 62, 74, 109.
- Δ. Τζιόβας, «Οι μεταμορφώσεις της *Ιστορίας ενός αιχμαλώτου* του Στρατή Δούκα», *Η πολιτισμική ποιητική της ελληνικής πεζογραφίας*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2017, σ. 220-221, σημ. 6.
- Vassilis Vassiliadis, Vorwort στο *Geschichte eines Kriegsgefangenen*, Edition Romiosini, Βερολίνο 2017, σ. 61-95.
- Τάσος Κωστόπουλος, «Η μαύρη βίβλος του "Γιουνάν ασκέρ"», Εφημερίδα των Συντακτών, Οκτ. 2018: http://www.efsyn.gr/arthro/i-mayri-vivlos-toy-gioynan-asker [το άρθρο προτείνεται ως παραπέρα εμβάθυνση στο κείμενο του συντάκτη: ▸ Αγγέλα Καστρινάκη, «Το 1922 και οι λογοτεχνικές αναθεωρήσεις», σε Αστέριος Αργυρίου κ.ά. (επιμ.), Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση (Αθήνα 1999, εκδ. Ελληνικά Γράμματα), τ. Α΄, σ. 165-74. Σύντομη αλλά περιεκτική επισκόπηση της μεταχείρισης που η ελληνική λογοτεχνία επιφύλαξε στις εκατέρωθεν αγριότητες του μικρασιατικού πολέμου. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η επισήμανση της σταδιακής απάλειψης των

ελληνικών βιαιοτήτων από τη συνολική εικόνα, ως αποτέλεσμα κυρίως της αξιακής αποκάθαρσης του εθνικισμού μετά την εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης.]
- P. Mackridge, «Από κρίση σε κρίση: η ελληνική μεσοπολεμική λογοτεχνία και εμείς», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των ελλήνων λογοτεχνών του μεσοπολέμου*, τιμητικός τόμος για τον Peter Mackridge, επιμ. Ελ. Κουτριάνου και Έλλη Φιλοκύπρου, Αθήνα 2018, σ. 25 και σημ. 13.
- Τάσος Κωστόπουλος, «Τα αυθεντικά *Ματωμένα χώματα*» file:///C:/Users/testa/OneDrive/Εγγραφα/1922/Κωστόπουλος_Εγώ, ο Μανώλης Αξιώτης.htm
- https://sarantakos.wordpress.com/2022/10/09/venezis/ Οκτ. 2022
- https://athens.indymedia.org/post/792111/ 2007 [=αναδημοσίευση]
- Μαρίνα Αρετάκη, «Πίστη και προσευχή στην πεζογραφία του Ηλία Βενέζη», *"...και Θεός ην ο Λόγος". Η διασταύρωση της θρησκείας με τη λογοτεχνία*, επιμ. Β. Μακρυδήμας, Ιωάννινα, Ιούλιος 2023, σ. 384, σημ. 33 και σ. 388, σημ.52.

Το κείμενο αυτό, υπό τον τίτλο «Το 1922 στην ελληνική πεζογραφία. Πώς οι συγγραφείς αναθεωρούν τα έργα τους;», δόθηκε ως διάλεξη στο Τμήμα Τουρκικών και Μεσανατολικών σπουδών, Πανεπιστήμιο Κύπρου, 30.10.2012.

13. «Cosmas Politis, The Transformations of a Cosmopolitan», *Ithaka*, Greek Literary Review, τχ. 2 (Φθινοπ. 1999), σ. 8-9.
[Οι ιδεολογικές και καλλιτεχνικές μετατοπίσεις του συγγραφέα από το πρώτο του μυθιστόρημα (1930) έως το *Στου Χατζηφράγκου* (1963). Το ψευδώνυμο Κοσμάς Πολίτης (=κοσμοπολίτης) αρχικά σήμαινε τον μοντέρνο νεαρό ευρωπαίο (αν και όχι χωρίς ειρωνική αυτοαναίρεση), καθώς και τον πολίτη του σύμπαντος κόσμου (θεοσοφισμός), ενώ μεταπολεμικά –με την στροφή του συγγραφέα προς την αριστερά– κατέληξε να σημαίνει τον ανθρωπιστή και διεθνιστή.]

14. «Κριτικές στάσεις στα χρόνια της Κατοχής», *Νέα Εστία* τχ. 1717 (15 Νοεμ. 1999), σ. 472-486. [Έχει ενσωματωθεί στο Α 4].

15. «Ανάμεσα στην Ιζαμπώ και στη Βάρια», *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα στον Άγγελο Τερζάκη, τχ. 1718 (Δεκ. 1999), σ. 809-819.
[Στην αρχή της Κατοχής ο Τερζάκης τάσσεται υπέρ μιας τέχνης μακριά από κάθε επικαιρική σκοπιμότητα. Στη λογική αυτή, γράφει τη νουβέλα *Η στοργή* (1944), μια ελληνική, μικροαστική εκδοχή του θέματος που ανέπτυξε ο Μπαλζάκ στον *Μπάρμπα Γκοριό*. Όμως το κλίμα μετά το 1943 απαιτεί συγχρονισμό με την πραγματικότητα και τέχνη επική, οπότε ο Τερζάκης αρχίζει να αναθεωρεί την δημοσιευμένη σε εφημερίδα το 1937-'38 *Πριγκηπέσα Ιζαμπώ*. Το αρχικό κείμενο, με τον ιπποτικό χαρακτήρα και την αξία της άμιλλας προς τους δυτικούς, μετατρέπεται τώρα σε ένα πατριωτικό κείμενο που πραγματεύεται μια εθνική και κοινωνική εξέγερση. Προστίθενται επίσης οι Σλάβοι ως βοηθοί των Ελλήνων του 13^{ου} αιώνα, πράγμα που απηχεί –υποθέτω– τον μεγάλο θαυμασμό που κατέκτησαν οι Σοβιετικοί με τη μάχη του Στάλινγκραντ. Ενώ γράφεται όμως η δεύτερη εκδοχή του μυθιστορήματος, συμβαίνουν τα αιματηρά γεγονότα του Δεκεμβρίου 1944, που επίσης περνούν μέσα στο κείμενο με μια απαξίωση της βίαιης εξέγερσης και με μια μετατροπή στην εικόνα των Σλάβων προς το χειρότερο. Εν τέλει ο Τερζάκης, ο οποίος στην πρώτη εκδοχή του μυθιστορήματος είχε βάλει αίσιο τέλος, με το σμίξιμο της Ιζαμπώ με τον ήρωα, στη δεύτερη εκδοχή αφήνει τον ήρωά του ερωτικά μετέωρο: ούτε με την πριγκίπισσα, ούτε όμως και με τη νεαρή Σλάβα, προς την οποία είχε δείξει ενδιαφέρον – πράγμα που απηχεί την ιδεολογική ταλάντευση του συγγραφέα.]

- Ελισάβετ Κοτζιά, «Πεζογραφικός και δοκιμιακός λόγος στο έργο του Άγγελου Τερζάκη», στο *Η γραφή και ο καθρέφτης. Λογοτεχνία και κριτική*, επιμ. Μισέλ Φάις, Αθήνα 2002, σ. 159.
- Ηρακλής Χατζηιωαννίδης, *Ο Άγγελος Τερζάκης δραματουργός*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 15.
- Bart Soethaert, *Η στροφή προς το παρ[ελθ]όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1935-1950) στην Ελλάδα*, Βερολίνο 2016.
- Κατ. Τικτοπούλου, «Λογοτεχνία εν κινήσει, κείμενα εν κινήσει», *Περάσματα, μεταβάσεις, διελεύσεις: όψεις μιας λογοτεχνίας εν κινήσει, μνήμη του Δ. Ν. Μαρωνίτη*, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 620.
- Θ. Αγάθος, *Ο Άγγελος Τερζάκης και ο κινηματογράφος*, Αθήνα 2020, σ. 27.

16. «Ο Α. Ρ. Ραγκαβής και ο *Αυθέντης*: ένας επωφελής γάμος στην Ελλάδα του 1850», *Τα Ιστορικά*, τχ. 33 (Δεκ. 2000), σ. 271-288.
[Προσπαθώ να δώσω μια ερμηνεία στο ιδεολογικό αίνιγμα που αποτελεί ο *Αυθέντης του Μορέως*. Το έργο είναι, κατά τη γνώμη μου, και μεγαλοϊδεατικό και φιλοφραγκικό, χωρίς το ένα να αντιφάσκει με το άλλο: οι Φράγκοι-δυτικοί θα βοηθήσουν την Ελλάδα να νικήσει τους Τούρκους, ανασυστήνοντας μια αυτοκρατορία. Οι μεγαλοϊδεατικές βλέψεις του συγγραφέα φαίνονται άλλωστε πολύ σαφώς σε άρθρο του στο απευθυνόμενο στους Ευρωπαίους περιοδικό *Spectateur de l' Orient*. Με το μυθιστόρημά του καλεί τους Έλληνες –σε μια εποχή όπου ο δυτικός προσανατολισμός της Ελλάδας αμφισβητείται– να αποδεχθούν ως συμμάχους τους στον αγώνα κατά των Τούρκων τους Φράγκους-Δυτικοευρωπαίους. Προς τούτο προβάλλει και καθιστά αποδεκτό από τον αναγνώστη έναν γάμο ανάμεσα στις εθνότητες: η ελληνίδα ηρωίδα του *Αυθέντη* ερωτεύεται και παντρεύεται έναν Φράγκο, και όχι τον έλληνα νεαρό επαναστάτη που επίσης την ζητούσε σε γάμο. Οι αντικρουόμενες ερμηνείες του μυθιστορήματος (έχει αμφισβητηθεί έως και ο πατριωτικός του χαρακτήρας) οφείλονται, κατά τη γνώμη μου, σε έναν προβληματικό χειρισμό τού Ραγκαβή. Παίρνοντας ως αφηγηματικό πρότυπο τον *Ιβανόη* του Σκοτ, δεν υπολόγισε από την αρχή ότι αλλιώς λειτουργούν στον Σκότο συγγραφέα οι διαμάχες των εθνοτήτων (Σάξονες και Νορμανδοί εκεί) και η τελική τους συμφιλίωση. Στην Ελλάδα κάθε αναφορά σε παλαιούς κατακτητές δεν μπορεί να μη φέρει στον νου τους Τούρκους και το αλυτρωτικό ζήτημα. Έτσι κάτω από τους Φράγκους του 1210 νοούνται για τον έλληνα αναγνώστη όχι μόνο οι Δυτικοί, των οποίων τη φιλία αποζητούμε, αλλά και οι Τούρκοι, οι εχθροί. Ο Ραγκαβής προσπάθησε να αμβλύνει το πρόβλημα, παρουσιάζοντας τους Φράγκους αλλού θετικά –στο επίπεδο των μυθιστορηματικών πράξεων–, αλλού αρνητικά – στο επίπεδο του αφηγηματικού λόγου. Δεν το κατάφερε πλήρως (επιχείρησε άλλωστε και μια αναθεώρηση, προσθέτοντας έναν πατριωτικό *λόγο*), γι' αυτό το μυθιστόρημα συνιστά γρίφο για τους ερευνητές ως τις μέρες μας. Το έργο χρησιμοποιεί τον μεσαίωνα κατά τρόπο αντίστροφο του ευρωπαϊκού ρομαντισμού: ως εποχή που συνδέει τους Έλληνες με τους άλλους λαούς και όχι ως εποχή που αναδεικνύει τα ιδιαίτερα εθνικά χαρακτηριστικά. Κρίνοντας και από την έμμεση κριτική που φαίνεται να ασκεί ο συγγραφέας στη ρομαντικά καταθλιπτική φιγούρα του νεαρού επαναστάτη, καταλήγω πως καλό είναι να αποσυνδέσουμε τον *Αυθέντη* από το ρεύμα του ελληνικού ρομαντισμού.]

- Μάρη Θεοδοσοπούλου, «Η Ιστορία στο παρόν», *Το Βήμα*, 22.4.2001 (αναφορά κατά την παρουσίαση του περιοδικού *Ιστορικά*: «επιλύεται ο γόρδιος δεσμός των ιδεολογικών κλυδωνισμών του Α. Ρ. Ραγκαβή»).
- Μαίρη Μικέ, *Έρως (αντ)εθνικός. Ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 2007, σ. 177, 195, 196.
- Δ. Κ. Γιαννακόπουλος, *Εικόνες του δυτικοευρωπαίου μέσα από την Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 256, σημ. 351.

- Henri Tonnet, Εισαγωγή στο *Ο Αυθέντης του Μωρέως*, Αθήνα 2013, σ. 8-9.

17. «Ένας "αμοράλ" μέσα στην Κατοχή», *Νέα Εστία*, τχ. 1729 (Δεκ. 2000), σ. 876-892.
[Στις αρχές του 1944 ο Καραγάτσης δημοσιεύει ένα παράξενο για τα δεδομένα της εποχής μυθιστόρημα, τον *Κοτζάμπαση του Καστρόπυργου*. Το έργο παρουσιάζει με αρκετά θετικό τρόπο έναν πρόκριτο που αλλαξοπίστησε κατά την Επανάσταση του 1821· επίσης επιχειρεί να δείξει πως ήρωας γίνεται κανείς τυχαία, ενώ και η εικόνα των Τούρκων παρουσιάζεται ιδιαίτερα θετική. Όλα αυτά τα παράδοξα εξηγούνται μέσα στο κλίμα των πρώτων δύο χρόνων της Κατοχής: ο Καραγάτσης, ο οποίος διέθετε πράγματι έναν εξωμότη πρόγονο, επιχειρεί να απαλείψει το οικογενειακό στίγμα, σε μια εποχή όπου η ύφεση της αγωνιστικότητας και η ρευστότητα των αξιών επιτρέπει ποικίλα ανοίγματα προς έναν «ανθρωπισμό» πέρα από τις εθνικές αντιπαραθέσεις. Ωστόσο, μια πρώτη απόπειρα αποκάθαρσης του προγόνου αυτού είχε κάνει ο Καραγάτσης με ένα διήγημα του 1933, απαντώντας ουσιαστικά στον Σπύρο Μελά και σε όσα εκείνος έγραφε για τον εξωμότη στον *Γέρο του Μοριά*. Η δικαίωση στο διήγημα προερχόταν από την κατάδειξη της πραγματικής ηθικής του προγόνου, τον οποίο συγχωρούσε ο ίδιος ο Χριστός για την εξωμοσία του. Στο μυθιστόρημα η δικαίωση επιχειρείται με εντελώς διαφορετικό τρόπο: μέσω της ανάδειξης του αμοραλισμού σε αξία. Αν αυτό όμως δεν ήταν ξένο προς ορισμένες ιδεολογικές κατευθύνσεις της γενιάς του Καραγάτση στη δεκαετία του '30, που επιβίωσαν (αν δεν εντάθηκαν) στην αρχή της Κατοχής, το κλίμα αλλάξει στις αρχές του '43. Την αλλαγή την παρακολουθεί και το μυθιστόρημα, που αποκτά στο τέλος του πατριωτικότερους τόνους.
Κατά τη μεταπολεμική πλειοδοσία σε πατριωτισμό, ο Καραγάτσης συντονίζεται επίσης, γράφοντας τη συνέχεια του *Κοτζάμπαση* σε δύο τόμους (1947, 1949), στους οποίους ο ήρωας αποκαθαίρεται πλήρως όχι πια μέσα από το μοντέλο του αμοραλισμού αλλά του πατριωτισμού και της πολιτικής στράτευσης.
(Στη μελέτη παρουσιάζονται επίσης οι πήγες του Καραγάτση: Παλαιών Πατρών Γερμανός, Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος, Σπύρος Μελάς).]

- Νένα Ι. Κοκκινάκη, *Μ. Καραγάτσης. Ο συγγραφέας και τα λογοτεχνικά προσωπεία*, Αθήνα 2004, σ. 45, σημ. 26.
- Μίλτος Πεχλιβάνος, «"Ο κόσμος που πεθαίνει", Σκέψεις για μια βιολογική και κοινωνική ιστορία», Πρακτικά συνεδρίου *Μ. Καραγάτσης: Ιδεολογία και Ποιητική*, Αθήνα (Μουσείο Μπενάκη) 2010, σ. 67.
- Michele Salamina, «Ο *Κοτζάμπασης του Καστρόπυργου* και η διττή του ταυτότητα» *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά του Δ΄ Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010)*, επιμ. Κ. Α. Δημάδης, τ. Α΄, Αθήνα 2011 (ηλεκτρονική έκδοση), σ. 505-506.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017, σ. 280, σημ. 111.

- «Ο λαϊκότροπος λόγος και το *Χρονικό μιας πολιτείας*». *Μνήμη Παντελή Πρεβελάκη και Νίκου Καζαντζάκη*, Πεπραγμένα των Ημερίδων της 22 Μαρτίου 1996 και της 28 Νοεμβρίου 1997, επιμ. Ν. Ε. Παπαδογιαννάκης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου, Ρέθυμνο 2000.

Τμήμα της μελέτης για τον Πρεβελάκη χρησιμοποιήθηκε σε σχολικό η-εγχειρίδιο http://www.greek-language.gr/Resources/literature/education/literature_history/search.html?details=109

18. «Σωτήρης Πατατζής. Η εποχή της ανάτασης κι η αστραπή της έμπνευσης», *Νέα Εστία*, τχ. 1734 (Μάιος 2001), σ. 813-833.
[Ο Πατατζής έγραψε τα πιο εμπνευσμένα αντιστασιακά διηγήματα, τα *Ματωμένα χρόνια*, 1946. Τα περισσότερα δείχνουν τη συμμετοχή στην αντίσταση και τη θυσία ανθρώπων πολύ λαϊκών και αφελών, μια επιλογή που αποβλέπει να τονίσει πόσο η αντίσταση υπήρξε μια αυτονόητη φυσική ροπή. Μερικά από τα διηγήματα αυτά ωστόσο δεν «δείχνουν» τίποτα, παρά μονάχα αναδεικνύουν ανθρώπινους τύπους κι ένα κλίμα, ενώ βασική αισθητική αρχή όλων τους αποτελεί η συνύπαρξη του τραγικού με το κωμικό. Μερικά από τα μοτίβα τους απαντούν και στο μυθιστόρημα *Μεθυσμένη πολιτεία*, 1948, όπου όμως αρχίζει να διαφαίνεται κάποια απογοήτευση. Η απογοήτευση αυτή έρχεται περισσότερο στην επιφάνεια με την αναθεώρηση του μυθιστορήματος στα 1963, οπότε ο συγγραφέας απαρνείται αρκετά βίαια την κομμουνιστική αριστερά ή τουλάχιστον κάποιες όψεις της. Η ίδια στάση εξακολουθεί και στο μυθιστόρημα *Πένθιμο εμβατήριο*, 1978, που πραγματεύεται τον εμφύλιο πόλεμο και όπου ανατρέπονται μια σειρά από ιδέες, τις οποίες είχε ο ίδιος ο συγγραφέας με πολλή έμπνευση υποστηρίξει στη δεκαετία του 1940.

- Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, «Διάστιχο», *Ελευθεροτυπία*, 1.7.2001, σ. 23 (κατά την παρουσίαση του περιοδικού *Νέα Εστία*).
- Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, *Η κίνηση του εκκρεμούς. Άτομο και κοινωνία στη νεότερη ελληνική πεζογραφία*, Αθήνα 2018, σ. 69.

19. «Γαλάτεια Καζαντζάκη – Karin Michaelis: η πολιτικοποίηση του πόνου», *Κρήτη και Ευρώπη: συγκρίσεις, συγκλίσεις και αποκλίσεις στη λογοτεχνία*, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου*, Βαρβάροι Κρήτης 2001, σ. 317-328.
[Συγκρίνεται το μυθιστόρημα της Γαλάτειας Καζαντζάκη *Γυναίκες* (1933) με το μυθιστόρημα της διάσημης στις αρχές του αιώνα δανέζας συγγραφέως Karin Michaelis *Επτά αδελφές κάθονταν* (1923), το οποίο μεταφράζεται από την Ελένη Σαμίου στα 1935 ως *Γυναίκες*. Υιοθετώντας την ίδια επιστολική μορφή, η Γαλάτεια αποδίδει ταξικά διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά στις επτά αδελφές που αλληλογραφούν μεταξύ τους, μετατρέποντας τις έμμεσες σοσιαλίζουσες νύξεις της δανέζας σε ευθύ σοσιαλρεαλιστικό κήρυγμα. Αν το βασικό πρόβλημα της δανέζας είναι ο αδυσώπητος αγώνας ανάμεσα στα φύλα (όπου όλοι σχεδόν οι άντρες παρουσιάζονται αρνητικοί), το βασικό πρόβλημα της ελληνίδας είναι η καταγγελία των αστών. Ωστόσο η Γαλάτεια, την εποχή που γράφει το μυθιστόρημα, διακατέχεται από ένα οξύ αισθητικό και ψυχολογικό πρόβλημα, το οποίο δεν μπορεί εντελώς να παρακάμψει και το οποίο εμφανίζεται με τη μορφή μιας σύγκρουσης ανάμεσα στην ανάγκη της κοινωνικής στράτευσης και στη νομιμότητα του ατομικού πόνου. Οι *Γυναίκες* είναι μια βεβιασμένη απόπειρα απαλλαγής από το εγώ, κάτι που οδηγεί στην καλλιτεχνική αποτυχία μια όχι ασήμαντη συγγραφέα.]

- Κέλη Δασκαλά, επίμετρο στο Γαλάτεια Καζαντζάκη, *Η άρρωστη πολιτεία*, Αθήνα 2010, σ. 109.
- Efrosini Camatsos, *The Female 'I' in Modern Greek Prose Fiction, 1924-1962*, The Edwin Mellen Press 2013, 77, 78, 85.
- Κων. Γεωργιάδη, «Το θεατρικό έργο της Γαλάτειας Καζαντζάκη και οι αναφορές της στην ιψενική δραματουργία», *Η πρώιμη υποδοχή του ρεαλισμού και του νατουραλισμού στο ελληνικό θέατρο*, επιμ. Α. Γλυζουρής, Κ. Γεωργιάδη, Μ. Μαυρογένη, Ρέθυμνο 2016, σ. 145-146, σημ. 5.

20. «Η εμπειρία της νίκης και η μυθοποίηση της ήττας. Εικόνες του Τούρκου στο έργο του Καζαντζάκη», *Πρακτικά του συνεδρίου Η τελευταία φάση του κρητικού ζητήματος*, Εταιρία Ιστορικών Κρητικών Μελετών, Ηράκλειο 2001, σ. 389-397.

[Ενώ ο Καζαντζάκης θεωρεί ως μία από τις βασικότερες εμπειρίες της ζωής του την ημέρα της αποβίβασης του πρίγκηπος Γεωργίου στην Κρήτη, ο ίδιος μυθοποιεί στον *Καπετάν Μιχάλη*, 1953, την ήττα των Ελλήνων στα 1889 και όχι τη νίκη τους επί των Τούρκων. Αυτό έχει να κάνει κυρίως με τον «ηρωικό πεσιμισμό», τη φιλοσοφία του συγγραφέα, που πρεσβεύει ότι ο άνθρωπος οφείλει να αντιμετωπίσει ηρωικά τη βέβαιη ήττα της ύπαρξης. Η επιλογή της ήττας, λοιπόν, δείχνει πως η αφετηρία του συγγραφέα δεν υπήρξε ακριβώς «πατριωτική» (οπότε η νίκη του 1898 θα ήταν εξίσου πρόσφορη για μυθοποίηση). Εντούτοις, επειδή *Ο καπετάν Μιχάλης* γράφεται σε μια εποχή όπου διατυπώνεται ένα γενικό αίτημα για τέχνη επική και καθώς απευθύνεται σε πολλών ειδών ακροατήρια, το μυθιστόρημα διαθέτει και μια πατριωτική χροιά. Το επικό και πατριωτικό πνεύμα του σχετίζεται με τις εμπειρίες του Καζαντζάκη από την αντίσταση του κρητικού πληθυσμού εναντίον των Γερμανών. Ωστόσο η εικόνα του Τούρκου δεν είναι αρνητική στο μυθιστόρημα, όπου χριστιανοί και μουσουλμάνοι διαπράττουν παρόμοιες βιαιότητες. Έναν πατριωτικότερο και μανιχαϊκότερο (σε βάρος των Τούρκων) χρωματισμό θα δοκιμάσει να δώσει ο Καζαντζάκης με τη δεύτερη έκδοση του μυθιστορήματος, το 1955, οπότε προσθέτει τον υπότιτλο «Ελευθερία ή θάνατος» και έναν πρόλογο, όπου παρουσιάζει την Τουρκία ως μετωνυμία του Κακού.]

- D. Tziovas, *The Other Self. Selfhood and Society in Modern Greek Fiction*, Lexington Books, Lanham 2003, σ. 163, σημ. 29.
- Γιάννης Ζαϊμάκης, «Καλντιριμιτζήδες και καλαμαράδες στο Κάστρο: ο πολιτισμικός δυϊσμός ως βίωμα και ανάπλαση στο μυθιστορηματικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη», *Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο κρητικός πολιτισμός* [Πρακτικά συνεδρίου], Ηράκλειο 2007: http://www.academia.edu/1271950/_ σ. 7, σημ. 13.
- Μαίρη Μικέ, «Προϋποθέσεις και αντιστίξεις της αντρειοσύνης στον *Καπετάν Μιχάλη*», *Κονδυλοφόρος*, τχ. 6 (2007), σ. 37, σημ. 1 και σ. 41, σημ. 4. (τώρα στο *Εναρμόνιον κράμα*, Αθήνα 2012, σ. 120, 126)
- Αντ. Γλυτζουρής, *Πόθοι αετού και φτερά πεταλούδας. Το πρώιμο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και οι ευρωπαϊκές πρωτοπορίες της εποχής του*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017, σ. 62, σημ. 28, σ. 71, σημ. 41.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ρόδης Ρούφος. Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας (Κατοχή, Αντίσταση, Κυπριακός αγώνας)*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 43, σημ. 13.

21. «Μουργκάνα: η υπερβολή της απελπισίας», *Αντί*, τχ. 743-744 (27.7.2001· αφιέρωμα στον Δ. Χατζή), σ. 52-54.
[Αναλύονται οι ρητορικές τεχνικές ενός κειμένου του 1948 που αναφέρεται ευθέως στις μάχες του εμφυλίου: οι αντίπαλοι ονομάζονται αρχικά «αδέλφια», για να μετονομαστούν σύντομα σε «εχθρούς», προς τους οποίους οι «δικοί μας» πολεμούν με ιδιαίτερο κέφι· ο πόλεμος δεν θεωρείται εμφύλιος, ενώ η ελληνικότητα διεκδικείται εξ ολοκλήρου για την οικεία παράταξη. Σε αντίθεση με τα κείμενα για τον αλβανικό πόλεμο, άλλον θεωρούμενο ως «δίκαιο πόλεμο», στη «Μουργκάνα» δεν αναφέρονται κακουχίες ούτε θλίψη για τον θάνατο· αντίθετα οι μαχητές παρουσιάζονται να τραγουδούν ασταμάτητα. Η σχεδόν πολεμοχαρής αυτή οπτική εξηγείται ως υπερβολή προερχόμενη από απελπισία. (Σε εποχή λιγότερο απελπιστική για την αριστερά, κατά τα Δεκεμβριανά, ο Χατζής –στη *Φωτιά*, 1946– παρουσιάζει και κακουχίες και, αντί για το διαρκές τραγούδι, μια πείσμωνα σιωπή των αγωνιστών). Χαρακτηριστικό επίσης του κειμένου είναι οι πολλαπλές διαβεβαιώσεις για την κατά γράμμα μεταφορά της πραγματικότητας, τη μη παρεμβολή της τέχνης, η οποία άλλωστε κρίνεται ως άχρηστη την εποχή αυτή της υψηλής ανθρώπινης δράσης. Αυτή η τάση αναίρεσης της σκοπιμότητας του να παράγει κανείς τέχνη

αναδεικνύεται, μέσα από διαφορετικούς δρόμους, σε κοινό χαρακτηριστικό αρκετών κειμένων στην τελευταία φάση του εμφυλίου.]

- Θ. Β. Κούγκουλος, «Ο Δ. Χατζής και η λογοτεχνική στροφή στα θύματα του Εμφυλίου», *Η κυριακάτικη Αυγή*, 11.11.2001, σ. 36, σημ. 4.
-Τζένη Οικονομίδη, «Η ‘‘υπεράσπιση’’ της ‘‘Μουργκάνας’’», *Αντί*, τχ. 765 (14.6.2002), σ. 46-50. Απάντηση δική μου, «Δευτερολογία για τη ‘‘Μουργκάνα’’», *Αντί*, τχ. 767 (12.7.2002), σ. 57.
- Μαίρη Μικέ, «Ρεπυμπλίκ – Βαστίλλη. Παρουσίαση ενός ανέκδοτου μυθιστορήματος», εισαγωγή στο Μέλπω Αξιώτη, *Ρεπυμπλίκ – Βαστίλλη*, Αθήνα 2014, σ. 14, σημ. 3.
- Θ. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική πεζογραφία*, διατριβή, Ιωάννινα 2012, σ. 306, σημ. 693.

22. «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται στα χρόνια του Εμφυλίου», *Νέα Εστία*, τχ. 1743 (Μάρτιος 2002), σ. 348-366.
[Σε ποικίλα κείμενα των χρόνων του εμφυλίου πολέμου αναδύεται το μοτίβο της σταύρωσης, το οποίο επικαλείται κυρίως η Αριστερά για να δείξει το μαρτύριό της και για να απαντήσει στις αιτιάσεις των αντιπάλων για αθεΐα. Εστιάζω κυρίως στην έμμετρη τραγωδία του Σικελιανού *Ο Χριστός στη Ρώμη* (1946), συγκρίνοντάς την με το μυθιστόρημα του Καζαντζάκη *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (γρ. 1948). Ο Καζαντζάκης αντλεί από τον Σικελιανό το μοτίβο του «μυστηρίου» που μετατρέπεται από απλή αναπαράσταση σε πραγματικότητα, το μοτίβο της πυρκαγιάς που καταλύει τον παλαιό κόσμο και άλλα. Η απόκλιση είναι επίσης ενδιαφέρουσα: αν στον Σικελιανό η σύγκρουση δείχνεται να συμβαίνει ανάμεσα στους καταπιεσμένους Έλληνες και Εβραίους αφενός και στους κυρίαρχους Ρωμαίους αφετέρου, πράγμα που ανακαλεί τις συγκρούσεις της Αριστεράς με τους Άγγλους κατά τα Δεκεμβριανά και δείχνει μια μη εμφύλια σύλληψη της σύγκρουσης, στον Καζαντζάκη η διαμάχη συμβαίνει ανάμεσα στους ίδιους τους Έλληνες, κάτι που σχετίζεται με την πιο προχωρημένη φάση του Εμφυλίου κατά την οποία γράφεται το έργο. Τέλος εξετάζεται και *Ο θάνατος του Διγενή* του Σικελιανού, που επίσης επαναλαμβάνει το μοτίβο της σταύρωσης, χωρίς όμως πια τη δικαίωση της βίας, που υπήρχε στο προγενέστερο έργο. Η βία στο μυθιστόρημα του Καζαντζάκη έχει επίσης υποχωρήσει: είναι κάτι που δικαιώνεται μονάχα στο επίπεδο του λόγου χωρίς να *δείχνεται* στη μυθιστορηματική πράξη.]

- Κ. Ανδρουλιδάκης, «Θρησκευτικότητα και θεολογία στο έργο του Άγγ. Σικελιανού», *Νέα Εστία*, τχ. 1776 (Μαρτ. 2005), σ. 398.
- Έρη Σταυροπούλου, «Η τελετουργία του θανάτου στην πεζογραφία του Νίκου Καζαντζάκη», *Νίκος Καζαντζάκης: το έργο και η πρόσληψή του*, Ηράκλειο 2006, σ.
- Μιχ. Γ. Μπακογιάννης, *Το περιοδικό* Κριτική *(1959-1961)*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 153, σημ. 141.
- Δημ. Τζιόβας, «Ο πειρασμός του αρχαγγέλου και το νόημα της θυσίας: η ερμηνευτική του προσωπείου στο *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*», *Ο Καζαντζάκης στον 21ο αιώνα,* Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Νίκος Καζαντζάκης 2007: Πενήντα χρόνια μετά», Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ηράκλειο & Ρέθυμνο, 18-21 Μαΐου 2007, επιμ. Σ. Ν. Φιλιππίδης, ΠΕΚ και Εκδόσεις της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο 2010, σ. 146. (το ίδιο: *Η πολιτισμική ποιητική της ελληνικής πεζογραφίας*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2017, σ. 241, σημ. 2.)
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017, σ. 536, σημ. 258.
- Θ. Αγάθος, *Ο Νίκος Καζαντζάκης στον κινηματογράφο*, Αθήνα 2017.

23. «Το παράξενο φονικό της Ιζαμπέλας Μόλναρ ή ο εσταυρωμένος καλλιτέχνης», *Νέα Εστία*, τχ. 1752 (Ιαν. 2003), σ. 58-72.

[Το διήγημα του Δημ. Χατζή «Το φονικό της Ιζαμπέλας Μόλναρ» (1975) είναι ένα πολύ παράξενο για αριστερό καλλιτέχνη κείμενο, καθώς δικαιώνει τον φόνο ενός ανθρώπου για χάρη της τέχνης. Στη μελέτη εξετάζω την αισθητική θεωρία που διατυπώνεται στο διήγημα: η αυτονομία της τέχνης, ο διχασμός της προσωπικότητας του καλλιτέχνη, η μη συνειδητή δημιουργία, ο καλλιτέχνης ως όργανο. Οι απόψεις αυτές που κατάγονται από μια μάλλον ρομαντική «ιδεαλιστική» αισθητική, καλλιεργούνταν ωστόσο και στον χώρο της αριστεράς μιαν ορισμένη εποχή: γύρω στο 1960, στο περιοδικό *Επιθεώρηση τέχνης*, από μια ομάδα «αιρετικών» διανοουμένων, που παρακολουθούσε τις αισθητικές συζητήσεις στην Ευρώπη. Ο Χατζής ωστόσο προχωρά ακόμα πιο πέρα, με την αποδοχή του φόνου για χάρη της τέχνης. Το παράδοξο αυτό δοκιμάζω να το ερμηνεύσω ως εξής. Η γλύπτρια Ιζαμπέλα φονεύει τον άνδρα της όταν διαπιστώνει ότι η ευτυχία που εκείνος της πρόσφερε καταστρέφει τη δημιουργικότητά της. Ο άντρας αυτός ήταν «αφοσιωμένος στο καθεστώς της πατρίδας του». Ο Χατζής, χρησιμοποιώντας την Ιζαμπέλα, μεταθέτει τον στόχο και «φονεύει» το καθεστώς του υπαρκτού σοσιαλισμού που είχε καταπιέσει τον ίδιο και την τέχνη του επί 25 χρόνια. Η δικαίωση του φόνου υποκρύπτει λοιπόν, σε τελευταία ανάλυση, όχι έναν αισθητισμό, αλλά την οργή του συγγραφέα απέναντι στα καθεστώτα του «υπαρκτού σοσιαλισμού», οργή που δεν ήθελε να διατυπώσει ευκρινέστερα. Παρά την απόρριψη όμως του σοσιαλιστικού ρεαλισμού –όπως έμμεσα πάλι συνάγεται από την αναγωγή σε πρότυπο μιας καλλιτέχνιδας εντελώς διαφορετικού τύπου–, ο Χατζής διατηρεί αρκετές στρατηγικές από τη μακρά θητεία του στο σοσιαλρεαλιστικό στρατόπεδο. Η βασικότερη από αυτές είναι η υπόρρητη ταύτιση της Ιζαμπέλας με τον Εσταυρωμένο. Η αριστερά είχε κατά τον εμφύλιο χρησιμοποιήσει το σύμβολο του Εσταυρωμένου για να προβάλει τα δικά της πάθη, τα πάθη του «λαού». Τώρα το ίδιο σύμβολο χρησιμοποιείται από τον Χατζή, με την ίδια συγκινησιακή φόρτιση, αλλά με άλλο πρόσωπο ως θύμα: στη θέση του «λαού» βρίσκεται πια ο καλλιτέχνης.]

Β. Χατζηβασιλείου, Η κίνηση του εκκρεμούς. Άτομο και κοινωνία στη νεότερη ελληνική πεζογραφία: 1974-2010, Αθήνα 2018, σ. 40-41, σημ. 64.

24. «Εμπρός στο δρόμο που χάραξε ο Πότερ!», *Θαλλώ*, τχ.14 (καλοκαίρι 2003), σ. 89-94· προδημοσίευση στο *Αντί*, τχ. 784 (21.3.2003).
[Τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της α΄ και β΄ γυμνασίου πρέπει να αναθεωρηθούν εκ βάθρων. Αποπνέουν ένα κλίμα εξαιρετικά παλαιικό, αναφέρονται σε καταστάσεις των αρχών του περασμένου αιώνα, δεν περιλαμβάνουν θέματα που ελκύουν το ενδιαφέρον των ηλικιών στις οποίες απευθύνονται (σχολική ζωή, φιλία κλπ), δεν διαθέτουν χιούμορ ούτε φαντασία, αντίθετα επενδύουν συχνά στην εύκολη συγκίνηση των δακρύων. Το γεγονός ότι χιλιάδες παιδιά στην Ελλάδα διάβασαν τον *Χάρυ Πότερ* δείχνει ότι η υπόθεση της λογοτεχνίας δεν είναι χαμένη για τις νέες γενιές, και αυτό οφείλει το σχολείο να το αξιοποιήσει αναπτύσσοντας καινούριες στρατηγικές προσέγγισης των νέων.]

- Ηλίας Γιούρης, «Κωμικά κείμενα στα ανθολόγια λογοτεχνίας της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης», *Φιλολογική*, τχ. 84 (2003), σ.70, σημ.2.
- Παύλος Αγγελόπουλος, «Σημειώσεις για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», *Φιλολογική*, τχ. 87 (2004), σ.16, σημ.17.

25. «Η μάχη του ‘‘Προλόγου’’. Ένας λογοτεχνικός εμφύλιος μέσα στην Κατοχή», *Το δέντρο*, τχ.129-130 (Οκτ.-Δεκ. 2003), σ. 139-145. [Έχει ενσωματωθεί στο Α 4].

26. «Ο Καβάφης και οι καλλιτέχνες: η διακριτική γοητεία του υπαινιγμού», *Νέα Εστία*, τχ. 1761 (Νοέμ. 2003), σ. 624-634.
[Αναλύεται η λειτουργία της ειρωνείας σε δύο ποιήματα που παρουσιάζουν καλλιτέχνες, το «Τυανεύς γλύπτης» και το «Ούτος εκείνος». Αρχικά ο Καβάφης υπονομεύει τα πρόσωπά του, υποδεικνύοντας κυρίως τον ποσοτικό χαρακτήρα της εργασίας τους, στο τέλος και των δύο ποιημάτων όμως αποκαθιστά εν μέρει τους καλλιτέχνες του, αναγνωρίζοντας τη γνησιότητα είτε κάποιας έμπνευσής τους είτε κάποιας επιθυμίας τους. Στο ποίημα «Εικών εικοσιτριετούς νέου καμωμένη από φίλον του ομήλικα, ερασιτέχνην», το οποίο αρχικά μοιάζει να πάσχει αισθητικά από την έλλειψη της ειρωνείας, την έλλειψη της υπαινικτικής γραφής, μπορεί εντέλει να παρατηρήσει κανείς ότι η εικόνα του πίνακα που περιγράφεται δίνεται από την οπτική γωνία ενός ζωγράφου που είναι «ερασιτέχνης». Το γεγονός ότι στον πίνακα υπάρχει «ο τόνος πλήρως ο ηδονιστικός», είναι θετικό από τη μεριά του ερασιτέχνη, αρνητικό όμως από την οπτική γωνία του ποιητή, ο οποίος αποδεικνύεται ότι για μία ακόμα φορά ειρωνεύεται. Ένα ποίημα που φαινόταν ασήμαντο καλλιτεχνικά αναδεικνύεται σε κείμενο ευφυούς παιχνιδιού και υψηλού ρίσκου εκ μέρους του Κ. Π. Καβάφη, του οποίου η αισθητική του «μισοειδωμένου» έχει αναπτυχθεί έκτυπα στο ποίημα ποιητικής «Εν τω μηνί Αθύρ».]

- Χρ. Παπάζογλου, *Μετρική και αφήγηση. Για μια συστηματική μετρική και ρυθμική ανάλυση των καβαφικών ποιημάτων*, Αθήνα 2012, σ. 32, 656.
- Τάκης Καγιαλής, *Γενεαλογίες του καβαφικού ιστορισμού*, Αθήνα 2014(;), σ. 71, σημ. 153.
- Κατ. Κωστίου, «Καλλιτεχνικές ωσμώσεις στην ποίηση του Καβάφη», *Λογοτεχνικές διαδρομές: ιστορία – θεωρία – κριτική. Μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου*, επιμ. Θ. Αγάθος, Χριστίνα Ντουνιά, Άννα Τζούμα, Αθήνα (Καστανιώτης) 2016, σ. 281.

27. «Η εικόνα του Τούρκου: ανάμεσα στον πατριωτισμό και στη θρησκευτικότητα», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, Αθήνα 2002, σ. 233-246.
[Εξετάζονται τρία αφηγήματα του Παπαδιαμάντη στα οποία οι Τούρκοι έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Ο «Χρήστος Μηλιόνης» (1885) αρθρώνει έναν μανιχαϊστικό πατριωτικό λόγο, όπου οι Τούρκοι εκπροσωπούν το απόλυτο κακό σε σχέση με τους αγαθούς και πάντα ανυπότακτους Έλληνες. Στον «Ξεπεσμένο δερβίση», αντίθετα, ο Παπαδιαμάντης θα δείξει την πιο βαθιά συμπάθεια για τον ξεπεσμένο στην Αθήνα μωαμεθανό, παραβάλλοντας το νάι που παίζει εκείνος με το Ναι του Χριστού. Το διήγημα είναι γραμμένο στις αρχές του 1896, παραμονές του ελληνοτουρκικού πολέμου, και σαφώς αντιστέκεται στον πολεμικό πυρετό. Ωστόσο στο τέλος του 1896 ο συγγραφέας θα δημοσιεύσει και το διήγημα «Ο αβασκαμός του αγά», κείμενο αντιφατικό ανάμεσα στη συμπάθεια προς τον Τούρκο και στον καθαρό πατριωτισμό. Οι ιδεολογικές αυτές μετατοπίσεις ή ταλαντεύσεις πιστεύω πως οφείλονται σε δύο αντίπαλες αξίες που δρουν στον συγγραφέα, τον πατριωτισμό και τη θρησκευτικότητα. Η θρησκευτικότητα τον πλησιάζει προς τους επίσης θρησκευόμενους Τούρκους, καθιστώντας τους συμμάχους έναντι των άθεων δυτικών, και εμποδίζει την πλήρη εκδήλωση ενός πατριωτισμού που προσδιορίζει προφανώς τους Τούρκους ως εχθρούς. Αν στην αρχή της σταδιοδρομίας του Παπαδιαμάντη υπερίσχυε ο πατριωτισμός, στην ώριμη περίοδό του η θρησκευτικότητα τείνει κάποτε να τον υποσκελίσει.]

Δημ. Πολυχρονάκης, «Ο δαίμων της μουσικής στον Αλ. Παπαδιαμάντη και στον Ν. Επισκοπόπουλο», *Κονδυλοφόρος*, τχ. 10 (2011), σ. 9, σημ. 13.

28. «The Portrait of the Artist in the Late Twentieth Century»
Peter Mackridge and Eleni Yannakakis (εκδ.), *Contemporary Greek Fiction in a United Europe. From Local History to the Global Individual*, Οξφόρδη (Legenda) 2004, σ. 152-163.
[Εξετάζονται τα μυθιστορήματα της τελευταίας δεκαετίας του 20ού αιώνα που έχουν ως ήρωα τον καλλιτέχνη (ζωγράφο, λογοτέχνη, μουσικό κλπ). Από το 1990 περίπου παρατηρείται μια εξαιρετική άνθιση του είδους όσον αφορά τουλάχιστον την ποσότητα. Η παλαιότερη απουσία του θέματος της καλλιτεχνικής δραστηριότητας από την ελληνική πεζογραφία έχει δώσει τη θέση της σε μια πληθωρική παρουσία. Ταυτόχρονα έχει βελτιωθεί πολύ και η εικόνα του καλλιτέχνη: σκοτεινή έως απαράδεκτη στα παλαιότερα έργα, τώρα τείνει προς την εξιδανίκευση. Πίσω από τη νέα θετική εικόνα ψηλαφίζει κανείς εύκολα τον ίδιο τον δημιουργό συγγραφέα. Ωστόσο οι συγγραφείς ακόμα και σήμερα, που αποδέχονται να καταπιαστούν με ένα «ατομιστικό» θέμα, αρνούνται την αυτοβιογράφηση· στη θέση της προβάλλει η Ιστορία ως αντίβαρο ή άλλοθι συλλογικότητας: οι ήρωές τους είναι λιγότερο ή περισσότερο μπλεγμένοι στην Ιστορία, κάτι που συνέβαινε και πριν 50 χρόνια με τον *Λεωνή* του Θεοτοκά. Η προβολή αυτή της συλλογικότητας ωστόσο εξασθενεί στους νεότερους πεζογράφους, οπότε τείνει να μετατραπεί σε μια περιήγηση στη συγχρονία (στην Ενωμένη Ευρώπη π.χ.) ή σε απλή ηθογραφία. Το γεγονός ότι πολλές από τις τελευταίες ιστορίες καλλιτεχνών τοποθετούνται σε νησί δείχνει την τέλεια πλέον αυτονόμηση του θέματος: το νησί είναι ο τόπος της απομόνωσης αλλά και της αυτονομίας.
Ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες συγγραφείς που καταπιάνονται με το θέμα μπορούμε να διακρίνουμε κάποια διαφορά: στο δίλημμα τέχνη ή ζωή οι γυναίκες απαντούν πιο αμφιθυμικά, ενώ οι άντρες τείνουν προς μια πιο καθαρή πλειοδοσία υπέρ της «ζωής». Πράγματι, οι γυναίκες που έχουν να αγωνιστούν ακόμα για την κατάκτηση και την αναγνώριση της καλλιτεχνικής τους ιδιότητας είναι λογικό να δείχνουν μεγαλύτερη εκτίμηση προς την αξία της τέχνης.
Τέλος πολύ χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στα έργα της δεκαετίας του 1990 οι καλλιτέχνες έχουν σταματήσει να πεθαίνουν στο τέλος του μυθιστορήματος, σε αντίθεση με τους βίαιους και επώδυνους θανάτους που υφίσταντο οι προγενέστεροί τους ομόλογοι ήρωες. Οι συγγραφείς δεν χρειάζεται πλέον να «τιμωρήσουν» τους ήρωές τους ούτε τον εαυτό τους. Κάποτε μάλιστα, όταν «ανασταίνουν» τους ήρωές τους, βάζουν μια ανομολόγητη υποθήκη για την αθανασία.]

Β. Χατζηβασιλείου, Η κίνηση του εκκρεμούς. Άτομο και κοινωνία στη νεότερη ελληνική πεζογραφία: 1974-2010, Αθήνα 2018, σ. 627, σημ. 1064.

29. «Το νησί: μια ευτοπία στη λογοτεχνία της Κατοχής», *Πρακτικά του Β΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών: Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, επιμ. Αστέριος Αργυρίου, Αθήνα 2004, σ. 457-468 (έχει ενσωματωθεί, συνοπτικότερα, στο Α 4).
[Μέσα στην Κατοχή, ιδιαίτερα στην περίοδο των πρώτων δύο πολύ σκοτεινών χρόνων, παρουσιάζεται μια τάση στους λογοτέχνες να αναφέρονται στα ελληνικά νησιά, τόσο ώστε το «νησί» τείνει να λάβει διαστάσεις συμβολικού «τόπου», ενός τόπου φυγής, αντισταθμιστικού των δεινών. Ο Καραγάτσης με *Το χαμένο νησί* επιτελεί μια διπλή φυγή: αφενός στην Τήλο, αφετέρου στη μεταμορφωμένη Τήλο, την Ταϊλί, που συνιστά μια ευτοπία τόσο ως προς τον θετικό χαρακτήρα των κατοίκων της όσο και ως προς την ερωτική ελευθεριότητα που προσφέρει. Ερωτική

πλησμονή παρέχει και το νησί του Λουντέμη στο σύντομο μυθιστόρημα *Έκσταση*, όπου ένας ζωγράφος ζει την αγάπη και την ηδονή πάνω στο νησί της Δήλου, σε στενή συνάφεια με τα αρχαία μάρμαρα. Φυγή στον χώρο ο Καραγάτσης, φυγή στον χρόνο ο Λουντέμης (του οποίου το ερωτικό ζευγάρι γίνονται σαν δυο αρχαίοι) – και οι δύο συγγραφείς ωστόσο τοποθετούν την ευτοπία τους πολύ μακριά από τη σύγχρονη πραγματικότητα και σε οξεία αντίθεση με αυτήν. Την ίδια εποχή, αμέσως μετά τον ζοφερό χειμώνα 1941-42, ο Θεοτοκάς διαπιστώνει πως θα ήθελε να αφοσιωθεί στην καλλιτεχνική δημιουργία, και τότε νιώθει: «Δυνατή νοσταλγία του φανταστικού, του ιδανικού μου Νησιού, του φωτεινού και ζεστού τόπου, τριγυρισμένου από λαμπρή θάλασσα, όπου θα μπορούσα να λυτρωθώ ολότελα από κάθε μέριμνα, ξένη προς τη δημιουργική μου διάθεση». Τα δεινά της Κατοχής γεννούν στους καλλιτέχνες, που αισθάνονται ανήμποροι να αντιδράσουν, την επιθυμία της απόσυρσης στην καλλιτεχνική δημιουργία, μιας απόσυρσης που βρίσκει ως καταλληλότερο τόπο της το νησί. Μέσα στο 1942 ο Βλαχογιάννης θα φανταστεί μια παιδαγωγική δημοτικιστική ευτοπία σε ένα «ρημονήσι», ενώ σε ερημονήσι θα τοποθετήσει και ο Σικελιανός μια δική του έκσταση μυστικής, κοσμικής φύσης.
Ο Ελύτης, με τον *Ήλιο τον πρώτο*, θα επιχειρήσει μια απόδραση από τη «νύχτα» προς τα ευδαιμονικά καλοκαίρια της παιδικής ηλικίας στο νησί. Η φυγή του Ελύτη είναι συνειδητή και προγραμματικά διατυπωμένη στο ποίημα, και αφορά επίσης μια απομάκρυνση από όσους έχουν αμφισβητήσει την ποίησή του και τον έχουν «λιθοβολήσει». Εντούτοις σε ορισμένα τμήματα του ποιήματος που είναι γραμμένα το 1943 (όχι το 1942, όπως το καθαυτό σώμα του) διακρίνεται μια τάση επιστροφής στην πολιτεία. Το 1943 τα πράγματα στην Ελλάδα και στον κόσμο ολόκληρο έχουν αλλάξει, με τη διαφαινόμενη πια ήττα του Άξονα και την ενδυνάμωση της αντίστασης. Έχει έρθει πια ο καιρός της δράσης. Η απόσυρση στο νησί τελειώνει και οι λογοτέχνες επιστρέφουν με τα έργα τους στην πολιτεία και στην Ιστορία.]

- Λουΐζα Χριστοδουλίδου, "L'espace vecu (Le cas de Blanche Molfessis)", περ. Agora, Μάρτ. 2005.
- Β. Χατζηβασιλείου, "Ο Καραγάτσης και το φανταστικό. Αφηγηματικές τεχνικές, κοσμοθεωρία και ιδεολογία στο "Χαμένο νησί" (1943) και στο "Άμρι α μούγκου" (1954)», στον τόμο: *Καραγάτσης: Ιδεολογία και ποιητική*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2010, σ. 60, σημ. 5, 6.
- Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα*, Αθήνα 2011, σ. 393, σημ. 53.

30. «Χρήσεις της αρχαιότητας στον εμφύλιο πόλεμο: *Το ημερολόγιο της Πηνελόπης* του Κώστα Βάρναλη και τα όρια μιας ανατροπής», Πρακτικά του συνεδρίου *Η πρόσληψη της αρχαιότητας στο βυζαντινό και νεοελληνικό μυθιστόρημα*, επιμ. Στ. Κακλαμάνης, Μ. Πασχάλης, Αθήνα 2005, σ. 227-241.
[Εξετάζεται η απόπειρα της αριστεράς, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, να οικειοποιηθεί την ελληνική αρχαιότητα, ακόμα και έναν ιδεολογικό αντίπαλο όπως τον Πίνδαρο. Η ανατρεπτική τάση του Βάρναλη, όπως εκφράζεται στο *Ημερολόγιο της Πηνελόπης* (1946) αντιβαίνει σαφώς σε αυτή την προσπάθεια της αριστεράς αλλά και σε απόψεις που εκφράζει ο ίδιος ο ποιητής αυτή την εποχή. Υποθέτω πως το έργο είναι προγενέστερο, γραμμένο στο τέλος της δεκαετίας του '30, πλην μιας πρόχειρης προσθήκης που αφορά τα μεταγενέστερα γεγονότα (πόλεμο, Κατοχή και Δεκεμβριανά). Ωστόσο ακόμα και μέσα σε αυτό το πολύ ανατρεπτικό έργο, όπου η Πηνελόπη παρουσιάζεται σαν αδίστακτη «αφέντρα» και άπιστη κατ' εξακολούθηση, ενώ ο Οδυσσέας σαν αλλήθωρος τυχοδιώκτης, η εικόνα του Ομήρου δείχνεται με μια αμφιθυμία που αποκαλύπτει τον βαθύ θαυμασμό του Βάρναλη, ακόμα και την εποχή της μέγιστης επιθετικότητάς του απέναντι στις παραδεδομένες αξίες.]

- Katerina Blavaki, *Space and Conflict in the Poetry of the first Post-war Generation in Greece, 1945-1975*, Thesis (Kings' College London), 2009.
- Λουίζα Χριστοδουλίδου, «Η Πηνελόπη του Κυριάκου Χαραλαμπίδη: διακείμενα και αμφισημίες», Πρακτικά του Δ΄ Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 29 Απρ. - 3 Μαΐου 2008, τ. Γ2, Νεότερο Τμήμα, εκδ. επιμ. Ελ. Αντωνίου), Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών: Λευκωσία 2012, σ. 764, σημ. 20. Τώρα στο *Όψεις του αρχαιοελληνικού μύθου στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη*, Λευκωσία 2019, σ. 78, σημ. 109.

31. «Ο Θεοτοκάς και το πνεύμα της κωμωδίας στην Κατοχή και στον εμφύλιο», πρακτικά του συμποσίου *Η σάτιρα και το χιούμορ στην ελληνική λογοτεχνία*, *Αμάλθεια*, τχ. 142-143 (καλοκαίρι 2005), σ. 25-32. Επανεπεξεργασμένο και χωρίς το κομμάτι για τον εμφύλιο, στα *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 44 (2010), σ. 250-257.
[Το 1943 ο Θεοτοκάς προσδιορίζει τον εαυτό του ως ήρωα κωμωδίας, καθώς έχει διαρκώς την τάση να διαφοροποιείται από τον εκάστοτε συνομιλητή του: στον αστό συνομιλητή απαντά αριστερά, στον αριστερό τείνει να υιοθετεί τις αστικές αξίες. Πράγματι, η κωμική διάθεση του Θεοτοκά συντονίζεται με το πνεύμα της απόστασης, του αφανάτιστου παρατηρητή, που καλλιέργησε με την πρώτη του εμφάνιση και που προσπάθησε να διατηρήσει σε όλη του τη ζωή.

Καθαυτό κωμωδίες, ωστόσο, ο Θεοτοκάς έγραψε ειδικά μέσα στην Κατοχή. Η στροφή του προς το είδος αυτό του θεάτρου συμπίπτει με την εκφρασμένη ρητά στο ημερολόγιό του ανησυχία για την επικράτηση του φανατισμού, των εμφυλίων συρράξεων.

Στη δεύτερη από τις κωμωδίες, «Το κάστρο της Ωριάς», ο συγγραφέας φροντίζει να παρουσιάσει γελοιοποιητικά το να φονεύει κανείς τους εχθρούς και τελειώνει το έργο του με μια συμφιλίωση των αντιπάλων μέσω γάμου ανάμεσα σε διαφορετικά θρησκεύματα. Στην τρίτη κωμωδία, «Το παιχνίδι της τρέλας και της φρονιμάδας», διατυπώνεται μια πολύ ρητή αποστροφή προς την Ιστορία και προς τους φορείς των «κοσμοθεωριών». Τη στιγμή λοιπόν που παρατηρεί τον φανατισμό να αυξάνει, κατά την άνοιξη του 1943, ο Θεοτοκάς γυρνά την πλάτη του στην Ιστορία και στα σοβαρά έργα, και επιδίδεται σε έργα ευτράπελα, που βάλλουν όχι μόνο με λόγια, αλλά και με τον ίδιο τον κωμικό χαρακτήρα τους, κατά της αλληλοσφαγής και κατά των «άκρων».

Μέσα στον εμφύλιο, το 1947, ο Θεοτοκάς θα γράψει άλλη μία κωμωδία, το «Συναπάντημα στην Πεντέλη», που δείχνει τη δυνατότητα αντιμετάθεσης των ρόλων ανάμεσα σε βουνίσιους λήσταρχους και σε κυβερνητικούς (του 19^{ου} αιώνα). Πρόκειται για ένα έργο συνδιαλλαγής και άρσης των αντιθέσεων.

Αλλά η κωμικογραφική τάση του Θεοτοκά είχε και μια άλλη αρκετά περίεργη εκδήλωση: το έργο του για τον πόλεμο με τους Γερμανούς, η *Ιερά οδός*, διαθέτει, παρά το θέμα του, ιδιαίτερα πολλά κωμικά στοιχεία. Και εδώ υπάρχει μια αντίθεση που ο Θεοτοκάς δεν την θεωρεί τόσο οξεία όσο την προβάλλει η ελληνική λογοτεχνία της εποχής: η αντίθεση Ελλήνων-Γερμανών. Η άποψη του Θεοτοκά είναι ότι οι δυο αντίπαλοι μοιάζουν. Ίσως λοιπόν επιτρέπει στον εαυτό του το πνεύμα της κωμωδίας, επειδή και πάλι η αντίθεση δεν του φαίνεται τόσο ισχυρή. Τελικά όμως οι Γερμανοί παρουσιάζονται από μια οπτική γωνία ιδιαίτερα θετική γι' αυτούς.

Αυτή η στάση μπορεί να εννοηθεί μόνο ως απότοκο του εμφυλίου πολέμου, όταν ο σλαβικός κίνδυνος είχε μειώσει στα μάτια των αντικομμουνιστών τα δεινά που είχε υποστεί η χώρα από τους Γερμανούς. Σε αυτή τη φάση λοιπόν (1948-1950) ο Θεοτοκάς μόνο τύποις διατηρεί τη μεσότητά του και το χιούμορ του· στην πραγματικότητα έχει συνταχθεί με το ένα στρατόπεδο, έχοντας γίνει από «πρόσωπο κωμωδίας» μέρος της ίδιας της τραγωδίας. (περιληπτική ενσωμάτωση στο Α4).

- Θ. Χατζηπανταζής, *Το Ελληνικό Ιστορικό Δράμα από τον 19ο στον 20ό αιώνα*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2006, σ. 210-211, σημ. 28.
- Ηρ. Χατζηιωαννίδης, «Μεγαλοϊδεάτης ή ανανεωτής; Το Νεοελληνικό λαϊκό θέατρο του Γ. Θεοτοκά», *Παράδοση και εκσυγχρονισμός στο νεοελληνικό θέατρο*, Πρακτικά του Γ΄ Πανελλήνιου Θεατρολογικού Συνεδρίου αφιερωμένου στον Θόδωρο Χατζηπανταζή, επιμ. Α. Γλυτζουρής - Κ. Γεωργιάδη, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2010, σ. 92, σημ. 18.

32. «Από την *Eroica* (του Κοσμά Πολίτη) στην *Απασιονάτα* (της Μόνας Μητροπούλου): Η μουσική της αφήγησης», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 28 (καλοκαίρι 2005), σ. 132-137.
[Η ιστορία της δεκαετίας 1937-1947 μέσα από αφηγηματικά έργα ή ποιήματα που έχουν στον τίτλο τους μουσικούς όρους ή αναφορές.]

Στ. Μπεκατώρος, Επίμετρο στο Ε.Α. Πόε, *Αφηγήματα. Οι ιστορικές μεταφράσεις από τον Κοσμά Πολίτη*, Αθήνα 2006, σ. 449-450.

33. «*Γυρίστε στο Βοριά τη ρότα του καραβιού. Τα ξάρτια αντέχουν*: το θριαμβευτικό ‘‘ταξίδι’’ της απελευθέρωσης και η πικρή ‘‘επιστροφή’’ (1943-1950)», *Πόρφυρας*, τχ. 116 (καλοκαίρι 2005), σ. 265-282.
[Παρουσιάζονται συγκεντρωμένες σε ενιαίο κείμενο οι διάσπαρτες στο Α4 αναφορές στο ταξίδι κατά την Κατοχή και τον εμφύλιο, με ορισμένες προσθήκες. Το σύμβολο του ταξιδιού φουντώνει το 1943 σε ποίηση, πεζογραφία και δοκιμιακό λόγο, ανατρέποντας τη θεματική του αδύνατου ταξιδιού που κυριαρχούσε έως τότε στον μεσοπόλεμο και στα πρώτα κατοχικά χρόνια. Την εποχή της Απελευθέρωσης εξυμνείται το ταξίδι και αντιστρέφεται το σύμβολο της Ιθάκης: οι ποιητές αρνούνται την επιστροφή. Το επαναστατικό αυτό κλίμα διατηρείται έως το 1946, το ’47 όμως ήδη υποχωρεί, ενώ το ’48 μια σειρά από ποιήματα επιγράφονται «Επιστροφή» ή «Γυρισμός». Η «θάλασσα» υφίσταται μια απόρριψη για χάρη της «γης», η Ιθάκη ξαναγίνεται επιθυμητός στόχος. Για τους νεαρούς αριστερούς ποιητές ωστόσο η «επιστροφή» είναι μια πραγματικότητα που δεν αποδέχονται, κι ο φλογερότερος ανάμεσά τους καλεί σε αντίσταση ενάντια «σ’ αυτόν που γύρισε πάλι στο σπίτι και λέει ‘‘δόξα σοι ο θεός’’».]

34. «*Τούτη η εποχή του εμφυλίου σπαραγμού δεν είναι εποχή για ποίηση και άλλα παρόμοια*: η σκοπιμότητα της λογοτεχνίας στην εποχή της εμφύλιας βίας». *Σύγχρονοι μηχανισμοί βίας και καταπίεσης*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 2006, σ. 213-224.
[Έχει ενσωματωθεί στο Α 4.]

35. «Η λογοτεχνία στην Κατοχή», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χρ. Χατζηιωσήφ, Πρ. Παπαστράτης, τ. Γ΄, Αθήνα 2007, σ. 303-333.
[Το βιβλίο Α 4 προέκυψε από παραγγελία του Χρ. Χατζηιωσήφ για τον παραπάνω τόμο. Ο τόμος καθυστέρησε να εκδοθεί, οπότε το εκτενές αυτό άρθρο συνιστά μια σύντομη εκδοχή όσων εκθέτω στο Α 4].

- Στ. Καλύβας, «Συλλογική μνήμη, δημόσια ιστορία και πολιτική ορθότητα: Η δεκαετία του ’40 μέσα από τρεις ιστορικές εγκυκλοπαίδειες», *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του ’40 και η ιστοριογραφία*, επιμ. Γ. Αντωνίου, Ν. Μαραντζίδης, Αθήνα 2008, σ. 249.
- Π. Ν. Τζερμιάς, *Ο «πολιτικός» Νίκος Καζαντζάκης. Αυτός ο άγνωστος διάσημος*, Αθήνα 2010, σ. 328.

36. «Εκείνες τις μέρες: αναζητήσεις τον καιρό της Απελευθέρωσης», *Αντί*, τχ. 846 (1.7.2005 = Αφιέρωμα στον Μ. Αναγνωστάκη), σ. 36-39.
[Το μικρό λυρικό αφήγημα του Μανόλη Αναγνωστάκη που δημοσιεύεται στα *Ελεύθερα Γράμματα* το 1945, δείχνει πιο ανάγλυφα από τα ποιήματά του της ίδιας εποχής τις επιρροές και τις ταλαντεύσεις του: συμβολισμός και λυρική πεζογραφία, αλλά και μια τάση προς επικό κλίμα. Επισημαίνονται οι σχέσεις και οι αποκλίσεις του πεζού με τα ποιήματα «Χάρης» και «Καινούριο τραγούδι». Μια παράξενη γυναικεία μορφή στο αφήγημα συσχετίζεται με την ηρωίδα ενός πολύ αγαπημένου κατά την Κατοχή αναγνώσματος, του μυθιστορήματος του Ρώσου Νικολάι Μπογκντάνοφ *Το πρώτο κορίτσι*, που αναφερόταν στα πρώτα χρόνια της Σοβιετικής Επανάστασης].

Στις 13.2.2006, ώρα Ελλάδας 9.00, βράδυ, μια γηραιά αλλά ζωηρή φωνή στο τηλέφωνο μου συστήθηκε ως «το πρώτο κορίτσι» του Αναγνωστάκη, αυτό που αναφέρεται στο αφήγημα «Εκείνες τις μέρες» και που σωστά αντιλήφθηκα, είπε, ότι σχετιζόταν με το μυθιστόρημα του Μπογκντάνοφ. Η ταυτότητά της, Ελένη Μουτσουμπάμπα, τώρα Bacanovic, τώρα κάτοικος Νέας Υόρκης, κάποτε φοιτήτρια της Ιατρικής, όπως επιβεβαίωσε και ο Αλ. Αργυρίου.

- Αγγέλικα Ψαρρά, «Τα "πρώτα κορίτσια" του ΚΚΕ και οι τύχες τους: έμφυλες πτυχές μιας βολικής αποσιώπησης», *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, επιμ. Β. Καραμανωλάκης κ.ά., Αθήνα (Θεμέλιο) 2010, σ. 433.
- Μαρίνα Αρετάκη, «Η ποιητική της σύντομης φόρμας στο ΥΓ του Μ. Αναγνωστάκη», *Ζητήματα νεοελληνικής φιλολογίας: Μετρικά, υφολογικά, κριτικά, μεταφραστικά. Μνήμη Ξενοφώντα Α. Κοκόλη*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 857, σημ. 18.

37. «*Δεν το 'ξερα πως ήμουν πλασμένος να 'ρθω μια μέρα πίσω στα σκονισμένα μονοπάτια* : το ανεκπλήρωτο όνειρο του ταξιδιού και οι αμφισημίες μιας επιστροφής», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 30 (χειμώνας 2005), σ. 18-27.
[Παρακολουθώ το μοτίβο του ταξιδιού στην ποίηση του Αναγνωστάκη, σε σύγκριση με τις τάσεις των ομοτέχνων του την ίδια εποχή. Ο Αναγνωστάκης υπήρξε σκεπτικιστής ως προς τη δυνατότητα του «ταξιδιού» (της επανάστασης, της απελευθέρωσης, της ευτυχίας), όταν οι ομότεχνοί του διασάλπιζαν τον αποφασιστικό απόπλου κατά την περίοδο 1943-1946. Κατά την επόμενη φάση, όπου οι ομότεχνοι μιλούσαν, θετικά ή αρνητικά, για «επιστροφή», ο Αναγνωστάκης και πάλι ούτε ελεεινολογούσε την επιστροφή ούτε την επεδίωκε· η στάση του φανέρωνε μια σκεπτικιστική αμφισημία.]

Αλέξης Πολίτης, «Διαβάζοντας ποιήματα του Μανόλη Αναγνωστάκη», *Νέα Εστία*, 170, τχ. 1848 (Οκτ. 2011), σ. 516-522.

38. «"Ελληνομάρες-παλαβομάρες": Ζορμπάς: ένας διεθνιστής μέσα στην Κατοχή», Πρακτικά του Διεθνούς συνεδρίου *Νίκος Καζαντζάκης, το έργο και η πρόσληψή του*, Ηράκλειο 2006, σ. 151-162.
[Ο *Ζορμπάς* φέρει τα ίχνη της εποχής κατά την οποία γράφτηκε: 1941-1943. Είναι ένα κεφάτο έργο, που λειτουργεί ως αντιστάθμισμα στις σκληρές συνθήκες της εποχής της συγγραφής του. Επίσης είναι ένα έργο με ανθρωπιστικές και αντιεθνικιστικές ιδέες: ο Ζορμπάς αφηγείται πώς «γλίτωσε από την πατρίδα» μετά από μια εμπειρία του κατά τους βαλκανικούς πολέμους, ενώ ο αφηγητής (ο «συγγραφέας») περιγράφει με τραγικά χρώματα τις συνθήκες ζωής στο ηττημένο Βερολίνο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτή η ανθρωπιστική ματιά, που εδώ συμβαίνει να εφαρμόζεται

στους επί Κατοχής κυριάρχους της Ελλάδας, στους Βούλγαρους και στους Γερμανούς, ήταν ένα φαινόμενο αρκετά διαδεδομένο στους Έλληνες λογοτέχνες κατά την πρώτη φάση της Κατοχής, πριν τις διεθνείς νίκες των Συμμάχων και πριν φουντώσει η Αντίσταση. Στον *Ζορμπά* όμως υπάρχουν ίχνη και από τη δεύτερη φάση της Κατοχής. Πρόκειται για την ιδιαίτερα ευνοϊκή μεταχείριση που επιφυλάσσει ο γνωστός για τα όχι πολύ φιλογυνικά του αισθήματα Καζαντζάκης απέναντι σε κάποιες σλάβες γυναίκες. Αυτές εκπροσωπούν κατά τον Ζορμπά την «ελευθερία», ενώ και η Σοβιετική Ένωση περιγράφεται ως η χώρα της αφθονίας και μιας ευλογημένης κοινοκτημοσύνης. Ο «γάμος» ανάμεσα στον Ζορμπά και σε μια Σλάβα δείχνει συμβολικά τη συναισθηματική και ιδεολογική κλίση του συγγραφέα προς την ΕΣΣΔ στο τέλος της Κατοχής.]

- Στ. Αλεξίου, «Τρεις Αλεξίου εναντίον Καζαντζάκη», *Αντί*, τχ. 911-912 (Ιαν. 2008), σ. 25.
- Θ. Αγάθος, «Ο Ζορμπάς και ο Βασίλης ο Αρβανίτης, δύο εκδοχές ελληνικότητας σε καιρούς δύστηνους» *Αντί*, τχ. 911-912 (Ιαν. 2008), σ. 36, 37. Και στο *Η εποχή του μυθιστορήματος. Αναγνώσεις της πεζογραφίας της γενιάς του '30*, Αθήνα 2014, σ. 148.
- Αντ. Γλυτζουρής, *Πόθοι αετού και φτερά πεταλούδας. Το πρώιμο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και οι ευρωπαϊκές πρωτοπορίες της εποχής του*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009.

39. «Π. Πρεβελάκης, *Ο Κρητικός*: η εποχή της ιστορίας και η εποχή της συγγραφής». Πρακτικά του Συμποσίου *90 χρόνια από την Ένωση της Κρήτης με την ελεύθερη Ελλάδα*, Ρέθυμνο 2007, σ. 223-239.
[Ο *Κρητικός* γράφεται από τα μέσα της γερμανικής κατοχής έως το τέλος του εμφυλίου πολέμου και οι συνθήκες μέσα στις οποίες συντίθεται αφήνουν τα ίχνη τους στο κείμενο. Άλλωστε το έργο ξεκίνησε ως εξύμνηση των αγώνων ενός λαού ενάντια στη σκλαβιά, με εμφανή και δεδηλωμένη πρόθεση παραλληλισμού της τουρκικής με τη γερμανική κατοχή. Αυτό που δεν προέβλεψε ο συγγραφέας, όταν άρχισε να γράφει, ήταν ο εμφύλιος πόλεμος. Αν στον αρχικό του σχεδιασμό *Ο Κρητικός* θα κατέληγε σε μια θριαμβευτική πορεία προς τη δημοκρατία και προς την ολοκλήρωση της «λευτεριάς» μέσω της εμφύλιας σύγκρουσης στο Θέρισο το 1905, κάτι τέτοιο ήταν πλέον απρόσφορο όταν κορυφώθηκε ο εμφύλιος στην Ελλάδα του 1946-'49. Τότε δεν ήταν δυνατόν να εξυμνηθεί μια πράξη «ανταρσίας», όπως εκείνη του Βενιζέλου εναντίον του πρίγκηπος Γεωργίου, με δεδομένη την εξελισσόμενη «ανταρσία» των αριστερών δυνάμεων.
Ανάμεσα στο πρώτο τόμο του *Κρητικού* και στον τρίτο παρατηρούμε ορισμένες ενδιαφέρουσες μετατοπίσεις:
α΄. Ο πρωταγωνιστής Κωσταντής επονομάζεται «Μαρκαντώνης» από το όνομα του βενετού ευγενούς στον πύργο του οποίου είχε καταφύγει, διωγμένη από τους Τούρκους, η οικογένειά του. Αυτό το επώνυμο φανερώνει μια επιθυμία συνεργασίας με τη Δύση εναντίον του κοινού εχθρού (Τούρκου ή Γερμανού) και απηχεί το φιλοσυμμαχικό πνεύμα στα μέσα της Κατοχής. Ο Κωσταντής όμως στους επόμενους τόμους δεν θα πραγματοποιήσει αυτό που υπόσχεται το όνομά του, ενώ αντίθετα στο έργο θα εκδηλωθεί σαφής αντίθεση προς τις ξένες δυνάμεις, και μάλιστα προς τον «Μόσκοβο», ο οποίος γίνεται ο κύριος εχθρός στον γ΄ τόμο. Αυτό προφανώς απηχεί την αλλαγή στην αντιμετώπιση των «συμμάχων» μετά τα Δεκεμβριανά και ειδικά – ως προς τον «Μόσκοβο»– τη φοβία εναντίον των «Σλαβοκομμουνιστών» στα τέλη της δεκαετίας του '40.
β΄. Ο Κωσταντής είναι ένας ιδανικός ήρωας στους πρώτους δύο τόμους, ενώ στον τρίτο αποκτά αιφνιδίως (αν και όχι διαρκώς) μια βλάσφημη και ειρωνική συμπεριφορά. Αυτό οφείλεται, σύμφωνα με την υπόθεσή μου, σε έναν καταμερισμό

που επιχείρησε ο συγγραφέας προκειμένου να ισορροπήσει την υπερβολική προτίμηση προς τον αντάρτη Βενιζέλο: κατάστησε το πρωτοπαλίκαρό του (τον Κωσταντή) προβληματικό, έτσι ώστε να επωμιστεί ο μυθιστορηματικός ήρωας τις αρνητικές όψεις της δράσης του Βενιζέλου, δηλαδή την πλευρά της «αδερφοσφαγής». Καθότι η αδελφοκτόνα διαμάχη έπρεπε στα 1949 πλέον να καταδικαστεί.
γ΄. Ένας εντελώς παράδοξος δεύτερος γάμος του ήρωα δείχνει επίσης τις σκοπιμότητες που εξυπηρετεί ο γ΄ τόμος. Ο Κωσταντής χωρίζει από τη γυναίκα του και παντρεύεται τη χήρα ενός ενωμοτάρχη που είχε ο ίδιος σκοτώσει. Ο γάμος αυτός υποβάλλει την ιδέα της συμφιλίωσης ανάμεσα στις αντιμαχόμενες παρατάξεις, την κατάπαυση του εμφύλιου μίσους.
Συμπέρασμα: οι ιστορικές συνθήκες κατά την εποχή της συγγραφής ώθησαν τον Πρεβελάκη από την εξύμνηση του ηρωικού αγώνα εναντίον του εχθρού σε ένα βεβιασμένο ρομάντζο συμφιλίωσης με τον οικείο.]

- Μαρίνα Αρετάκη, «Ήρωες και αγωνίσματα: η επική διάσταση του *Δέντρου*, *Νέα Εστία*, τχ. 1828 (2009), σ. 1037, σημ. 6· σ. 1040, σημ. 20· σ. 1047, σημ. 40.
- Μαρία Αθανασοπούλου, «Θέατρο και μυθιστόρημα στον Παντελή Πρεβελάκη: διασυνδέσεις και αλληλεπιδράσεις», *Νέα Εστία*, τχ. 1828 (2009), σ. 1056-1057, σημ. 19· σ. 1058, σημ. 23.
- Τμήμα του άρθρου χρησιμοποιήθηκε στο σχολικό η-εγχειρίδιο: http://www.greek-language.gr/Resources/literature/education/literature_history/search.html?details=109
- Bart Soethaert, *Η στροφή προς το παρ[ελθ]όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1935-1950) στην Ελλάδα*, Βερολίνο 2016.

40. «Ο Κοσμάς Πολίτης και η "Μαρίνα": από την ειρωνεία στο δράμα», *Ο λόγος της παρουσίας*, τιμητικός τόμος για τον Παν. Μουλλά, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 97-103.
[Η νουβέλα του Κοσμά Πολίτη «Μαρίνα» –ένα παντρεμένο ζευγάρι, ένας εραστής που διεκδικεί την κυρία– δημοσιεύεται σε δυο διαφορετικές εκδοχές. Το 1939 το ερωτικό τρίγωνο διαλυόταν προς όφελος του νόμιμου συζύγου και το «ιδανικό» (συμβολιζόμενο από μια μάσκα) βυθιζόταν στη θάλασσα, ενώ το 1943 το παράνομο ζευγάρι πνίγεται στη θάλασσα, σε μια ένωση εσαεί μέσα στη φύση. Αλλάζοντας την έκβαση του κειμένου, ο συγγραφέας εγκαταλείπει τη μεσοπολεμική εμμονή του πως η ζωή απαξιώνει κάθε ιδανικό και προσχωρεί στην ιδέα μιας ρομαντικής ταύτισης έστω και στον θάνατο. Το κείμενο όμως έχει πάθει πολλές αβαρίες σε αυτή τη μετατροπή. Λεπτομέρειες της πλοκής δεν δικαιολογούνται πια, ενώ και το όνομα της πρωταγωνίστριας χάνει τον ρόλο-κλειδί που είχε στο αρχικό κείμενο: η «Ρέα» της α΄ δημοσίευσης σήμαινε τη Γη-ρίζωμα-συνήθεια, έναντι του ιδανικού της θάλασσας-ελευθερίας που συμβόλιζε η μάσκα femina marina. Πιθανολογώ πως η αναθεώρηση σχετίζεται με τον θάνατο της κόρης τού συγγραφέα το 1942 και με τη συνολικότερη μεταστροφή του, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, προς μια πιο θετική αντιμετώπιση της ζωής.]

Αλέξης Πολίτης, «Μια πρώτη προσέγγιση των εκδόσεων Γλάρος στα χρόνια της Κατοχής. Οι επιλογές στη νεοελληνική λογοτεχνία», La letteratura neogreca del XX secolo. Un caso europeo. Atti del convegno internazionale di Studi neogreci in onore di Paola Maria Minucci, Ρώμη (La Sapienza) 2020, επιμ. Francesca Zaccone, Paschalis Efthymiou, Christos Bintoudis, σ. 385, σημ. 11

41. «Βικτωρία Θεοδώρου, Ένα σπίτι κοντά στη θάλασσα: στο μεταίχμιο ελευθερίας και δέσμευσης», *Μανδραγόρας*, τχ. 34 (αφιέρωμα στη Βικτωρία Θεοδώρου), Οκτ. 2005, σ. 108-112.

[Αναλύεται η γραμμένη το 1984-1985 νουβέλα *Γαμήλιο δώρο*, ένα ιδιότυπο Bildungsroman και αφήγημα μαθητείας στην τέχνη. Η ηρωίδα, μια γυναίκα που κλεισμένη σε στενόχωρο σπίτι ανέτρεφε παιδιά, αποφασίζει να γίνει καλλιτέχνης. Την απόφαση την παίρνει με δυσκολία και σε γεροντική ηλικία, κάτι που απεικονίζει εύγλωττα τις δυσκολίες των γυναικών της γενιάς του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου να αποδεχθούν τον καλλιτεχνικό προορισμό. Εντοπίζω τα διλήμματα και τις ταλαντεύσεις της συγγραφέως ανάμεσα στην ελευθερία και τη δέσμευση ή, συμβολικά, ανάμεσα στο ταξίδι και στο ρίζωμα. Είναι χαρακτηριστικό πως η συγγραφέας προκρίνει μεν το «ταξίδι», αλλά βάζει την ηρωίδα της να «φύγει», απλώς για να κατοικήσει σε σπιτάκι δίπλα στη θάλασσα. Επίσης η καλλιτεχνική δραστηριότητα που επιλέγεται γι' αυτήν είναι εκείνη της υφάντρας, ρόλος μάλλον παραδοσιακός και στατικός. Η συγγραφέας είχε αναμιχθεί στο αριστερό κίνημα κατά την Απελευθέρωση και τον εμφύλιο, και τα σύμβολά της κατάγονται από εκείνη την εποχή, αν και η σχέση της με τον λόγο της αριστεράς είναι σε μεγάλο βαθμό κριτική.]

42. Εισαγωγή στο *Πένθιμο εμβατήριο* του Σωτήρη Πατατζή, Αθήνα 2005, σ. 9-20. [Προϊόν της απογοήτευσης και του θυμού εναντίον του κομμουνιστικού κόμματος και των μηχανισμών του από έναν πρώην στρατευμένο στην υπόθεση της αριστεράς, το έργο αυτό, που εκδίδεται το 1978, θυμίζει εν πολλοίς το *Κιβώτιο* του Αλεξάνδρου. Υπερβαίνοντας όπως και το *Κιβώτιο* το ρεαλιστικό πλαίσιο, είναι κατά τι πιο εξωστρεφές, πιο ρητό στην καταγγελία των μηχανισμών που οδηγούν τους ανθρώπους στην τυφλή υπακοή και στην αλληλοεξόντωση. Η οργή του Πατατζή κάποτε εξισορροπείται αισθητικά (π.χ. στη μορφή ενός αμφίσημου πολιτικού αρχηγού), άλλοτε όμως εκδηλώνεται με μια αδικαίωτη αισθητικά βιαιότητα: ένας φόνος που διαπράττεται από κάποιον θετικό ήρωα και δικαιώνεται από τον συγγραφέα πολύ δύσκολα μπορεί να γίνει αποδεκτός από τον σημερινό τουλάχιστον αναγνώστη. Παρά την οργή του όμως προς το Κομμουνιστικό Κόμμα, όταν έρχεται η ώρα να σκιαγραφήσει ο συγγραφέας την ουτοπία του, την ιδανική κοινωνία όπως τη φαντάζεται, επανέρχεται στο πρότυπο κοινοκτημοσύνης της αταξικής κοινωνίας.]

- Δημ. Γκιώνης, «Ένας αδικημένος της λογοτεχνίας», *Ελευθεροτυπία*, 24-25.3.2006, σ. 35.
- Βενετία Αποστολίδου, *Τραύμα και μνήμη. Η πεζογραφία των πολιτικών προσφύγων*, Αθήνα 2010, σ. 151.
- Β. Χατζηβασιλείου, *Η κίνηση του εκκρεμούς. Άτομο και κοινωνία στη νεότερη ελληνική πεζογραφία: 1974-2010*, Αθήνα 2018, σ. 69, σημ. 128.

43. «Κατασκευάζοντας την έμπνευση», *Νέα Εστία*, τχ. 1784 (Δεκ. 2005), σ. 906-919. [Αισθητική αποτίμηση του όλου μυθιστορηματικού έργου του Γιώργου Θεοτοκά. Επισημαίνονται οι σχέσεις των δοκιμίων του με τα εκάστοτε μυθιστορήματα. Καταδεικνύεται η εγκεφαλικότητα του συγγραφέα (άποψη και άλλων κριτικών), μολονότι ο ίδιος πρόβαλλε συστηματικά στο έργο του το μοντέλο του εμπνευσμένου ποιητή. Το *Δαιμόνιο* και οι *Καμπάνες*, εφαρμογές θεωρητικών ιδεών σε συνθήκες εργαστηρίου, αποτελούν το αποκορύφωμα των άψυχων κατασκευασμένων έργων. Επισημαίνω την προβληματική αισθητικά τάση τού Θεοτοκά προς το ακραίο – θάνατοι, μεγάλα πάθη, καταστροφές–, που τιθασεύεται κάπως στα πιο αυτοβιογραφικά κείμενα, όπως στον *Λεωνή*. Οι *Ασθενείς και οδοιπόροι*, 1964, συνιστούν τομή στην πεζογραφία του Θεοτοκά, καθώς ο συγγραφέας δοκιμάζει να διεισδύσει βαθύτερα στην ανθρώπινη προσωπικότητα. Κατά τρόπο χαρακτηριστικό η προσωπικότητα αυτή είναι μια γυναίκα ηρωίδα (οι γυναίκες υποτίθεται ότι διαθέτουν

μεγαλύτερη εσωτερικότητα), ενώ δεν είναι τυχαίο και το γεγονός ότι την ίδια εποχή ο συγγραφέας έλκεται από τη θρησκεία. Επίσης η καινούργια ανεκτικότητα που νιώθει απέναντι στους κομμουνιστές τον καθιστά ικανό να διακρίνει τη δραματική όψη των πραγμάτων. Για πρώτη φορά παραδέχεται άλλωστε τη σκοπιμότητα της στρατευμένης τέχνης, που έως τότε κατηγορηματικά αρνιόταν. Πάντως, όσο κι αν δοκίμασε να προσεγγίσει το εσωτερικό βάθος του ανθρώπου, η αντινομία στις *Καμπάνες* ανάμεσα στον αλλόφρονα ήρωα και στην ορθολογική του πρωτοπρόσωπη αφήγηση δείχνει ότι ο Θεοτοκάς ποτέ δεν μπόρεσε να υπερβεί την ορθολογική του συγκρότηση, ακόμα κι όταν ενδιαφέρθηκε για τη θρησκεία και για τις μυστικιστικές εμπειρίες.]

- Μάρκος Καρασαρίνης, «Η *Αργώ* μετά το λυκόφως της Μεταπολίτευσης», *The Books' Journal*, τχ. 75 (2017), σ. 51, σημ. 5.
- Βασίλης Α. Μπογιατζής, *Μετέωρος μοντερνισμός. Τεχνολογία*, *ιδεολογία* της *επιστήμης* και *πολιτική* στην *Ελλάδα* του *μεσοπολέμου* (*1922-1940*), Αθήνα 2012, σ. 359 (σημ. 746), 370 (σημ. 777), 381 (σημ. 817).

44. «"Έχω κι εγώ ένα Ρέθυμνο μικρό, εκατό χρόνια που το στερούμαι": μια συνομιλία του Πρεβελάκη με τη Μέλπω Αξιώτη», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 33 (2006), σ. 65-73.
[Παρακολουθώ (και δημοσιεύω εν μέρει) την αλληλογραφία ανάμεσα στον Πρεβελάκη και στη Μέλπω Αξιώτη γύρω από τη δημοσίευση ενός διηγήματος του πρώτου στην ανθολογία *Antigone lebt* (Αν. Βερολίνο 1961), καθώς και την προσπάθεια εκ μέρους της Αξιώτη να μεταφραστεί το *Χρονικό μιας πολιτείας* στα γερμανικά. Οι αριστεροί της υπερορίας εκτιμούσαν τον Πρεβελάκη για το λαϊκό ύφος του και για την προσεκτική του στάση στα πολιτικά. Η ίδια η Αξιώτη επηρεάζεται από το *Χρονικό*, όταν συγγράφει το *Σπίτι μου*, τη δική της εκδοχή για τον γενέθλιο τόπο. Η αριστερή του οπτική βέβαια διαφοροποιεί το έργο (η Αξιώτη θέλει το νησί της αντιιμπεριαλιστική ευτοπία), ενώ η αντισυμβατική στάση της συγγραφέως δρα ενίοτε στην κατεύθυνση μιας σκανδαλιάρικης ανατροπής του προτύπου.]

Ειρήνη Γεργατσούλη, «Η ανέκδοτη αλληλογραφία της Μέλπως Αξιώτη με τον Παντελή Πρεβελάκη», *Κονδυλοφόρος*, τχ. 7 (2008), σ. 149, 150.

45. «Ο χαμσουνικός πυρετός και οι υποτροπές του», *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον 20ό αιώνα*, επιμ. Κ. Α. Δημάδης, Β΄, Αθήνα 2007, σ. 445-457. https://www.eens.org/eens-congress-access/?main__page=1&main__lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=163
[Εξετάζεται το εύρος της επιρροής του Κνουτ Χάμσουν στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ού αιώνα έως τη δεκαετία του 1960. Ανασκευάζεται μια μονομέρεια στην κριτική και επιστημονική πρόσληψη του Χάμσουν: τονίστηκε υπερβολικά ο «αλητισμός» του, ο ανθρώπινος τύπος του «αλήτη» που υποτίθεται ότι προβάλλει στο έργο του ο νορβηγός συγγραφέας. Η άποψή μου είναι ότι στον ελληνικό μεσοπόλεμο, για λόγους ιδεολογικούς ή/και εμπορικούς, κριτικοί και μεταφραστές μετέτρεψαν τον «περιπλανώμενο» και φυσιολάτρη ήρωα του Χάμσουν σε χαρακτηριζόμενο από τάσεις κοινωνικής αμφισβήτησης «αλήτη». Η συζήτηση για τον «αλητισμό» ωστόσο απορρόφησε το κατεξοχήν χαρακτηριστικό του συγγραφέα, τον ερωτισμό.
Εξετάζω επίσης την επιρροή του νορβηγού νομπελίστα σε ερωτικά αφηγήματα του μεσοπολέμου (από τους Κοσμά Πολίτη, Σκαρίμπα, Λουντέμη, Λουκή Ακρίτα, Θέμο

Κορνάρο, Αντώνη Βουσβούνη, Στρατή Δούκα, Γιάννη Σφακιανάκη, Νίκο Χάγερ-Μπουφίδη, Νίκο Σαράβα, Θαλή Νάρη), αναδεικνύοντας ορισμένες χαρακτηριστικές «αποκλίσεις» των ελλήνων ομοτέχνων από το πρότυπό τους. 1. Οι Έλληνες τονίζουν περισσότερο από τον Χάμσουν την κοινωνική απόσταση ανάμεσα στους ήρωες (στο ερωτευμένο ζευγάρι), άρα είναι πιο πολιτικοί· 2. δεν αφήνουν τους άντρες ήρωές τους στην ερωτική απελπισία, αλλά φροντίζουν να τους τακτοποιήσουν με μιαν άλλη σχέση, άρα είναι πιο ναρκισσιστικοί· και 3. παρουσιάζουν περιπτώσεις ευτυχούς έκβασης της σχέσης ανάμεσα στο ζευγάρι, εκεί που ο Χάμσουν οδηγεί συστηματικά τις σχέσεις στην καταστροφή. Συμπέρασμα: ο γάμος δεν δείχνει τη σκοτεινή πλευρά του σε μια λογοτεχνία και μια κοινωνία που μεριμνά ακόμα για την κοινωνική ανέλιξη.]

- Αθηνά Βογιατζόγλου, *Γιώργος Κοτζιούλας. Λόγιος, «χωριάτης», αριστερός. Μια φιλολογική βιογραφία*, Αλεξάνδρεια 2013.
- Αντ. Καρτσάκης, *Το λογοτεχνικό Ηράκλειο του μεσοπολέμου*, Ηράκλειο 2013.
- Βούλα Ποσάντζη, *Ποιητικές φωνές του έξω ελληνισμού*, Αθήνα 2015.
- Κ. Γ. Κασίνης, «Ο ελληνικός Hamsun», *Λογοτεχνικές διαδρομές: ιστορία – θεωρία – κριτική. Μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου*, επιμ. Θ. Αγάθος, Χριστίνα Ντουνιά, Άννα Τζούμα, Αθήνα (Καστανιώτης) 2016, σ. 231 (σημ. 39), 234 (σημ. 63 και 65), σ. 235 (σημ. 72).
- Σωκρ. Νιάρος, *Ο θεσμός των λογοτεχνικών βραβείων στην Ελλάδα (1910-1942)*, διδ. διατριβή, Ιωάννινα 2016-2017, σ. 435, σημ. 72.
- Όλγα Μπεζαντάκου, Εισαγωγή στο *Κατάδικος* του κ. Θεοτόκη, Αθήνα 2022, σ. 47, σημ. 52.

46. «Ο Καζαντζάκης και οι Πηνελόπες», *Πόρφυρας*, τχ. 123 (Απρ.-Ιουν. 2007), σ. 89-96.
[Η Πηνελόπη, στις τρεις εκδοχές της στο έργο του Κρήτα συγγραφέα (1908, 1922, 1938), συνιστά ένα παράδειγμα του καζαντζακικού δυϊσμού: ο άντρας είναι πλασμένος για μια ισόθεη ή αντίθεη ελευθερία, ενώ η γυναίκα είναι υποταγμένη στη δουλεία της σάρκας. Ο Καζαντζάκης κακομεταχειρίζεται την Πηνελόπη ολοένα και πιο βίαια, αν και στο τελευταίο από τα τρία έργα, την *Οδύσσεια*, φαινομενικά (στο επίπεδο των «λογοτυπικών» επιθέτων που της αποδίδει) ο αφηγητής επιδεικνύει κάποια συμπάθεια· στην πράξη όμως την βάζει να συγκατανεύει στον φόνο του άντρα της, κάτι εξόχως επιβαρυντικό βεβαίως για την ηρωίδα. Ο συγγραφέας, επίσης, την παρουσιάζει «άλαλη» σε μια εποχή κατά την οποία στην κοινωνία οι γυναίκες είχαν αρχίσει, ακριβώς, να αποκτούν λόγο. Ίσως πρόκειται για μια σπασμωδική αντίδραση ανδρικού φόβου μπροστά στη γυναικεία χειραφέτηση.]

Kazantzakis y las Penélopes: ισπανική μετάφραση, στο περιοδικό του Πανεπιστημίου της Χιλής *Byzantion. Nea Hellas*, τχ. 26 (2007), σ. 193-202.

47. «Παίζοντας με σουρντίνα στον μεσοπόλεμο. Ο Χάμσουν και οι αντιφωνητές του: Βουσβούνης, Στρατής Δούκας, Σκαρίμπας», *«Χαμηλές φωνές» στη λογοτεχνία*, Αθήνα (Εταιρεία Σπουδών) 2009, σ. 99-115.
[Υποστηρίζω πως η χαμηλή φωνή δεν είναι ένα χαρακτηριστικό που προσιδιάζει στην ελληνική λογοτεχνία, εμφανίζεται όμως με κάποια επιμονή σε περιόδους ήττας (1897, 1922, 1941). Στον μεσοπόλεμο οι έλληνες συγγραφείς δεξιώνονται τον χαμηλόφωνο Χάμσουν και μάλιστα ένα από τα πιο χαμηλόφωνα έργα του Νορβηγού, το *Ένας αλήτης παίζει με σουρντίνα*, ανεβάζοντας σαφώς τους τόνους. Στα αφηγήματά τους που εκκινούν από το συγκεκριμένο μυθιστόρημα, ο μεν Βουσβούνης επιδεικνύει έναν μάλλον υψηλόφωνο ναρκισσισμό, ο Δούκας διολισθαίνει από τον φυσιολατρικό

πανθεϊσμό του Χάμσουν προς μια ελληνοπρεπή πατριδολατρία, ενώ ο Σκαρίμπας μετατρέπει τον πλέον χαμηλόφωνο έρωτα της λογοτεχνίας, τον χαμσουνικό, σε μια ιστορία κοσμικής αντινομίας: το *Θείο τραγί* του παρουσιάζει στη θέση του συμβιβαστικού, καλοπροαίρετου ήρωα του Χάμσουν, τον ίδιο τον Διάβολο (που υπονοείται με χαριτωμένες νύξεις), σε μια έξαλλη συμπεριφορά ενάντια στα αφεντικά και στον Θεό.]

Π. Ευθυμίου, «Μια παράδοξη συνάντηση στα χρόνια του μεσοπολέμου: Σκαρίμπας και Αϊνστάιν», *Η νεοελληνική λογοτεχνία στον μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, επιμ. Αθ. Φωτόπουλος, Πύργος Ηλείας 2012, σ. 192, σημ. 15

48. «Από τον Βαλεντίνο στον Υάκινθο και πάρα πέρα: εφευρίσκοντας τη θρησκεία του έρωτα», *Η κυριακάτικη Αυγή [Ενθέματα]*, 1.7.2007, σ. 30-31. (Έχει αναρτηθεί και στο foitorio.blogspot.com).
[Η ανακοίνωση αυτή ανήκει στον χώρο της ιστορίας των νοοτροπιών. Πρόκειται για ένα μελέτημα που αφορά την ιστορία της καθιέρωσης «αγίων του έρωτα» στην Ελλάδα, κατ' αντιστοιχία με τον Άγιο Βαλεντίνο της Δύσης. Πρώτος εφευρέθηκε ο Υάκινθος, το 1998, στην Κρήτη, αμάλγαμα με υλικά παρμένα από την αρχαία μυθολογία (προελληνική και ελληνική) και από το χριστιανικό μαρτυρολόγιο. Στο μίγμα αυτό, αν ο αρχαίος μυθολογικός Υάκινθος είχε μια ορισμένη σχέση με τον έρωτα (τον αποκλίνοντα έστω), ο χριστιανός Υάκινθος ήταν, φαίνεται, απλώς ένας μάρτυρας της πίστης. Σταδιακά πάντως ο «άγιος» αυτός ηθικοποιήθηκε, ώστε το 2005 να παρουσιάζεται πλέον ως εκείνος που υπερασπίζεται «την πίστη στη μάνα, στην πατρίδα, στο φίλο, στη φίλη». Η δεύτερη απόπειρα πολιτογράφησης έλληνα αγίου του έρωτα έγινε περί το 2000, από τον αρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο, που δοκίμασε να χτυπήσει τον Βαλεντίνο στον ίδιο του τον μήνα: 13 Φεβρουαρίου. Τότε συνέβη να τιμάται ένα ζευγάρι αγίων, ο Ακύλας κι η Πρίσκιλλα, Ιουδαίοι σύζυγοι, σκηνοποιοί το επάγγελμα, που μυήθηκαν στον χριστιανισμό από τον Απόστολο Παύλο, ο οποίος και τους αναφέρει με ευγνωμοσύνη για την πολύτιμη συνεργασία τους. Αφού εξελληνίστηκαν, οι άγιοι αυτοί προβλήθηκαν ως «άγιοι του έρωτα», αλλά ως μοναδικό κριτήριο γι' αυτή τους την ιδιότητα προβλήθηκε το ότι έδειξαν «ανιδιοτελή αγάπη» απέναντι στον Απόστολο Παύλο. Το άρθρο τελειώνει με σκέψεις για την καινούργια θρησκευτικότητα στην αυγή του 21^{ου} αιώνα.]

49. «Δημήτριος Βικέλας ο ορθολογιστής», Πρακτικά συνεδρίου «Ο Δημήτριος Βικέλας και η Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου (1908-2008)», *Παλίμψηστον*, τχ. 23 (2008), σ. 103-112.
[Τα διηγήματα του Βικέλα, τα γεμάτα χριστιανική αλληλεγγύη, είναι εντούτοις δίχως Θεό. Παρόλο που συχνά πρωταγωνιστούν σε αυτά κάποιοι ιερωμένοι, η έννοια του Θεού απουσιάζει σχεδόν εξολοκλήρου: ο ιερέας στον «Λυσσασμένο» επιμένει να μεταφερθεί ο λυσσασμένος νέος στο νοσοκομείο, χωρίς κανένας λόγος να γίνεται περί Θεού, ενώ ο παπά Νάρκισσος στο ομώνυμο διήγημα καταπολεμά τον φόβο του για τον θάνατο όχι με τη βοήθεια του Υψίστου αλλά χάρη στο παράδειγμα ενός συνανθρώπου του. Σε ορισμένα διηγήματα πάλι συναντάμε νύξεις αθεΐας: ο Φίλιππος Μάρθας καταγράφει τις σκέψεις του στο χαρτί, επειδή, όπως λέει, δεν μπορεί να αλαφρώσει μέσω της εξομολόγησης· και ο γέρο βαρκάρης στον «Συμπέθερο» αναθεματίζει τις παλιές εποχές, όταν «ο φόβος του Θεού και των γονέων» οδηγούσε στην καταστροφή ανθρώπινες ζωές. Αν αυτά είναι όσα αφήνονται να εννοηθούν –διά της απουσίας– στα διηγήματα, στο εθνωφελές αφήγημα *Λουκής Λάρας*, ωστόσο, ο Θεός είναι παρών, ιδίως στην κατακλείδα του κειμένου. Οι ορθολογικές ιδέες

μπορούν να συζητιούνται ανάμεσα στους «σκεπτομένους ανθρώπους», γράφει ο Βικέλας στις σημειώσεις του, όχι όμως και να διαδίδονται «εις τας ταπεινοτέρας κλάσεις της κοινωνίας». Γιατί η Πίστη είναι αναγκαία για «την πολιτικήν ύπαρξιν και το εθνικόν μέλλον του Γένους ημών».]

50. «Καλλιτέχνες στα νησιά της ελληνικής λογοτεχνίας», *Αριάδνη*, τχ. 14 (2008 = 2009), σ. 203-211.
(Πιθανή δημοσίευση και στα Πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου *Νησιωτισμός-νησιωτοσύνη. Ένα σύνθετο αρχετυπικό μόρφωμα*.)
[Ανάλυση δύο αφηγημάτων «ποιητικής», που παρουσιάζουν καλλιτέχνες μέσα σε ένα νησιωτικό σκηνικό. Το πρώτο, το «Για 'να ζευγάρι ρόδα» του Στρατή Τσίρκα, γραμμένο στον εμφύλιο πόλεμο (1947), δείχνει την αδυναμία του καλλιτέχνη να παράγει τέχνη μέσα στις συνθήκες της εθελούσια απομόνωσής του πάνω σε ένα νησί. Ο αριστερός πεζογράφος δηλώνει έτσι την αντίθεσή του προς την τέχνη του «ελεφάντινου πύργου», που εδώ την εκπροσωπεί το νησί. Σε αντίθεση με αυτόν, η Γαλάτεια Σαράντη, που ανήκει στην αντίπαλη πολιτική παράταξη, επιχειρεί στη δεκαετία του 1950 να παρουσιάσει το νησί ως ιδανικό τόπο δημιουργίας. Ωστόσο στο διήγημά της «Ελληνικό νησί» υποκρύπτεται ο φόβος της απομόνωσης, που τείνει να αναιρέσει την ιδεολογική αφετηρία υπέρ μιας «άδολης» τέχνης. Η μεταπολεμική δεξιά στην Ελλάδα δεν κατόρθωσε να αρθρώσει έναν απαντητικό λόγο προς την αριστερά, στον τομέα τουλάχιστον της τέχνης. Στα τέλη του 20ού αιώνα πάντως, όταν αιφνιδίως πληθαίνουν στην ελληνική λογοτεχνία οι καλλιτέχνες πάνω σε νησί, οι συγγραφείς δεν ενδιαφέρονται πλέον για τη διαμάχη ανάμεσα στην καθαρή και στη στρατευμένη τέχνη, αλλά επιδίδονται απλώς στην ηθογράφηση ενός κοινωνικού στρώματος (των καλλιτεχνών) που έχει πλέον κερδίσει την αυτονομία του. Το νησί από τόπος μιας αρνητικής ή θετική απομόνωσης γίνεται τώρα ο τόπος μιας ευφρόσυνης αυτονομίας.]

51. «Ο μυστικός Τερζάκης. Θεολογικές αγωνίες και σκοπιμότητες», *Πολυφωνία. Φιλολογικά μελετήματα αφιερωμένα στον Σ. Ν. Φιλιππίδη*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009, σ. 263-278.
[Η ιστορία των Ναϊτών ιπποτών που παρεμβάλλει ο Τερζάκης στο μυθιστόρημά του *Δίχως Θεό*, 1950, υποδηλώνει τον προβληματισμό του γύρω από το ζήτημα του Κακού στον κόσμο: αν ο κόσμος δεν είναι καλός, πλασμένος από έναν αγαθό Δημιουργό, αλλά κακός, τότε ορθό είναι να πάψει να υπάρχει, κάτι προς το οποίο συμβάλλουν οι άνθρωποι μέσω της αναστολής της τεκνοποιίας. Οι Ναΐτες ανήκουν στην ομάδα των Γνωστικών, με την οποία θεωρώ ότι εκδηλώνει ιδεολογική συγγένεια και ο Τερζάκης. Το 1932 είχε ήδη υποστηρίξει μυθιστορηματικά με την *Παρακμή των Σκληρών* την αποχή από τη σεξουαλικότητα και την απάρνηση της ύλης. Το 1950 όμως είναι διχασμένος: από τη μία υποστηρίζει την ορθότητα της θεωρίας των Ναϊτών, ενώ από την άλλη παρουσιάζει θετικά μια γυναίκα ηρωίδα που διαρκώς γεννά. Η εξήγησή μου είναι πολιτική: στο τέλος του εμφυλίου ο Τερζάκης επιθυμεί να ενισχύσει την παρούσα κοινωνική και πολιτική κατάσταση· έτσι υποστέλλει συνειδητά το γνωστικό του πιστεύω και υιοθετεί εν μέρει τουλάχιστον ορθόδοξες χριστιανικές αντιλήψεις (υπογράφοντας και μια σχετική διακήρυξη). Ο Χριστιανισμός και η κατάφαση προς τον κόσμο υπαγορεύει την κατάφαση προς τις γεννήσεις, ενώ ο αρνησίκοσμος Γνωστικισμός την αναστολή τους. Ορισμένα επιφυλλιδογραφικά κείμενα που ο Τερζάκης γράφει αργότερα δείχνουν την πλήρη

θεωρητική κατάρτισή του γύρω από το θέμα του Γνωστικισμού, ενώ η νεανική του συμμετοχή σε τεκτονική στοά (την πληροφορία μού την έδωσε ο γιος του) υποδεικνύει ποια υπήρξε η καταγωγή των θέσεών του και του ενδιαφέροντός του για τους Ναΐτες, που θεωρούνται πρόγονοι των τεκτόνων.

- Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα*, Αθήνα 2011, σ. 359, σημ. 86.
- Θ. Αγάθος, *Ο Άγγελος Τερζάκης και ο κινηματογράφος*, Αθήνα 2020, σ. 262, σημ. 50.
- Γεωργία Μπούμπα, *Η δόμηση της μικροαστικής ταυτότητας σε νεοελληνικά πεζογραφικά κείμενα από το 1949 έως το 1981*, δ.δ., ΑΠΘ 2022, σ. 52-53, σημ. 129.

52. «Ο Καραγάτσης και οι θεολογικές του χίμαιρες», Πρακτικά συνεδρίου *Μ. Καραγάτσης: Ιδεολογία και Ποιητική*, Αθήνα (Μουσείο Μπενάκη) 2010, σ. 145-155.
[Η *Μεγάλη Χίμαιρα* του 1953, επανεπεξεργασία της αρχικής νουβέλας «Χίμαιρα» του 1936, έχει εμπλουτιστεί με άφθονες διακειμενικές αναφορές, που επιχειρούν να προσδώσουν λογοτεχνικό αλλά και συμβολικό βάθος στο έργο: η ηρωίδα παραβάλλεται με τη Μήδεια, ένας ιερέας με τον Ορφέα κλπ. Ο ρεαλιστής και ορθολογιστής συγγραφέας της δεκαετίας του 1930, στα μεταπολεμικά χρόνια τείνει να μεταμορφωθεί σε συμβολιστή με ροπές προς τον μυστικισμό, ακολουθώντας τα ίχνη του Βενέζη και του Κοσμά Πολίτη. Η μεταμόρφωση αυτή, πέρα από αναζήτηση της καλλιτεχνικής καταξίωσης εκ μέρους του (κάτι που το πέτυχε), σχετίζεται και με ροπές και ανάγκες του μεταπολεμικού κόσμου, ο οποίος δεν ικανοποιείται πλέον με τον προπολεμικό ορθολογισμό. Χαρακτηριστικό είναι ότι ένα από τα βασικά θέματα που απασχολούν τώρα τον συγγραφέα είναι η θρησκεία, παντελώς απούσα στην α΄ εκδοχή του έργου. Ο Καραγάτσης, αν και άθεος ο ίδιος, φαίνεται να αναζητά (για τους πολλούς;) έναν δρόμο θρησκευτικότητας, μακριά από την «ορθολογική άρνηση» του Δαρβίνου και του Μαρξ, αλλά και διάφορο από τη νεοελληνική Ορθοδοξία, την οποία κρίνει ως επιρρεπή στην ειδωλολατρία. Η επιβλητική παρουσίαση της Καθολικής εκκλησίας στο έργο (ένας διεισδυτικός καθολικός ιερωμένος υποδεικνύει τον σωστό δρόμο στην ηρωίδα) δείχνει ίσως και κάτι ακόμα: ότι ο συγγραφέας αναζητά έναν ισχυρό, καθοδηγητικό των συνειδήσεων θεσμό, πιθανώς ως αντίπαλο δέος στον μαρξιστικό υλισμό, που είχε ασκήσει αρκετά σημαντική επιρροή κατά τα προηγούμενα ταραγμένα χρόνια.]

- Επιτομή του κειμένου δημοσιεύτηκε στην *Ελευθεροτυπία* (Βιβλιοθήκη), τχ. 509 (27.6.2008), σ. 20-21.
- Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα*, Αθήνα 2011, σ. 359, σημ. 86.

53. «Άγγελος Τερζάκης, *Ταξίδι με τον Έσπερο*. Μύθος της Πτώσης ή ιστορία μιας αλλοτρίωσης;», *Νέα Εστία*, τχ. 1830 (Φεβρ. 2010), σ. 298-319.
[Η τρέχουσα έκδοση του μυθιστορήματος του Τερζάκη πάσχει από ένα παράδοξο ανακόλουθο: προαναγγέλλεται κάποια καταστροφή εάν ο νεαρός ήρωας κοιμηθεί «κάτω απ' τον ίσκιο της συκιάς», αλλά, ενώ αυτό συμβαίνει, το έργο λήγει με την απλή ενηλικίωση των εφήβων ηρώων. Το παράδοξο λύνεται με τη γνώση της α΄ έκδοσης, 1946, όπου πράγματι ο ένας από τους δύο νεαρούς ήρωες αυτοκτονούσε. Στο άρθρο αυτό α΄ γίνεται η σύγκριση των εκδόσεων που διαφωτίζει ως προς την αρχική σύλληψη του συγγραφέα, β΄ διευκρινίζονται τα σύμβολα του κειμένου (σταυρός, πέτρα, δάσος, δρόμος κλπ) και γ΄ επιχειρείται μια εξήγηση για την αναθεώρηση.

Ο πρωταγωνιστής Γλαύκος παραβάλλεται με το αστέρι Βέγας, που δηλώνει τον αετό που πέφτει. Πράγματι ο ήρωας «πέφτει» στο αμάρτημα του σεξ, επαναλαμβάνοντας το προπατορικό αμάρτημα. Σώζεται όμως, καθώς μέσα από τη «θυσία» του φίλου του –ο οποίος αυτοκτονεί– συνειδητοποιεί ότι οφείλει να θέσει τέλος στο «ταξίδι με τον Έσπερο», δηλαδή με την εωσφορική Δανάη-γη-σάρκα-Εύα (και Δαναΐδα). Ο φίλος που αυτοκτονεί, από τη μεριά του, είναι ένα ιδιόρρυθμο μίγμα Εωσφόρου και Ιησού, που παραπέμπει στην ηρωοποίηση του Εκπεσόντος από τον ρομαντισμό και βέβαια από τον Γνωστικισμό. Ο Τερζάκης ωστόσο «ξαναπλάθει» το μυθιστόρημά του το 1966-1967, αφαιρώντας τη βαριά αποστροφή προς το σεξ, καθώς και την καταστροφική έκβαση. Πιθανώς αποβλέπει πλέον σε ευρύτερο και μάλιστα εφηβικό κοινό. Το έργο γίνεται τώρα, από μύθος της Πτώσης, ελεγεία για τη χαμένη εφηβεία, εφόσον οι ήρωες δείχνονται, στο καινούργιο τέλος, προσαρμοσμένοι στον συμβατικό κόσμο των ενηλίκων. Μια επίσκεψη στο αρχείο Τερζάκη, στη Γεννάδειο βιβλιοθήκη, απέδωσε και την πληροφορία ότι ο συγγραφέας σχεδίαζε να μεταφέρει το έργο του στον κινηματογράφο, απόπειρα από την οποία έμεινε μονάχα το σενάριο.]

- Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα*, Αθήνα 2011, σ. 359, σημ. 86.
- Θ. Αγάθος, *Ο Άγγελος Τερζάκης και ο κινηματογράφος*, Αθήνα 2020, σ. 315, σημ. 57, και σ. 320, σημ. 62, και σ. 323, σημ. 66.

54. «Θωμάς ο Δίψυχος ο Απόκρυφος. Ο Τερζάκης και η ανταρσία της Γνώσης», *Παράδοση και εκσυγχρονισμός στο νεοελληνικό θέατρο*, Πρακτικά του Γ΄ Πανελλήνιου Θεατρολογικού Συνεδρίου αφιερωμένου στον Θόδωρο Χατζηπανταζή, επιμ. Α. Γλυτζουρής - Κ. Γεωργιάδη, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2010, σ. 117-127.
[Μια σειρά από στοιχεία στο θεατρικό *Θωμάς ο Δίψυχος* του Τερζάκη, 1961, συνδέουν το έργο με την ετερόδοξη πίστη του Γνωστικισμού: η μορφή τού διαρκώς ερευνώντος Θωμά που ταυτίζεται με τον Σωκράτη τού «έν οίδα ότι ουδέν οίδα», η αντίθεση πίστης-έρευνας, η εχθρότητα προς τον Πέτρο-ιδρυτή της Εκκλησίας, και πάνω από όλα η έννοια του «τέλειου», μιας Θεότητας που νοείται ως αρσενική και θηλυκή ταυτόχρονα. Η συγγραφή του έργου συμπίπτει άλλωστε με τη δημοσίευση και τον σχολιασμό του απόκρυφου ευαγγελίου του Θωμά, που θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα γνωστικά κείμενα. Το δράμα του Τερζάκη παρουσιάζει ωστόσο πρόβλημα συνοχής ως προς τις ιδεολογικές παραμέτρους του. Οι δύο πρωταγωνιστές, Θωμάς και Πέτρος, σκιαγραφούνται με διαφορετικό τρόπο στην αρχή και στο τέλος του έργου: προς το τέλος ο Τερζάκης ρίχνει κάποια αρνητική σκιά στη μορφή του θετικού ήρωα Θωμά, ενώ βελτιώνει σε κάποιο βαθμό την εικόνα του αρχικά απεχθούς Πέτρου. Αυτή η αναπάντεχη ασυνέπεια εξηγείται από την αμφιταλάντευση του συγγραφέα ανάμεσα στη ριζοσπαστική Γνώση, συνήθη κοσμοθεωρία των διανοουμένων, και στην πολιτική του τοποθέτηση που ευνοεί τη συντήρηση. Με το έργο αυτό, ωστόσο, ο συγγραφέας επιθυμεί, κατά την εκτίμησή μου, να μιλήσει στους απανταχού «αντιδογματικούς», και μάλιστα στους έλληνες αριστερούς της συγκεκριμένης τάσης, που ισχυροποιούνταν στην αρχή της δεκαετίας του ’60. Εκείνοι όμως άσκησαν και τη δριμύτερη κριτική, διακρίνοντας εύστοχα τις αμφιταλαντεύσεις του συγγραφέα και την αιφνίδια υποχώρησή του προς τη μεριά της πατροπαράδοτης «πίστης», όπως διαφαίνεται από τη χρήση υπερφυσικών στοιχείων μέσα στο έργο.]

- Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα*, Αθήνα 2011, σ. 359, σημ. 86.

55. «Αισθητική ή ιστορία; Το ελληνικό πανεπιστήμιο ενώπιον του κανόνα», πρακτικά συμποσίου «Σε αναζήτηση ενός ελληνικού λογοτεχνικού κανόνα», *Αριάδνη*, τ. 15 (2010), σ. 227-235.
[Το άρθρο αυτό –περισσότερο παρέμβαση παρά επιστημονική συμβολή– περιγράφει ποια είναι η σημερινή κατάσταση στο πανεπιστήμιο όσον αφορά τη διδασκαλία του μαθήματος της Νέας Ελληνικής φιλολογίας. Τείνουμε να διδάσκουμε περισσότερο έργα ή περιόδους που συντελούν στη γνώση της συλλογικής μας ταυτότητας και λιγότερο κείμενα με αισθητική αρτιότητα. Οι λόγοι είναι α΄ η προσανατολισμένη προς την ιστορία αντίληψή μας για τις σπουδές, β΄ η σπάνις των πραγματικά υψηλών έργων στον τομέα της πεζογραφίας, γ΄ η έλλειψη «κανόνα» στη Νέα Ελληνική λογοτεχνία. Από την άλλη, η κατάσταση του φοιτητικού ακροατηρίου είναι κοντά σε ό,τι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «αισθητικό αναλφαβητισμό». Η πρόταση του άρθρου είναι να στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στην καλλιέργεια του καλλιτεχνικού γούστου, διδάσκοντας κάποιον «κανόνα», με γενναία προσθήκη ευρωπαϊκών έργων, σε βάρος της έως τώρα μέριμνας για την «παράδοση».]

56. «Ο Ρίτσος, η Ελένη και η Μεγάλη Μητέρα», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 42 (Σεπτ.-Δεκ. 2009 = 2010), σ. 178-188.
[Η «Ελένη» του Ρίτσου, αυτή η «ραψωδία της ματαιότητας» (1970), που ταυτόχρονα είναι και η υπεράσπιση μιας τέχνης πέρα από κάθε στράτευση, διαθέτει και μια όλως αναπάντεχη πλευρά: οι αναφορές στο χρυσόμαλλο δέρας, τυπικό σύμβολο των αλχημιστών, και η επίμονη αναφορά στην «ανάληψη» της Ελένης δείχνουν την ύπαρξη ενός μυστικιστικού πλέγματος. Πράγματι ο μυστικισμός φαίνεται να γοήτευσε τον αριστερό ποιητή, εκείνην ιδιαίτερα την εποχή. Σε συνδυασμό με άλλα ποιήματα της *Τέταρτης διάστασης*, ιδίως τον «Ορέστη», όπου η Κλυταιμνήστρα αναλήπτεται επίσης, ενώ παρομοιάζεται με αγελάδα, «σύμβολο κάποιας αρχαίας θρησκείας», καταλήγω ότι η Ελένη –που συστηματικά ταυτίζεται στο ποίημα με την Αφροδίτη– εκπροσωπεί τη Μητέρα Θεά των πρώιμων πολιτισμών της Ανατολικής Μεσογείου. Η παράξενη συμπάθεια προς την Κλυταιμνήστρα που δείχνει ο Ρίτσος δεν μπορεί παρά να σχετίζεται με τη θεωρία της μητριαρχίας – παρόμοια συμπάθεια έδειχνε και ο Λεκατσάς. Ο απογοητευμένος από την αριστερά Ρίτσος ψάχνει λοιπόν, από το 1960 περίπου, μιαν ανακούφιση εκτός ιστορικού χρόνου, στη μακρινή ουτοπία μιας αρχέγονης πληρότητας.]

- Αθ. Μπλέσιος, *Αρχαίοι μύθοι στη νεοελληνική δραματουργία*, Αθήνα 2020, σ. 39, σημ. 50.

57. «Θεοί και δαίμονες στην ορθολογική δεκαετία του ’30». Πρακτικά συμποσίου *Μυστικισμός και τέχνη· από τον θεοσοφισμό του 1900 στη «νέα εποχή»: εξάρσεις και επιβιώσεις*, Εταιρεία Σπουδών, Αθήνα 2010, σ. 39-50.
[Υποστηρίζω πως ένα ρεύμα αθεΐας κυριαρχεί στην Ελλάδα της δεκαετίας του ’30. Πλείστοι όσοι μυθιστορηματικοί χαρακτήρες (του Θεοτοκά, του Πετσάλη, του Κοσμά Πολίτη, ακόμα και του Πεντζίκη) δηλώνουν άθεοι. Σε αυτό το κύμα αντιδρούν πρωτίστως οι συμβολιστές ή παρακμιακοί συγγραφείς που βιώνουν πολύ τραυματικά τον «θάνατο του θεού». Στα έργα τους παρουσιάζονται συμβολικά πρόσωπα που κρατούν ρόλους Χριστού ή Παναγίας, ενώ ενίοτε κάνει την εμφάνισή του (με κρυπτική μορφή βέβαια) ο ίδιος ο Θεός ή ο Σατανάς. Οι συγγραφείς αυτοί είναι κατά τεκμήριο Γνωστικοί διαφόρων πολιτικών αποχρώσεων. Στις μέρες μας, αρχές 21^{ου} αιώνα, όπου παρατηρείται νέο κύμα Γνωστικισμού, έχουν αρχίσει να

παρουσιάζονται ξανά στα αφηγήματα διάφορες αγγελικές ή θεϊκές μορφές από συγγραφείς που, αν και ορθολογιστές, τείνουν να κάνουν παραχωρήσεις στο κοινό γούστο.]

- Δ. Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα*, Αθήνα 2011, σ. 359, σημ. 86.

58. «Ελένη, κόρη του σκεπτικισμού (Ο Σεφέρης και το πρόβλημα του νεκρού αδελφού)», *Κονδυλοφόρος*, τχ. 8 (Μνήμη Ελένης Τσαντσάνογλου, 2010), σ. 111-129.
[Η «Ελένη» του Σεφέρη (γραμμένη στα χρόνια 1953-1955) συνήθως ερμηνεύεται με βάση μια ρήση του ποιητή στα 1966, ότι η *Ελένη* του Ευριπίδη του έδωσε τον «μαθηματικό τύπο της ματαιότητας και του εμπαιγμού των πολέμων». Στο άρθρο αναπτύσσω την άποψη ότι η 11 χρόνια μετά τη σύνθεση του ποιήματος ρήση του Σεφέρη τείνει μάλλον να παραπλανά τον αναγνώστη. Το ποίημα γράφεται σε μια εποχή κατά την οποία ο Σεφέρης είχε θυμώσει με τους Άγγλους για την πολιτεία τους στο Κυπριακό και επιθυμούσε να τους υποδείξει ότι εάν δεν τιμήσουν τις αξίες για τις οποίες έλεγαν ότι πολέμησαν στο παρελθόν, θα είναι αδύνατον να ξαναπειστεί ο κόσμος να δώσει το αίμα του σε έναν μελλοντικό (και επικείμενο) πόλεμο. Αυτή η σκέψη, γέννημα του ψυχρού πολέμου, εκφράζεται ρητά σε επιστολή της εποχής (προς τον Γ. Θεοτοκά) και υπόρρητα στα ποιήματα της συλλογής *Κύπρον ου μ' εθέσπισεν*, όπου ανήκει και η «Ελένη». Αν διαβάσουμε προσεκτικά το ποίημα, χωρίς να παραλείπουμε τα τρία «αν» της τελευταίας του ενότητας, το συμπέρασμα είναι ότι το ποιητικό υποκείμενο ελπίζει ότι η Ελένη δεν ήταν στην Αίγυπτο, παρά στην Τροία, και πως ο πόλεμος λοιπόν δεν έγινε μάταια. Ό,τι φαίνεται να απασχολεί εναγώνια τον Σεφέρη είναι όχι εάν ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος άξιζε να γίνει (αυτό είναι δεδομένο), αλλά εάν ο πρόσφατος εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα μπορεί κάπως να δικαιωθεί. Από αυτόν τον προβληματισμό έχει μείνει στο ποίημα, ύστερα από αλλεπάλληλες επεξεργασίες, ένα ελάχιστο ίχνος: το ερώτημα «κι ο αδερφός μου;». Η έρευνα στο αρχείο του ποιητή έδειξε τις πολλαπλές δοκιμές του να εκφράσει πιο ρητά μέσα στο ποίημα το πρόβλημα του εμφύλιου σπαραγμού. Οι απόπειρες δεν τελεσφόρησαν· ο Σεφέρης από επεξεργασία σε επεξεργασία συνεχώς έτεινε να αφαιρεί το επικαιρικό στοιχείο από το έργο του, έτσι ώστε τελικά ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος συγχωνεύτηκαν σε μια πιο αφηρημένη έννοια του πολέμου, ο οποίος ανάγεται στο αρχαίο παράδειγμα του Τρωικού. Ο λόγος για τον οποίο ο ποιητής έδωσε –σε άσχετη περίσταση– το εναντίον κάθε πολέμου μήνυμα στο ποίημά του έχει προφανώς να κάνει με τη συγκυρία του 1966: εμπλοκή των Αμερικανών στο Βιετνάμ, παγκόσμιο φιλειρηνικό κίνημα, βελτίωση της εικόνας της ΕΣΣΔ μετά την «αποσταλινοποίηση».]

D. Tziovas, "Between tradition and appropriation: mythical method and politics in the poetry of G. Seferis and Y. Ritsos", *Classical Receptions Journal* (2016), σ. 10 (;), σημ. 24.

59. «Ο Καζαντζάκης Γνωστικός», *Ο Καζαντζάκης στον 21ο αιώνα,* Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Νίκος Καζαντζάκης 2007: Πενήντα χρόνια μετά», Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ηράκλειο & Ρέθυμνο, 18-21 Μαΐου 2007, επιμ. Σ. Ν. Φιλιππίδης, ΠΕΚ και Εκδόσεις της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο 2010, σ. 33-76.
[Η σκέψη του Καζαντζάκη χαρακτηρίζεται από έναν βασικό δυϊσμό ανάμεσα στην ύλη και το πνεύμα, που αποδίδεται και με όρους αντίθεσης σκοταδιού και φωτός. Η έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στις δύο αυτές κατηγορίες που εκδηλώνεται στην

Ασκητική παραπέμπει, κατά τη γνώμη μου, στον Μανιχαϊσμό, παρακλάδι του Γνωστικισμού με ζωροαστρικές ρίζες, που πρεσβεύει την από αρχής κόσμου ύπαρξη δύο αντίπαλων δυνάμεων, του φωτός και του σκότους. Το φως είναι αναμεμειγμένο στην ύλη, που το έχει «καταβροχθίσει», και η προσπάθειά του είναι να απεμπλακεί από αυτήν. Η βασική σκέψη της *Ασκητικής* συνίσταται στον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος, μίγμα φωτός και σκότους, θα βοηθήσει στον διαχωρισμό του φωτός από την ύλη και στον «ανήφορό» του, στην επαναφορά στην αρχική πηγή του φωτός. Η μεταφορά του καταβροχθίσματος, η στρατιωτική ορολογία, η έννοια της κραυγής, που απαντούν στην *Ασκητική*, αλλά και ο ασκητισμός, το πνεύμα του «ασυμβίβαστου» και η εναγώνια διερώτηση περί της καταγωγής και της κατάληξης του ανθρώπου, είναι πολύ πιθανό να ανάγονται στον Μανιχαϊσμό, τον πολύ διαδεδομένο άλλωστε στην Ευρώπη των αρχών του 20ού αιώνα. Αυτό άλλωστε καθιστά εκ νέου επίκαιρο τον Καζαντζάκη στην εποχή μας, εποχή μιας ανανεωμένης απήχησης του Γνωστικισμού.

Στο δεύτερο μέρος του άρθρου εξετάζεται το μυθιστόρημα του Καζαντζάκη *Ο Τελευταίος πειρασμός* και αναδεικνύονται τα μανιχαϊκά στοιχεία του: η ταύτιση του Ιησού με τον ήλιο, η άρνηση της ανάστασης του σώματος (μέσω της αποτρόπαιης εικόνας του αναστημένου Λαζάρου), η απόρριψη του «δίκαιου» Θεού της Παλαιάς Διαθήκης για χάρη του «αγαθού» Θεού, η απαξίωση της γυναίκας, που φτάνει έως την πλήρη αμαύρωση της εικόνας της Παναγίας, η οποία ταυτίζεται με την «Κατάρα» και με την αρνητικά σεσημασμένη «μάνα-γη», η θεώρηση των παιδιών ως «μπουκιές για το Χάρο» (η τεκνοποιία είναι αρνητική στον μανιχαϊσμό ως πολλαπλασιασμός της ύλης) και βέβαια η απόρριψη της σεξουαλικής επαφής ανάμεσα στα φύλα. Ο Καζαντζάκης υπήρξε τέκτων και ήδη από το 1907 υμνούσε τον Εωσφόρο, τον αντάρτη της Παλαιάς Διαθήκης: και τα δύο αυτά στοιχεία τον τοποθετούν στο στρατόπεδο των Γνωστικών.]

Το πρώτο μέρος του άρθρου μεταφράστηκε στα γαλλικά από την Martine Breuillot: «Kazantzakis le Gnostique», *Revue des Etudes Néo-helléniques*, τχ. 5 (2009=2010), σ. 109-117.
Το δεύτερο μέρος του άρθρου δημοσιεύεται ως «Ο *Τελευταίος πειρασμός* στο φως της Γνώσης», στο Α. Λεβέντης (επιμ.), *Ο Τελευταίος Πειρασμός του Καζαντζάκη και οι «μεταμορφώσεις» του, Πρακτικά Ημερίδας (Αθήνα, 6 Δεκεμβρίου 2008)*, Ηράκλειο 2011 (έκδοση Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη), σ. 67-77.

- Αντ. Γλυτζουρής, *Πόθοι αετού και φτερά πεταλούδας. Το πρώιμο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και οι ευρωπαϊκές πρωτοπορίες της εποχής του*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2009.
- Αρετή Βασιλείου, «Η μορφή του Ιούδα στην ελληνική μεσοπολεμική δραματουργία», *Η νεοελληνική λογοτεχνία στον μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, επιμ. Αθ. Φωτόπουλος, Πύργος Ηλείας 2012, σ. 485, σημ. 38, σ. 489, σημ. 51.
- Θ. Αγάθος, *Ο Νίκος Καζαντζάκης στον κινηματογράφο*, Αθήνα 2017.
- Δ. Κόκορης, *Ο Καζαντζάκης ως ποιητής. Φιλοσοφική διάσταση, ρυθμική έκφραση, κριτική πρόσληψη*, Αθήνα 2020, σ. 102, σημ. 247.

60. «Μιχαήλ ή Κοσμάς: Μυθιστορηματική νεότητα στα χρόνια της Κατοχής», *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, επιμ. Β. Καραμανωλάκης κ.ά., Αθήνα (Θεμέλιο) 2010, σ. 203-215.
[Δυο μυθιστορήματα που αναπαριστούν τα γεγονότα στον πανεπιστήμιο χώρο προς το τέλος της Κατοχής, *Η ρίζα του μύθου* του Ρόδη Ρούφου, 1954, και οι *Νύχτες και αυγές. Η πολιτεία* του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου, 1963, δείχνουν τη διαφορά στην αντιμετώπιση της νέας γενιάς εκ μέρους της δεξιάς παράταξης και εκ μέρους της

αριστεράς. Για τη δεξιά (Ρούφος) η νεολαία είναι μια εναλλακτική δύναμη, πέρα από τον αστισμό και τον κομμουνισμό, ένας τρίτος δρόμος μέσω του οποίου μπορεί να προσφερθεί ο «μύθος» τον οποίο έχει ανάγκη η κοινωνία για να αντιπαλέψει την πληθώρα των κομμουνιστικών μύθων. Αυτός ο μύθος ωστόσο, που στήνεται με μια αναγωγή του δολοφονημένου φοιτητή Κίτσου Μαλτέζου-Μακρυγιάννη σε ιερό σχεδόν πρόσωπο (Μιχαήλ), προτείνεται με μεγάλη δόση αισθητισμού, ενώ συγγενεύει και με φασιστικά πρότυπα, κάτι που άλλωστε δεν κρύβει εντελώς ο συγγραφέας. Η αριστερή απάντηση (Αλεξανδρόπουλος) είναι η αντιστροφή της εικόνας που έχει φιλοτεχνήσει ο δεξιός συγγραφέας. Ο δικός του παραδειγματικός νέος είναι ο ίδιος ο λαός, ο κόσμος (Κοσμάς), που συνειδητοποιείται και εντάσσεται στον αγώνα, έναν αγώνα στον οποίο η νεολαία είναι ευπρόσδεκτη, αλλά βέβαια δεν διαφέρει καθόλου από τις μεγαλύτερες εξίσου αγωνιστικές ηλικίες. Εντούτοις η γοητεία του ιδεολογήματος της νεότητας είναι τόσο ισχυρή, ώστε έχει παρεισφρήσει και στην αριστερά, όπως δείχνουν χωρία από τον επόμενο τόμο του Αλεξανδρόπουλου *Νύχτες και αυγές. Τα βουνά*, 1965, όπου η απουσία δεξιάς νεότητας (γιατί το έργο επικεντρώνεται τώρα μονάχα στον αριστερό χώρο) διευκολύνει τον συγγραφέα να παρουσιάζει ενίοτε τους νέους ως αυτόνομη κατηγορία.]

- Βαγγ. Καραγιάννης, *Προσλήψεις και πεζογραφική έκφραση του μη ΕΑΜικού χώρου (Αθήνα, 1941-1944): οι περιπτώσεις των Ρ. Ρούφου, Θ.Δ. Φραγκόπουλου, Αλ. Κοτζιά, Γ. Θεοτοκά*, ΕΚΠΑ 2012.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017, σ. 35, σημ. 68, σ. 172, σημ. 187, σ. 234, σημ. 57.
- Joachim Winkler, *Dimitris Raftopoulos und die »Schwarze Literatur«: Zum erinnerungskulturellen Widerstands- und Bürgerkriegsdiskurs der griechischen Nachkriegsliteratur*, Βερολίνο 2018.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ρόδης Ρούφος. Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας (Κατοχή, Αντίσταση, Κυπριακός αγώνας)*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 19, σημ. 8.

61. «Ο Μεφιστοφελής στους μενεξέδες. Παρατηρήσεις στην *Eroica* του Κοσμά Πολίτη», *Νέα Εστία*, τχ. 1838 (Νοέμ. 2010) σ. 691-703 (και στα πρακτικά του συνεδρίου *Η νεοελληνική λογοτεχνία στον μεσοπόλεμο. Ιστορική και φιλολογική προσέγγιση*, επιμ. Αθ. Φωτόπουλος, Πύργος Ηλείας 2012, σ. 149-158).
[Στην ανακοίνωσή αυτή ξαναπιάνω το εντατικά σχολιασμένο από τον Peter Mackridge συμβολικό υπόβαθρο της *Eroica*, εμπλουτίζοντάς το με κάποια σύμβολα που είχαν διαφύγει από τον διεισδυτικό μελετητή και προτείνοντας μια συνολική ερμηνεία τής τελευταίας πράξης του έργου. Ο μενεξές είναι ένα σταθερό σύμβολο στο κείμενο και παραπέμπει με ποικίλους τρόπους –και ως σύμβολο της Παναγίας– στην αγνότητα. Το αντίθετο του συμβόλου αυτού προέρχεται από τον ζωικό κόσμο και είναι το «γατί», δηλαδή η αμαρτία και ο ίδιος ο διάβολος (γάτα-διάβολος, έναντι του σκύλου-Μεφιστοφελή). Όπως η γάτα αποδίδεται στο κείμενο και στα τρία της γένη (ο γάτος, η γάτα, το γατί), έτσι και ο μενεξές είναι σύμβολο και των δύο φύλων. Οι πρωταγωνιστές, Μόνικα και Αλέκος, μετέχουν και στις δύο καταστάσεις, γι' αυτό ίσως παρουσιάζονται και οι δύο λίγο πολύ ως ανδρόγυνοι (κυρίως η Μόνικα). Η ένωσή τους, που επαναλαμβάνει το προπατορικό αμάρτημα, όπως έχει δείξει ο Mackridge, συμβαίνει ωστόσο κατά μια πολύ σημαδιακή ημερομηνία: 25η Μαρτίου, δηλαδή του Ευαγγελισμού. Με ποια έννοια Πτώση και Ευαγγελισμός συμβιβάζονται; Στο σημείο αυτό θέτω στο επίκεντρο του προβληματισμού ένα άλλο βασικό σύμβολο του έργου, τη φωτιά. Διαβάζοντας τον *Χρυσό κλώνο* του Frazer, πιθανότατη πηγή του Κοσμά Πολίτη (και πολλών άλλων), βλέπουμε τη φωτιά σε ρόλο καθαρτήριο: σε λαϊκές τελετουργίες, οι νέοι κυρίως έδιωχναν το κακό με φωτιές. Το κακό

συμβολιζόταν πολύ συχνά με έναν γάτο. Γάτοι όμως είναι και στην *Eroica* τα θύματα της φωτιάς: γάτοι πραγματικοί ή ο γάτος-Αλέκος. Ο Αλέκος εντούτοις κάθε άλλο παρά ως φορέας του κακού παρουσιάζεται στο έργο. Με δεδομένο ότι ο νεαρός ήρωας έχει χαρακτηριστικά του Χριστού (κυρίως μια φράση που δηλώνει τη μοναξιά μπροστά στον θάνατο – απηχώντας το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο), συμπεραίνω πως ο συγγραφέας τον χρησιμοποιεί ως εξιλαστήριο θύμα: είναι ο αθώος που με τη «θυσία» του απομακρύνει το κακό. Υπό αυτή την έννοια, η Πτώση και ο θάνατος του Αλέκου αποτελούν ταυτόχρονα και Ευαγγελισμό.]

Θ. Αγάθος, «*Eroica* (1960): Το βλέμμα του Μ. Κακογιάννη…», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των ελλήνων λογοτεχνών του μεσοπολέμου*, τιμητικός τόμος για τον Peter Mackridge, επιμ. Ελ. Κουτριάνου και Έλλη Φιλοκύπρου, Αθήνα 2018, σ. 207, σημ. 18.

62. «Πίστη, απιστία και Γνώση. Θρησκευτικές κλίσεις στη λογοτεχνία των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα», Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, www.eens.org/EENS_congresses/2010/Kastrinaki_Angela.pdf
Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά του Δ΄ Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010), επιμ. Κ. Α. Δημάδης, τ. Α΄, Αθήνα 2011 (ηλεκτρονική έκδοση), σ. 269-280.
[Η σατανολατρεία που παρουσιάζεται στις αρχές του 20ού αιώνα (Ροδοκανάκης, Καζαντζάκης) αντιστοιχεί σε μια βούληση ανατροπής της καλοβολεμένης κοινωνίας και του κοινωνικού συστήματος, μια βούληση ανταρσίας. Στην πρώιμη φάση του 20ού αιώνα η τάση αυτή δεν έχει πάρει σαφή πολιτικά χαρακτηριστικά. Η περιφρόνηση της αστικής κοινωνίας μπορεί να γίνεται από τη σκοπιά του ξεχωριστού ατόμου, που εκκινεί από νιτσεϊκές ιδέες. Στην περίπτωση αυτή, που την εκπροσωπεί ο Ίων Δραγούμης, η αθεΐα συνιστά μια περιφρόνηση της θρησκείας των πολλών και μια τάση υποκατάστασης του Θεού από το εγώ: το εγώ που δεν γνωρίζει όρια μπορεί να γίνει θεός του εαυτού του. Η θεοσοφία, ένα είδος συγκρητισμού, οδηγεί και αυτή προς τον σκεπτικισμό: εάν όλες οι θρησκείες έχουν ένα κοινό υπόβαθρο, τότε είτε υπάρχει μια κοινή αποκάλυψη στους μύστες, είτε είναι γέννημα του ανθρώπινου μυαλού. Σχετικά εύκολα ωστόσο μπορεί να διολισθήσει κανείς από τη μία δυνατότητα στη δεύτερη. Τα μίγματα είναι πολλά και ποικίλα στις δύο πρώτες δεκαετίες του αιώνα. Θεοσοφισμό αλλά και ορθόδοξη θρησκευτικότητα βρίσκουμε στον Σικελιανό, θεοσοφισμό, μαρξισμό και χριστιανισμό στον Θεοτόκη, όπου το χριστιανικό υπόστρωμα παρουσιάζεται εντέλει ισχυρότερο. Διαφωτιστική βούληση παλαιού τύπου (καταπολέμηση των δεισιδαιμονιών), απιστία, αλλά και σαφή οριοθέτηση απέναντι σε αριστερές ιδέες θα βρούμε στην Πηνελόπη Δέλτα, τη μοναδική γυναίκα που τολμά να γράψει μια ιστορία του Ιησού. Τέλος υπάρχει και μια αναρχική επαναστατική βούληση που ταυτίζει τον Ιησού με τον Σατανά και την αγάπη με την εκδίκηση: Δημοσθένης Βουτυράς.
Για αρκετούς από τους παραπάνω συγγραφείς υπάρχει, είτε βεβαιωμένη είτε ευλόγως εικαζόμενη, μια σχέση με τη μασονία.]

- Βίκυ Πάτσιου, «Ο Πλάτων Ροδοκανάκης και το ρεύμα του νεοελληνικού αισθητισμού», *Νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική από τον Διαφωτισμό έως σήμερα.* Πρακτικά ΙΓ΄ Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, μνήμη Παν. Μουλλά, Αθήνα 2014, σ. 666, σημ. 13.
- Αθ. Μπλέσιος, *Αρχαίοι μύθοι στη νεοελληνική δραματουργία*, Αθήνα 2020, σ. 93-94, σημ. 28, σ.94, σημ. 30, σ. 95, σημ. 34.

63. «Ο Πρεβελάκης και *Ο Κρητικός*: οι αγωνίες ενός ισορροπιστή», *Η Κρήτη στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, επιμ. Κ.Ε. Ψυχογιός, Χανιά (ΙΛΑΕΚ), 2012, σ. 305-314.
[Ο παράδοξος δεύτερος γάμος του Κωσταντή στον τελευταίο τόμο του *Κρητικού* (γάμος ανάμεσα σε μέλη αντιμαχόμενων παρατάξεων) δείχνει την προσπάθεια εκ μέρους του συγγραφέα να ισορροπήσει ανάμεσα στις αντιμαχόμενες παρατάξεις κατά το τέλος του εμφυλίου. Οι ασυνέπειες και οι αντιφάσεις του στην γραμμένη στο β΄ μισό της ταραγμένης δεκαετίας τριλογία, οδηγούν σε καλλιτεχνική αποτυχία και σε πολιτική επιτυχία: κάθε παράταξη μπορούσε να αντλήσει από το μυθιστόρημα τα στοιχεία που την εξυπηρετούσαν, με αποτέλεσμα ο Πρεβελάκης να είναι το μοναδικό παράδειγμα έλληνα συγγραφέα που υμνήθηκε από όλες ανεξαιρέτως τις παρατάξεις.]

Bart Soethaert, *Η στροφή προς το παρ[ελθ]όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1935-1950) στην Ελλάδα*, Βερολίνο 2016.

64. «Ο Ιησούς Χριστός σε μιαν άθεη εποχή (1920-1940), *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του 20ού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης: θέματα και ρεύματα*, Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Αλ. Αργυρίου, ΠΕΚ και Μουσείο Μπενάκη 2012, σ. 151-172.
[Τα τεκμήρια της αθεΐας στον χώρο των διανοουμένων αυξάνουν εντυπωσιακά κατά την εικοσαετία 1920-1940. Είναι η εποχή που έπεται της Οκτωβριανής επανάστασης, οπότε η αριστερά προβάλλει με έμφαση την αθεϊστική της οπτική. Εντούτοις οι διανοούμενοι της αριστεράς (Βάρναλης, Ρίτσος, Γαλάτεια Καζαντζάκη) έχουν διαμορφωθεί σε χριστιανικό περιβάλλον, έχουν πιθανότατα περάσει από ένα στάδιο υιοθέτησης του Γνωστικισμού (αντίθεση προς τον Θεό, αλλά συμπάθεια προς τον Χριστό), οπότε στα έργα της εποχής, που τα θέλουν αθεϊστικά, προκύπτουν διάφορα σημάδια αποδοχής του Ιησού. Ο Βάρναλης αναθεωρεί άλλωστε *Το φως που καίει*, και από κείμενο γνωστικό (1922) το μετατρέπει σε κείμενο επιθετικής άρνησης του Ιησού (1933). Ιδιαίτερα σταδιοδρομεί στη δεκαετία του ’30 η μορφή ενός μετανοούντος Ιησού, ο οποίος αποδέχεται το λάθος της διδασκαλίας του και μεταστρέφεται υπέρ της επανάστασης. Μέσα στη δεκαετία του ’20 αρχίζουν και οι απαντήσεις εκ μέρους της συντηρητικής παράταξης, από διανοουμένους που διατείνονται ότι ο Χριστός δεν ενδιαφέρθηκε για την ύλη παρά για το πνεύμα. Ορισμένοι συγγραφείς ωστόσο (Θεοτοκάς, Μυριβήλης) προβαίνουν σε ένα είδος συμβιβασμού: αγνωστικιστές ή και άθεοι, συνηγορούν ωστόσο θερμά υπέρ της χριστιανικής παράδοσης και υπέρ των ηθικών αξιών του χριστιανισμού. Τέλος, μια τρίτη κατηγορία εκδηλώνεται στη δεκαετία του ’30, πολιτικά μικτή, που δίνει έμφαση στην ανάγκη να υπερνικηθεί η «σάρκα» για χάρη του πνεύματος· στα μυθιστορήματά τους εμφανίζονται «νέοι λυτρωτές», μορφές του Ιησού κρυμμένες μέσα σε ήρωες που υπήρξαν επιρρεπείς στις σαρκικές απολαύσεις, αλλά κατάφεραν να απαλλαγούν από τις δεσμεύσεις του σώματος (Κοσμάς Πολίτης, Τερζάκης, Πεντζίκης)].

65. «Η *Χαμένη άνοιξη* και η αποθέωση της νεανικότητας», *«Με τη σφραγίδα του καλλιτέχνη». 100 χρόνια από τη γέννηση του Στρατή Τσίρκα*, Αθήνα (Εταιρεία Σπουδών) 2013, σ. 237-256.
[Στη *Χαμένη άνοιξη* ο Τσίρκας παρουσιάζει τη νεολαία ως μια φωτεινή, αδογμάτιστη και χαρούμενη ομάδα, απαλείφοντας κάθε σημείο κριτικής προς αυτήν. Κάθε φορά που τείνει να πάρει θέση απέναντι σε συμπεριφορές της (γλωσσικό ιδίωμα, ερωτισμός, κάπνισμα), αποσύρει διακριτικά την όποια νύξη κριτικής. Η νεολαία δεν συνιστά αντικείμενο διερεύνησης για τον συγγραφέα, παρά αντικείμενο

δοξολόγησης. Στο τέλος του έργου μάλιστα, όταν περιγράφει την κηδεία του Σωτήρη Πέτρουλα, αποθεώνει τον νεαρό νεκρό, με κάτι παραπάνω από τη συμβατική φράση «ο Σωτήρης ζει». Ωστόσο πρόκειται για το μοναδικό έργο για τη νέα γενιά όπου ο νεαρός ήρωας εμφανίζεται μόνο νεκρός και όχι εν ζωή στο κείμενο. Αυτό συμβαίνει επειδή ο Πέτρουλας δεν ανταποκρινόταν στις ιδεολογικές επιλογές του συγγραφέα: ο νεαρός «Λαμπράκης» είχε ταχθεί μέσα στην οργάνωσή του ενάντια στη γραμμή της συνεννόησης με τον προοδευτικό αστικό κόσμο, γραμμή που προωθούσε η ηγεσία της ΕΔΑ προκειμένου να αποτραπεί η δικτατορία, την οποία συμμεριζόταν και ο Τσίρκας. Έτσι ο συγγραφέας προτιμά μια εντελώς γενική και συμβατική παρουσίαση της νεολαίας, για να μην μπει σε ενοχλητικές λεπτομέρειες, που θα έβλαπταν την αρραγή εικόνα. Όμως η αποθέωση της νεότητας, ευνόητη την εποχή της Μεταπολίτευσης του ’74 κατά την οποία γράφεται το μυθιστόρημα, αποβαίνει εν τέλει σε βάρος της ποιότητάς του.]

- Β. Χατζηβασιλείου, *Η κίνηση του εκκρεμούς. Άτομο και κοινωνία στη νεότερη ελληνική πεζογραφία: 1974-2017*, Αθήνα 2018, σ. 38, σημ. 61.
- Γ. Δημητρακάκης, «Η κρίση των μεταπολιτευτικών ταυτοτήτων στην *Πλωτή πόλη* της Μάρως Δούκα», xxxxxx, σημ. 15.

66. «Κατοχικοί έρωτες: Θεοτοκάς έναντι Βερκόρ», *Κονδυλοφόρος*, τχ. 11 (2012=2013), σ. 129-140.
[Έρωτας ανάμεσα σε αντιμαχόμενα έθνη, όταν παρουσιάζεται στη λογοτεχνία, σημαίνει επιθυμία συνδιαλλαγής εκ μέρους του συγγραφέα. Στην περίπτωση ωστόσο των Γερμανών του Β΄ παγκοσμίου πολέμου οι καταστάσεις είναι πολύ προβληματικές. Ο Βερκόρ στο εμβληματικό έργο του *Η σιωπή της θάλασσας*, 1942, παρουσιάζει έναν έρωτα ανάμεσα σε Γερμανό και Γαλλίδα με έναν ευφυή χειρισμό: ο έρωτας εκδηλώνεται μονάχα όταν οι δύο άνθρωποι πρόκειται οριστικά να χωρίσουν. Ο Θεοτοκάς που επέλεξε στους *Ασθενείς και οδοιπόρους*, 1964, να δείξει έναν ελληνογερμανικό έρωτα στην κατεχόμενη Αθήνα, χρησιμοποιεί το θέμα για να διερευνήσει την ψυχοσύνθεση του Γερμανού, όμως δεν μπορεί να καταλήξει αν θα τον δικαιώσει ή όχι, αν θα πει «ναι» στη συμφιλίωση των λαών 20 χρόνια μετά τον πόλεμο. Στο μυθιστόρημα παραθέτει δυο διαφορετικές εκδοχές για την εξέλιξη του Γερμανού μεταπολεμικά –στη μία είναι ένας συντετριμμένος από τον θάνατο της αγαπημένης του αλήτης, στη δεύτερη ένας επιχειρηματίας που αμυδρά θυμάται την Κατοχή– εκδοχές που δείχνουν την αμφιθυμία του συγγραφέα απέναντι στον ελληνογερμανικό «έρωτα», κάτι που σχετίζεται με τις αμφιθυμικές σχέσεις που διατηρούσε στην αρχόμενη δεκαετία του ’60 η Ελλάδα με τη Γερμανία.]

- Ulrich Moennig, “Der Griechische Buergerkrieg der Erinnerungen”, *Trauma und Erinnerung. Buergerkrieg in Griechenland*, Boehlau Verlag 2018, σ. 23, σημ. 48.
- Β. Μακρυδήμας, «Τ. Κ. Παπατσώνης – Γ. Θεοτοκάς: ένας ανεκπλήρωτος διάλογος με φόντο τον χριστιανισμό», *Άνθρωπος*, τχ. 1 (Ιαν.-Απρ. 2020), σ. 177 (σημ. 67).
- Ν. Μανιτάκης, *Το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών (1915-1961)*, Αθήνα 2022, σ. ;;

67. «Ο Ρόδης Ρούφος, ο Ιησούς και ο Εωσφόρος: μια ταραγμένη σχέση», *Νέα Εστία*, τχ. 1856 (Δεκ. 2012 = αφιέρωμα στον Ρόδη Ρούφο), σ. 120-139.
[Η πορεία του Ρόδη Ρούφου από τον ανορθολογισμό, τον μανιχαϊσμό, τον ελιτισμό, την κυκλική σύλληψη της ιστορίας και την προβολή ενός ήρωα με φωτεινά εωσφορικά χαρακτηριστικά (Lucifer, φορέας του φωτός κατά τη μανιχαϊκή σύλληψη), προς μια χριστιανική, δημοκρατική και ορθολογική αντίληψη.

Αναδεικνύονται οι λανθάνουσες μορφές του Εωσφόρου και του Ιησού σε όλα τα μυθιστορήματα του συγγραφέα, οι αποκαλυπτικές στιγμές «γνώσης», και οι συνδυασμοί που επιχειρεί εντέλει ο συγγραφέας προκειμένου να πετύχει τη «σύνθεση» που κατά τη γνώμη του χρειάζεται η μεταπολεμική Ευρώπη.]

- Εύη Κώστα, «Προλεγόμενα» στο «Ρ. Ρούφος – Θ.Δ. Φραγκόπουλος, Αλληλογραφία», *Νέα Εστία*, τχ. 1868, (Μάρτιος 2016), σ. 176, σημ. 10.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017, σ. 633, σημ. 132, σ. 638, σημ. 137, σημ. 653 σημ. 143.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ρόδης Ρούφος. Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας (Κατοχή, Αντίσταση, Κυπριακός αγώνας)*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 19, σημ. 8.
- Ν. Καραπιδάκης και Γ. Πατερίδου, Εισαγωγή στο Ρ. Ρούφος, *Οι Γραικύλοι*, Αθήνα 2022, σ. 14, σημ. 4.

68. «Η λογοτεχνική δεκαετία του ’60 και η ιδιόρρυθμη θεολογία της», *Νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική από τον Διαφωτισμό έως σήμερα.* Πρακτικά ΙΓ΄ Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, μνήμη Παν. Μουλλά, Αθήνα 2014, σ. 940-953.
[Ο μεταπολεμικός κόσμος, έχοντας να αντιμετωπίσει αισθήματα κενού, αγωνίας και ενοχής, στρέφεται εκ νέου προς τη θρησκεία, τόσο στον δυτικό κόσμο, όσο (με κάποια καθυστέρηση) και στην Ελλάδα. Στην Ελλάδα η συντηρητική αναδίπλωση μετά τον Εμφύλιο, με την άνθιση των κατηχητικών, προκαλεί στους συγγραφείς του ’60 μια βίαιη αποστροφή προς τους θεσμούς, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσουν μια ψυχική ροπή προς τη θρησκεία, συχνά υπό την αιγίδα του Υπαρξισμού. Αυτές οι τάσεις εκδηλώνονται συχνά ως θεομαχία από τη μία, προσήλωση στον Χριστό από την άλλη. Έτσι ο Ρένος Αποστολίδης στις *Ιστορίες από τις νότιες ακτές*, 1959, θα διατυπώσει, σε εξόχως μεταφορική γλώσσα (μια παρέα εκδρομέων περιπλανιέται σε σκοτεινό δάσος…), ένα σφοδρό κατηγορώ εναντίον του Δημιουργού, που τον ταυτίζει με τον Σατανά, και μια μομφή εναντίον των ανθρώπων (του αφηγητή συμπεριλαμβανομένου) που ρέπουν προς την ευκολία και τις ηδονές, αντί να ακολουθούν το παράδειγμα Εκείνου, δηλαδή του Χριστού. Ο Γιώργος Ιωάννου, έπειτα, ταυτίζοντας συστηματικά το ιερό με το ανόσιο και το παραβατικό, επιθυμεί να προκαλέσει· ενίοτε όμως –όπως στο διήγημα «Ο Μπάτης»– η πρόκληση αντισταθμίζεται από επιθυμία εξαγνισμού, επιστροφής στην αθωότητα, από μια αύρα (ένα αεράκι) Χριστού. Ο Χάκκας, εκκινώντας από τη αριστερά, άθεος δηλαδή, χρησιμοποιεί ωστόσο τη μορφή του Ιησού (καλά κρυμμένη πίσω από έναν αχαμνό στρατιώτη στο διήγημά του «Ο Κολοβός»), για να δηλώσει την ανταρσία απέναντι στους καταπιεστικούς μηχανισμούς. Εντωμεταξύ αυτά τα χρόνια μεταστρέφεται και η ορθολογική γενιά του ’30, και ασχολείται ολοένα και πιο έντονα με θέματα θρησκευτικά και μορφές του Ιησού. Ωστόσο εκεί που οι συγγραφείς του ’60 συνδυάζουν την ανταρσία με την πίστη ή με τη συγκίνηση και είναι ατομιστές και αυτοκατηγορούμενοι, η γενιά του ’30 επιθυμεί να οργανώσει την κοινωνία· ασχολείται με τους θεσμούς και πιστεύει στην εκκλησία (Θεοτοκάς, Καραγάτσης), ή υποκαθιστά τους θεσμούς εγκαθιδρύοντας τον δικό της λόγο ως θεσμό. Ο Ελύτης στο *Άξιον εστί* και ο Πρεβελάκης στον *Άρτο των αγγέλων* προβαίνουν στην αυτο-θέωση, όταν ο Ρένος Αποστολίδης και ο Ιωάννου (στα αφηγηματικά τους κείμενα) αυτομαστιγώνονται. Μια θεολογία της αυταρέσκειας από τη μία, από την άλλη μια θεολογία της ενοχής].

69. “Das Bild des Deutschen in der Nachkriegsliteratur. Ein Tauziehen politischer Kontrahenten”, *Die Okkupation Griechenlands im zweiten Weltkrieg. Griechische und deutsche Erinnerungskultur*, επιμ. Chryssoula Kambas και Marilisa Mitsou, Boehlau, Κολωνία 2015, σ. 254-266.
[Στην αμέσως μετά την Κατοχή περίοδο, αναπτύσσεται έντονος προβληματισμός για το ποιοι ήταν πραγματικά οι γερμανοί κατακτητές. Η άποψη που κυριαρχεί, ακόμα και σε σημαντικούς συγγραφείς όπως ο Κοσμάς Πολίτης, είναι πως δεν υπερβαίνουν τη συμπεριφορά και τη νοημοσύνη ενός ρομπότ. Η άποψη αυτή ωστόσο είναι πολιτικά χρωματισμένη: προέρχεται από αριστερούς συγγραφείς. Οι δεξιοί αυτή την εποχή απλώς προτιμούν να μην αναφέρονατι στους Γερμανούς. Στις σπάνιες περιπτώσεις που το κάνουν, οι Γερμανοί παρουσιάζονται «νέοι, σχεδόν παιδιά» να τραγουδούν ρομαντικά τραγούδια της πατρίδας τους (Γ. Σαράντη). Στη δεκαετία του 1950, όταν οι δεξιοί συγγραφείς γράφουν για την κατοχική εμπειρία, οι Γερμανοί είναι απόντες. Οι συγγραφείς αυτοί μιλούν σχεδόν αποκλειστικά για τις συγκρούσεις με τους κομμουνιστές (Ρούφος, Α. Κοτζιάς, Κάσδαγλης). Όταν αναφέρονται στους Γερμανούς, τους παρουσιάζουν ως συμμέτοχους στον κοινό ευρωπαϊκό πολιτισμό. Αλλά και η Αριστερά αυτή την εποχή, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950, όταν αρχίζει να ξαναεκδίδει βιβλία μετά τον εμφύλιο, παρουσιάζει την πιο θετική εικόνα του Γερμανού: έναν πολύ νεαρό στρατιώτη που πεθαίνει με τη σκέψη στη μάνα και στην αγαπημένη του (Κ. Κοτζιάς). Πρόκειται για ιδιόρρυθμες συγκλίσεις των αντιπάλων την εποχή του εμφύλιου μίσους: και οι μεν και οι δε, προκειμένου να καταγγείλουν τους εμφύλιους εχθρούς, προβάλλουν την εικόνα ενός συμπαθούς Γερμανού. Η ισορροπία αυτή αλλάζει στη δεκαετία του 1960. Οι καινούργιες σχέσεις με τη Γερμανία (μετανάστευση), καθώς και η υπόθεση του βασανιστή των Εβραίων Μέρτεν (που επισκέφθηκε την Ελλάδα και συνελήφθη), προκαλούν μια έξαρση της αντιπαλότητας με τους αλλοτινούς κατακτητές. Τώρα αναθεωρούνται και ορισμένα έργα της πρώτης περιόδου, έτσι ώστε η εικόνα του Γερμανού χειροτερεύει (το *Αγρίμι* του Βρετάκου, από τα αριστερά, η *Ιερά οδός* του Θεοτοκά, από τα δεξιά). Ο Γ. Θεοτοκάς με το *Ασθενείς και οδοιπόροι*, 1964, επιχειρεί να διερευνήσει σε βάθος την εικόνα του Γερμανού, επιχειρεί και ένα είδος συμφιλίωσης μέσω ενός σφοδρού έρωτα Ελληνίδας με Γερμανό, αλλά καταλήγει σε αμφίθυμα και αντιφατικά αποτελέσματα. Το γάμο Ελληνίδας με Γερμανό θα τον επιχειρήσει αφηγηματικά ο Σ. Πατατζής το 1978 με σαφώς φιλικά προς τον παλιό αντίπαλο αισθήματα.]

- Panayiota Mini, “Die Okkupation Griechenlands im Griechischen Kino”, *Die Okkupation Griechenlands im zweiten Weltkrieg. Griechische und deutsche Erinnerungskultur*, επιμ. Chryssoula Kambas και Marilisa Mitsou, Boehlau, Κολωνία 2015, σ. 273
- Ulrich Moennig, “Der Griechische Buergerkrieg der Erinnerungen”, *Trauma und Erinnerung. Buergerkrieg in Griechenland*, Boehlau Verlag 2018, σ. 22 και σημ. 45.

70. «Ρούφος, Κοτζιάς, Κάσδαγλης: γράφοντας, αναθεωρώντας, αναψηλαφώντας την ιστορία της νίκης στον Εμφύλιο», *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του ’40 – Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος. Τιμητικός τόμος για τον Χάγκεν Φλάισερ*, εισ.- επιμ. Κατερίνα Γαρδίκα, Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κώστας Ράπτης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σ. 265- 299.
[Η ήττα έχει οπωσδήποτε τα προβλήματά της· η νίκη όμως έχει από μιαν άποψη ακόμα περισσότερα: την ενοχή του νικητή, την άχαρη εξιστόρηση του επιτυχούς αγώνα σε βάρος ενός αντιπάλου που παραμένει ο «αδελφός μας». Ρούφος, Κοτζιάς, Κάσδαγλης, τρεις διακριτές περιπτώσεις. Με αταλάντευτη πεποίθηση στο δίκιο της παράταξής του ξεκινά ο Ρούφος (στο πρώτο μέρος της τριλογίας του, 1954), με

ενοχική στήριξη της Δεξιάς εκδηλώνεται ο Κοτζιάς, με ταραγμένο σκεπτικισμό καταλήγει ο Κάσδαγλης. Τρεις διακριτές περιπτώσεις, που όμως συγκλίνουν σε ένα τουλάχιστον σημείο: στον θάνατο του κεντρικού ήρωά τους. Και οι τρεις πρωταγωνιστές των μυθιστορημάτων δολοφονούνται από τους αντιπάλους. Κατά κάποιον τρόπο λοιπόν οι συγγραφείς διαχειρίζονται τη νίκη της Δεξιάς μέσω ενός ήρωα-θύματος. Οι Κοτζιάς και Ρούφος χρησιμοποιούν μάλιστα ο καθένας από ένα γνωστό θύμα των κατοχικών εμφυλίων αντιπαραθέσεων· του αποδίδουν, επιπλέον, και ορισμένα χαρακτηριστικά εξιλαστήριου θύματος, στον τύπο του Ιησού Χριστού.

Η υποδοχή των μυθιστορημάτων, διαφορετική από αυτήν που οι ίδιοι οι συγγραφείς φαίνεται να ανέμεναν, τους οδηγεί τάχιστα σε επανατοποθετήσεις. Ο Ρούφος στο β΄ μέρος της τριλογίας, 1955, αποσύρει την αριστοκρατική περιφρόνηση των μαζών προς όφελος μιας πιο δημοκρατικής θεώρησης. Ο Κοτζιάς, το 1961, αναθεωρεί την α΄ έκδοση της *Πολιορκίας* μετριάζοντας την ειδεχθή εικόνα των «επαναστατών», ανασυνθέτοντας τη φυσιογνωμία των (δεξιών) πρωταγωνιστών του, ώστε να τους καταστήσει πιο αμφίσημους, και ελαττώνοντας την αίγλη Ιησού με την οποία είχε περιβάλει τον κεντρικό ήρωά του. Κατά τη δικτατορία των συνταγματαρχών, όταν επανεκδίδεται το *Χρονικό μιας σταυροφορίας*, ο Ρούφος περικόπτει το κείμενό του κατά 22%, μειώνει αισθητά τις επιθέσεις προς τους κομμουνιστές, απαλείφοντας και τα σημεία που καυτηρίαζαν οι κριτικοί του, ενώ αφαιρεί εντελώς τον θαυμασμό για την έννοια στρατός και όσα άλλα στοιχεία μπορούσαν να τον συνδέσουν με φασιστικές ιδέες.

Ο Κάσδαγλης, που είχε υπάρξει σαφώς πιο μετριοπαθής, καθώς έστηνε την αφήγησή του πάνω σε έναν «έρωτα» ανάμεσα σε μέλη των δύο αντίπαλων παρατάξεων, αναθεωρεί οριακά, μέσα στη δικτατορία και αυτός, αφαιρώντας ορισμένες αιχμές κατά των αριστερών.

Οι κριτικοί της αριστεράς (Αργυρίου, Πατρίκιος), σε μια περίοδο όπου η δημοκρατική αριστερά και η δημοκρατική δεξιά είχαν συγκλίνει για την αντιμετώπιση της πολιτειακής εκτροπής, προσπαθούν να περισώσουν ό,τι γίνεται από το έργο των παλιών αντιπάλων, ζητώντας να αμβλύνουν τον περίφημο χαρακτηρισμό «μαύρη λογοτεχνία» του Δημήτρη Ραυτόπουλου. Η δική τους ανάγνωση –παρά τον έκδηλα ρητορικό της χαρακτήρα– θα καθοδηγήσει τις προσεγγίσεις έως τις μέρες μας, οδηγώντας σε σοβαρότατες ενίοτε παρερμηνείες.]

- Δ. Κούρτοβικ, «Ιστορία ενός γερμανοέλληνα», *Τα Νέα*, 16-17.1.2016, σ. 7.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017, σ. 35, σημ. 68.
- Δ. Τζιόβας, «Υπερβαίνοντας την πολιτική», *Η πολιτισμική ποιητική της ελληνικής πεζογραφίας*, Ηράκλειο (ΠΕΚ) 2017, σ. 426 σημ. 37.
- Ulrich Moennig, "Der Griechische Buergerkrieg der Erinnerungen", *Trauma und Erinnerung. Buergerkrieg in Griechenland*, Boehlau Verlag 2018, σ. 21, σημ. 41.
- A. Anastasiadis, "Geschichten vom Krieg", *Trauma und Erinnerung. Buergerkrieg in Griechenland*, Boehlau Verlag 2018, σ. 105, σημ. 89.
- J. Winkler, "Schwarze (Politische) Literatur", *Trauma und Erinnerung. Buergerkrieg in Griechenland*, Boehlau Verlag 2018, σ. 278, σημ. 147.
- Joachim Winkler, *Dimitris Raftopoulos und die »Schwarze Literatur«: Zum erinnerungskulturellen Widerstands- und Bürgerkriegsdiskurs der griechischen Nachkriegsliteratur*, Βερολίνο 2018.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ρόδης Ρούφος. Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας (Κατοχή, Αντίσταση, Κυπριακός αγώνας)*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 19, σημ. 8.
- Ν. Καραπιδάκης και Γ. Πατερίδου, Εισαγωγή στο Ρ. Ρούφος, *Οι Γραικύλοι*, Αθήνα 2022, σ. 14, σημ. 5.
- Μιχαήλ Καλαβρός, https://www.hartismag.gr/hartis-57/afierwma/vivlikes-apikhiseis-stin-poliorkia-toi-aleksandroi-kotzia-o-epidrastikos-loghos-enos-idiotipoi-profiti Χάρτης, Σεπτ. 2023 (πολλές αναφορές).

71. «Πινελιές για ένα πορτρέτο της Γαλάτειας», *Γαλάτεια Καζαντζάκη, μια πρόκληση στα ελληνικά γράμματα. 50 χρόνια από τον θάνατό της*, *Παλίμψηστον*, τχ. 32 (φθινόπ. 2015), σ. 27-37.
[Επισημαίνεται 1) η θέση του πρώτου εκτενούς αφηγήματος της Γαλάτειας Καζαντζάκη στην ιστορία της ελληνικής ερωτικής λογοτεχνίας: πόσο πρωτοποριακό υπήρξε όσον αφορά το θέμα της πρωτοβουλίας ως προς την εκδήλωση της ερωτικής επιθυμίας από τη γυναίκα. 2) Η απρόσμενα ευαίσθητη και εύστοχη κριτική της Γ. Κ. για τον Καβάφη, στα 1909, πολύ πριν την αναγνώρισή του από τους αθηναίους λογίους (μονάχα ο Ξενόπουλος είχε προηγηθεί). 3) Ο καλλιτεχνικά πρωτοποριακός χαρακτήρας ενός διηγήματός της του 1923. Μαζί με δύο «εκ του φυσικού» πορτρέτα, αναδεικνύεται η μορφή μιας γυναίκας συγγραφέως που οι ιστορίες της λογοτεχνίας έχουν προκλητικά αποσιωπήσει.]

- Κων. Γεωργιάδη, «Το θεατρικό έργο της Γαλάτειας Καζαντζάκη και οι αναφορές της στην ιψενική δραματουργία», *Η πρώιμη υποδοχή του ρεαλισμού και του νατουραλισμού στο ελληνικό θέατρο*, επιμ. Α. Γλυζουρής, Κ. Γεωργιάδη, Μ. Μαυρογένη, Ρέθυμνο 2016, σ. 145, σημ. 5.

72. «Ο Καραγάτσης και οι ερωτικές του προκλήσεις: από το μεσοπολεμικό "πάθος" στη μεταπολεμική "αγάπη"», *Λογοτεχνικές διαδρομές: ιστορία – θεωρία – κριτική. Μνήμη Βαγγέλη Αθανασόπουλου*, επιμ. Θ. Αγάθος, Χριστίνα Ντουνιά, Άννα Τζούμα, Αθήνα (Καστανιώτης) 2016, σ. 239-250.
[Όταν το 1936 ο Καραγάτσης γράφει τη «Χίμαιρα», μεταφέρει στην Ελλάδα την πρόκληση του Nτ. Χ. Λώρενς και του *Εραστή της Λαίδης Τσάτερλυ*. Ο έλληνας συγγραφέας καθοδηγείται ως προς την τόλμη στη διερεύνηση της γυναικείας σεξουαλικότητας από τον Άγγλο που είχε προκαλέσει, με τη δημοσίευση του έργου του στη δεκαετία του 1920 σκάνδαλο στην Ευρώπη. Μεταπολεμικά «Χίμαιρα», μεταμορφωνόμενη σε *Μεγάλη χίμαιρα*, αλλάζει και ως προς τις ιδέες τις σχετικές με τον έρωτα. Το 1953, στη θέση του εξωσυζυγικού έρωτα, του ουράνιου πάθους που δικαιώνεται έστω και αν φέρνει την καταστροφή, εξαίρεται ο γάμος και η αγάπη ανάμεσα στους συζύγους. Η μοιχεία, μια ολέθρια αλλά και θεσπέσια μοίρα το 1936, μετατρέπεται το 1953 σε ένα ποταπό σαρκικό πάθος, το οποίο χρεώνεται μάλιστα σχεδόν αποκλειστικά στη γυναίκα. Ωστόσο, παράλληλες πορείες ως προς τη θετική αξιοδότηση του γάμου έναντι του έρωτα, χαράσσουν και άλλοι διανοούμενοι, όπως ο Κοσμάς Πολίτης και ο Ντενί ντε Ρουζμόν. Η έλξη που είχε ασκήσει παλαιότερα ο περιλάλητος συνδυασμός έρως-θάνατος δοκιμάστηκε σκληρά στον πόλεμο. Τώρα δημιουργείται μια τάση προς την υιοθέτηση ιδεολογιών που προκρίνουν τη ζωή και την αγάπη.]

73. «Ο Χριστός στα χιόνια (Παπαδιαμαντικό)», *Ζητήματα νεοελληνικής φιλολογίας: Μετρικά, υφολογικά, κριτικά, μεταφραστικά. Μνήμη Ξενοφώντα Α. Κοκόλη*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 335-343.
http://www.lit.auth.gr/sites/default/files/mneme_ks._a._kokole_praktika.pdf
Στο γνωστό διήγημα του Παπαδιαμάντη «Έρωτας στα χιόνια» δεν έχει προσεχτεί από τους αναλυτές ότι ο μπάρμπα Γιαννιός πέφτει στον στενό δρομίσκο με τρόπο που καλύπτει όλο το πλάτος του, ταυτιζόμενος μαζί του, ενώ λίγο νωρίτερα έχει εκφέρει τη φράση «Είμαι κι εγώ σοκάκι». Τα δύο αυτά στοιχεία υποδεικνύουν, κατά την άποψή μου, ότι ο ήρωας έχει προχωρήσει στον δρόμο του Ιησού που είχε πει «Εγώ ειμί η οδός». Ο Παπαδιαμάντης μετατρέπει τον αμαρτωλό μπάρμπα Γιαννιό σε χριστολογική μορφή, όπως καθιστά «απόστολο» του Ιησού τον Αποστόλη τον

Κακόμη (στο διήγημα «Ο Κακόμης»), έναν φτωχό χαμάλη, αναδεικνύοντάς τον σε αίροντα τις αμαρτίες του κόσμου. Ο Παπαδιαμάντης χρησιμοποιούσε το σύμβολο με τρόπο συγγενικό προς τους λιγότερο πιστούς συναδέλφους του.

Ν. Κασσιώτης 2020: http://ikee.lib.auth.gr/record/321856/files/GRI-2020-28725.pdf

74. «Μεταμορφώσεις της Πηνελόπης», *Κονδυλοφόρος* 14 (2015 = 2016, τεύχος αφιερωμένο στον Γ. Π. Σαββίδη), σ. 85-100.
[Παρακολουθώ τις τύχες της μυθικής ηρωίδας από τα τέλη του 19ου αιώνα, το πώς περνά από τη λογοτεχνική ανυπαρξία σε μια αμφιλεγόμενη παρουσία. Επίσης τις πρώτες αντιδράσεις γυναικών στις αρχές του 20ού αι.]

75. Εισαγωγή στη γερμανική μετάφραση του μυθιστορήματος *Φιλέλληνες* της Μιμίκας Κρανάκη, *Nationalität: Philhellene*, εκδ. Romiosini/CeMoG, Freie Universität Berlin, Βερολίνο, Οκτ. 2016, σ. 11-27. http://bibliothek.edition-romiosini.de/catalog/book/16 [Πορτρέτο της συγγραφέως, περιγραφή των βασικών σημείων του βιβλίου με άξονα το θέμα της προσφυγιάς και της ξενότητας, ανάλυση του τίτλου, επισήμανση του αντιδυτικισμού και ευρωσκεπτικισμού της συγγραφέως, κατάδειξη της ουτοπίας της, που εδράζεται στον «αντιεξουσιαστικό» λόγο του Μάη του ’68, ανάδειξη της πολυφωνίας του μυθιστορήματος.]

76. «Οι συνέπειες της παμπάλαιας ιστορίας: ο Γ. Βιζυηνός και ο συμβολισμός της Πτώσης», *Νέα Εστία*, τχ. 1870, Σεπτ. 2016, σ. 164-186.
[Ο Βιζυηνός έχει κρύψει σε δυο διηγήματά του, τα «Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας» και «Μεταξύ Πειραιώς και Νεαπόλεως», τον συμβολισμό της Πτώσης των πρωτοπλάστων. Στο πρώτο, κάτω από την ιστορία του Πασχάλη που αγάπησε την κόρη του καθηγητή του στη Γερμανία (Κλάρα), αλλά την εγκατέλειψε επειδή κάποτε είχε σχετιστεί με μιαν άλλη (Ευλαλία), υποκρύπτεται η εξής ιστορία: ο Πασχάλης έχει μιανθεί από την Ευλαλία (=Εύα = προπατορικό αμάρτημα) και, παρότι γνωρίζει μια Κλάρα (καθαρή, αγγελική, Παναγία =δεύτερη Εύα), δεν κατορθώνει να αξιοποιήσει την παρουσία και τη διαθεσιμότητά της για τη σωτηρία του, επειδή την μολύνει (ευτυχώς μόνο κατά διάνοιαν) και εκείνη. Καθώς όμως έχει ειλικρινά μετανοήσει, θα ενωθεί με την αγαπημένη μετά θάνατον.
Το δεύτερο διήγημα, που αφηγείται ένα ταξίδι από τον Πειραιά στη Νεάπολη και τη συνάντηση του αφηγητή με ένα γοητευτικό αγοροκόριτσο, είναι ουσιαστικά η εξιστόρηση του ταξιδιού της ζωής. Ο αφηγητής, που κάποτε ήταν ευτυχής αλλά εξέπεσε, συναντά επί του πλοίου την Μάσιγγα (=Μαρία), με το ουράνιο γέλιο που «εφέρετο ως πνεύμα Θεού επί των υδάτων», στην οποία βλέπει τη δυνατότητα επανάκτησης της ευτυχίας. Αλλά ο «απηνής πατήρ» της κοπέλας την προορίζει για σύζυγο κάποιου Plumpsiun (=παχουλός, σαρκώδης), κάτι που πρόκειται να στερήσει την κοπέλα από τα ουράνια χαρακτηριστικά της. Απηνής πατήρ είναι, κατά την άποψή μου, ο Θεός-Δημιουργός που δεν φρόντισε ώστε να μην εμπλέξει το πνεύμα (Μαρία) στην ύλη (Plumpsiun).
Ο κακός θεός-δημιουργός ως έννοια οδηγεί στις θεωρίες των Γνωστικών, που πιστεύουν ότι τον κόσμο, την ύλη, δεν την έφτιαξε ο καλός Θεός, αλλά ένας κατώτερος Δημιουργός. Στο «Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας» μπορούμε επίσης να διακρίνουμε έναν κατώτερο θεό στο πρόσωπο του διευθυντή του ψυχιατρείου όπου βρισκόταν έγκλειστη η Κλάρα, μετά την ερωτική της απογοήτευση.

Ο Βιζυηνός δεν δηλώνει Γνωστικός αλλά χριστιανός με αποχρώσεις νεοπλατωνισμού. Όμως η χρήση της έννοιας του κατώτερου θεού δείχνει τη ροπή του προς τη Γνώση, στην οποία είναι άλλωστε εύλογο να τον οδηγεί το δικό του δραματικό ατύχημα μέσα στην ύλη, η σύφιλη από την οποία και πέθανε.]

77. «Για την ανάκτηση του χαμένου παράδεισου: προβληματισμοί του Θεοτοκά μπροστά στον μεταπολεμικό μηδενισμό», *Νέα Εστία*, τχ. 1872, Μάρτ. 2017, σ. 204-215. [Ανάμεσα στα υλικά που είχαν αρχικά προβλεφθεί από τον Θεοτοκά για τη σύνθεση του μυθιστορήματος *Ασθενείς και οδοιπόροι* ήταν και ένα μικρό δοκίμιο, με τίτλο «Μήνυμα για την ευτυχία», που υποτίθεται ότι είχε γράψει ο Μαρίνος Βελής, από τους πρωταγωνιστές του έργου, διακηρύσσοντας την ιδέα ότι ο κόσμος θα σωθεί μέσω μιας επικαιροποίησης του μύθου που αναπτύσσει ο Αριστοφάνης στο πλατωνικό *Συμπόσιο*. Η λύση αυτή είναι ο τέλειος, ιδανικός έρωτας «του άντρα και της γυναίκας», με βασικό σύμβολο το «ανδρόγυνο», το οποίο αντιπαρατίθεται στον αποτρόπαιο Υπεράνθρωπο του Νίτσε, μια «μεταφυσική του έρωτα» που θα καλύψει το κενό που άφησε πίσω της η απώλεια της πατροπαράδοτης θρησκευτικής πίστης. Ουσιαστικά πρόκειται για μια προσπάθεια του ίδιου του Θεοτοκά να συλλάβει μια λύση στο αδιέξοδο που διαβλέπει κατά το τέλος της δεκαετίας του 1950, όταν ο Δυτικός κόσμος και ειδικότερα η νεολαία, που πρωτίστως τον νοιάζει, μοιάζει να κατρακυλάει στον μηδενισμό και στον κυνισμό.

Το μικρό αυτό δοκίμιο «για την ευτυχία», που σύμφωνα με ορισμένες ενδείξεις ο Θεοτοκάς θα το τοποθετούσε στην αρχή του β΄ μέρους του μυθιστορήματος, δεν περιλήφθηκε τελικά στους *Ασθενείς και οδοιπόρους*. Ο λόγος υποθέτω ότι έχει να κάνει με την ανεδαφικότητα της ποιητικής αυτής σύλληψης, που προφανώς δεν μπορούσε να δώσει λύση στο κενό αξιών του σύγχρονου κόσμου, όπως το συλλάμβανε ο Θεοτοκάς. Η λύση ήταν βέβαια η ίδια η θρησκευτική πίστη, και εντέλει με αυτήν (δηλαδή με τον Μαρίνο Βελή ως καλόγερο που την κηρύσσει) ξεκινά το β΄ μέρος του μυθιστορήματος όπως το ξέρουμε. Ο Θεοτοκάς έχει μεταστραφεί στον χριστιανισμό και για λόγους προσωπικούς ασφαλώς, αλλά και σε μια προσπάθεια να συλλάβει τη γιατρειά του σύγχρονου κενού.

Στις καινούργιες περί θρησκείας αναζητήσεις του ο συγγραφέας αφοσιώνεται στο επόμενο και τελευταίο του μυθιστόρημα, τις *Καμπάνες*. Αλλάζοντας εντελώς ρότα σε σχέση με τη θητεία του στον ρεαλισμό, δοκιμάζει τώρα να συνθέσει ένα συμβολιστικό αφήγημα, όπου παρουσιάζεται ο διάβολος αυτοπροσώπως (ως δόκτωρ Σνακ) και επιτελείται το προπατορικό αμάρτημα (ως εξωσυζυγική σεξουαλική συνεύρεση δίπλα σε μουριές και ροδοδάφνες). Η βασική γραμμή του έργου συνίσταται στην αμφισβήτηση του δυτικού ορθολογισμού και στην υιοθέτηση ορθόδοξων χριστιανικών αλλά και μυστικιστικών και μυστηριακών δοξασιών. Το έργο τελειώνει με μια θεωρητική συζήτηση γύρω από το δόγμα του προπατορικού αμαρτήματος (ως κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης), το οποίο ένας σοφός καλόγερος ερμηνεύει «κατ' οικονομίαν», δηλαδή με εμφανή υπέρ της «γνώσης» ελαστικότητα. Αυτό το «κατ' οικονομίαν» αποτελεί την άγκυρα του Θεοτοκά στον ορθολογισμό. Ο αισιόδοξος μύθος της επανενοποίησης του Ανδρόγυνου υποχωρεί στα τελευταία χρόνια της ζωής του συγγραφέα, δίνοντας θέση στον απαισιόδοξο μύθο του προπατορικού αμαρτήματος, όμως η «κατ' οικονομίαν» ερμηνεία κρατά σταθερά τον διανοούμενο που πάντα αναζητούσε την «ευτυχία» για το κοινωνικό σύνολο μακριά από το επικίνδυνο Απόλυτο.]

- Γ. Δημητρακάκης, «Περιπέτειες της σκέψης του Κ. Θ. Δημαρά», *Νέα Εστία*, τχ. 1874 (Σεπτ. 2017), σ. 651, σημ. 120 και 121.

- Β. Μακρυδήμας, «Τ. Κ. Παπατσώνης – Γ. Θεοτοκάς: ένας ανεκπλήρωτος διάλογος με φόντο τον χριστιανισμό», *Άνθρωπος*, τχ. 1 (Ιαν.-Απρ. 2020), σ. 171 (σημ. 54 και 56), σ. 174 (σημ. 60)

78. «Littérature et mémoire après la guerre civile grecque: Récits et révisions de l'histoire des conflits», διάλεξη στην EHESS, 1.6.2017, αναρτημένη στο https://www.academia.edu/33507244/Litt%C3%A9rature_et_m%C3%A9moire_apr%C3%A8s_la_guerre_civile_grecque_R%C3%A9cits_et_r%C3%A9visions_de_l_histoire_des_conflits
[Πρόκειται για ξαναδουλεμένη μορφή του 56: «Ρούφος, Κοτζιάς, Κάσδαγλης: γράφοντας, αναθεωρώντας, αναψηλαφώντας την ιστορία της νίκης στον Εμφύλιο». Δημοσιεύεται χωρίς υποσημειώσεις.]

79. «Από τον Οδυσσέα στον καπετάν Νέμο. Μετακινήσεις μιας εξόριστης στον 20ό αιώνα (για τους *Φιλέλληνες* της Μιμίκας Κρανάκη)», *Περάσματα, μεταβάσεις, διελεύσεις: όψεις μιας λογοτεχνίας εν κινήσει, μνήμη του Δ. Ν. Μαρωνίτη*, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 295-301.
http://www.lit.auth.gr/sites/default/files/mnes_ie_book.pdf
[Η Κρανάκη γράφει ένα μυθιστόρημα για την κατάσταση του να είναι κανείς πρόσφυγας, χρησιμοποιώντας την *Οδύσσεια* με τον τρόπο του Τζόυς. Όμως από όλες τις πτυχές του Οδυσσέα χρησιμοποιεί μόνο τον Κανένα και από όλες τις διαφορετικές καταστάσεις ζωής κυρίως τη Νέκυια. Δηλώνει επίσης ρητά ότι το έπος και ο Οδυσσέας δεν της ταιριάζουν, και αφήνει να εννοηθεί ότι ο δικός της ήρωας είναι ο πλοίαρχο Νέμο του Βερν, τον οποίο εννοεί ως επαναστάτη και μορφή του οργισμένου κατά της Δύσης καταπιεσμένου ανθρώπου. Η κριτική που αρθρώνει η συγγραφέας κατά του δυτικού Λόγου καταλήγει σε μηδενισμό, στην άρνηση του πολιτισμού και στον θάνατο του ήρωα που την εκφράζει. Ένα πεσιμιστικό μυθιστόρημα που μόνο με την *Οδύσσεια* του Καζαντζάκη μπορεί να συγκριθεί. Ωστόσο η Κρανάκη αφήνει μια εναλλακτική δυνατότητα, λίγο πριν από το φαντασμαγορικό τέλος που συνιστά τον θάνατο του ήρωα και το τέλος του κόσμου. Ο αυτοβιογραφικός ήρωας Μάρκος μιλά για ένα «ναι» που θα διορθώνει τα κακώς κείμενα μέσα από το «μέτρο». Επιδίωξη και για εκείνην –τουλάχιστον στις πιο ορθολογικές στιγμές της– παραμένει η επιδίωξη της ευτυχίας, αυτού του κεφαλαιώδους διαφωτιστικού προτάγματος. Ίσως γνωρίζει άλλωστε, όπως έχει υποδείξει και ο Ρολάν Μπαρτ, ότι ο Βερν ήταν κι αυτός ένας άνθρωπος του Διαφωτισμού.]

80. «Ρεαλιστικές και συμβολικές δομές *Στου Χατζηφράγκου* του Κοσμά Πολίτη», *Μα τι γυρεύουν οι ψυχές μας ταξιδεύοντας; Αναζητήσεις και αγωνίες των ελλήνων λογοτεχνών του μεσοπολέμου*, τιμητικός τόμος για τον Peter Mackridge, επιμ. Ελ. Κουτριάνου και Έλλη Φιλοκύπρου, Αθήνα 2018, σ. 179-192.

[*Στου Χατζηφράγκου. Τα σαραντάχρονα μιας χαμένης πολιτείας.* Ο Κοσμάς Πολίτης στήνει πάνω σε ένα ρεαλιστικό βάθρο, που του το προσφέρει ανάμεσα σε άλλα και το «διηγηματικό στιχούργημα» *Σεργιάνι στην παλιά Σμύρνη* του Σωκράτη Προκοπίου, ένα πλούσιο συμβολικό οικοδόμημα. Η πόλη πεθαίνει (στην πυρκαγιά του 1922) και ανασταίνεται/αναλήπτεται με τους χαρταετούς της σαν άλλος Χριστός. Τον θάνατο της πολιτείας συμβολίζουν και οι τρεις γυναίκες που πεθαίνουν ή εξαφανίζονται στο έργο, η κοπέλα που πλέει νεκρή στη θάλασσα, η αποκαλούμενη «ομορφιά του κόσμου» και η Κατερινούλα. Και τις τρεις ο συγγραφέας τις ανάγει στη συμβολική μορφή της Αφροδίτης. Μια τέταρτη γυναίκα, η Έλσα, που επίσης πεθαίνει, ανακαλεί την πάνδημο Αφροδίτη, που τώρα ο συγγραφέας δεν την διαχωρίζει σαφώς από την

Ουρανία. Η έννοια του έρωτα-σεξ απενοχοποιείται στο μυθιστόρημα, σε πλήρη αντίθεση με τα μεσοπολεμικά έργα του Κοσμά Πολίτη. Εκείνος που ανασταίνεται συμβολικά στο έργο είναι ο Παντελής, ο οποίος μετά από μια μυστικιστικού τύπου αναγεννητική εμπειρία με τη μητρική σιόρα Φιόρα, καταφέρνει να επιτύχει τον σκοπό του, να φτιάξει λάμπες ασετιλίνης. Η λάμπα, σύμβολο του φωτός, μπορεί να συνδυαστεί με τις διαφωτιστικές απόψεις του παπά Νικόλα, προσωπείου του συγγραφέα, ο οποίος αντιτίθεται στη δεισιδαιμονία και σε ορισμένες μυστικιστικές ιδέες που διακινεί ένας άλλος παπάς, καθώς και στις ενάντιες στην ισότητα των ανθρώπων ιδέες του αποστόλου Παύλου. Ο Κοσμάς Πολίτης, που άλλοτε έφτιαχνε ιστορίες Πτώσης για να δείξει τον ολέθριο ρόλο του σεξ, δηλαδή της εμπλοκής των ανθρώπων με την ύλη, τώρα ανακαλεί ξανά την Εδέμ, στο πρόσωπο της μοιραίας πολιτείας, για να δείξει όμως –με τους ίδιους συμβολιστικούς τρόπους– κάτι εντελώς διαφορετικό: ότι την πτώση την προκαλεί όχι η εμμονή στην ύλη αλλά τα παράλογα μίση μεταξύ των ανθρώπων και των εθνών. Ο αντιδιαφωτιστής της δεκαετίας του 1930 έχει γίνει πλέον οπαδός των Φώτων.]

Μαρία Αθανασοπούλου: https://www.hartismag.gr/hartis-48/afierwma/afighisi-kai-politismiki-mnimi-k-politi-stoi-khatzifraghkoi-parodos-kai-kentro-mikrasiatikwn-spoidwn-i-eksodos-t-a

81. «Αλέξης Ζήρας: πορτρέτο του νεαρού διανοούμενου», *Νέα Εστία*, τχ. 1884 (Σεπτ. 2020, Αφιέρωμα: Αλέξης Ζήρας), σ. 145-154.
[Με αφορμή το βιβλίο του Ζήρα *Ανατομία εποχής*, Αθήνα 1973, συζητιούνται μια σειρά από ζητήματα όσον αφορά τη δραστηριότητα ενός νεαρού διανοούμενου κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Μια προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα –σε διάλογο με τον συγγραφέα– γιατί το συγκεκριμένο βιβλίο δεν περιλαμβάνει καθόλου νύξεις στην τότε πολιτική κατάσταση της Ελλάδας: φυγή, απορρόφηση από την κανονικότητα ή το φαινόμενο των «διττών συμπεριφορών», όπου συνυπάρχουν η αντίσταση στην πράξη και η φυγή – πρακτικές που έχω μελετήσει στην περίπτωση της Κατοχής.]

82. «Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στην ελληνική λογοτεχνία του μεσοπολέμου». ΣΤ΄ Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών: *Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης, 1204-2018 / The Greek World in Periods of Crisis and Recovery, 1204-2018*, Lund, 4-8.10.2018. Πρακτικά, επιμ. Β. Σαμπατακάκης, τ. Α΄, Αθήνα Νοέμ. 2020, σ. 181-206.
https://www.academia.edu/44611448/_Η_κρίση_του_κοινοβουλευτισμού_στην_ελληνική_λογοτεχνία_του_μεσοπολέμου_
[Δύο μυθιστορήματα απεικονίζουν εύγλωττα την κρίση του κοινοβουλευτισμού στον ελληνικό μεσοπόλεμο: *Το σταυροδρόμι* του Θανάση Πετσάλη (1934) και η *Αργώ* του Θεοτοκά (1933, 1936). Το πρώτο περιγράφει ένα επιτυχημένο πραξικόπημα κατά της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και το δεύτερο ένα αποτυχημένο. Ανάλογες είναι και οι τάσεις των δυο δημιουργών τη συγκεκριμένη εποχή, οι οποίοι, μολονότι ξεκινούν και οι δύο από τη φιλελεύθερη βενιζελική παράταξη, εξελίσσονται διαφορετικά. Ο Πετσάλης αναπτύσσει μέσω του ήρωά του Αλέκου Πάρνη έναν προβληματισμό ενάντια στο κοινοβουλευτικό σύστημα, προκρίνοντας μια διαφορετικού τύπου οργάνωση της κοινωνίας, με βάση τις επαγγελματικές ενώσεις, η επιβολή της οποίας δεν μπορεί παρά να γίνει με χρήση βίας· το φασιστικό πρότυπο δηλώνεται ρητά στο έργο.

Ο Γιώργος Θεοτοκάς, από την άλλη, μολονότι αναγνωρίζει πλεονεκτήματα στη γειτονική Ιταλία, εντέλει αποτάσσεται τα αντικοινοβουλευτικά μοντέλα

διακυβέρνησης, προκρίνοντας σαφώς τη δημοκρατία. Στην *Αργώ* προβάλλει θετικά την καταστολή ενός πραξικοπήματος με χρήση ένοπλης βίας, συντονιζόμενος πιθανώς με την πρόταση του Βενιζέλου το 1932 για την εισαγωγή στο ελληνικό σύνταγμα άρθρου ανάλογου με το 48 του συντάγματος της Βαϊμάρης.

Και τα δύο έργα παρουσιάζουν έναν τύπο χαρισματικού ηγέτη. Ο Πετσάλης όμως υπονοεί ομοιότητες του ήρωά του με τον Ιησού και το αφήγημα της θυσίας του, καθιστώντας το μυθιστόρημά του ένα συμβολιστικό μυστικιστικό έργο. Αντίθετα ο Θεοτοκάς δεν χρησιμοποιεί ιερές αναγωγές παρά προβάλλει τον χριστιανισμό ως ένα εγκόσμιο σύστημα ηθικών αξιών που κατατείνουν στη συγχώρηση και στην ψυχική γαλήνη. Από τη μία, ο μυστικισμός και η «πολιτική θρησκεία» του ολοκληρωτισμού, από την άλλη ο ορθολογισμός, ο χριστιανισμός (ως ηθική) και η δημοκρατία.

Η αμφισβήτηση του κοινοβουλευτισμού στον συγκεκριμένο χώρο του φιλελεύθερου κέντρου έχει ωστόσο βραχεία διάρκεια. Ήδη το 1935 ο Πετσάλης έμμεσα αποκηρύσσει τη φιλοδικτατορική τάση του έργου του, ενώ μετά τον πόλεμο, το 1947, θα βαλθεί να αναθεωρεί εκ βάθρων *Το σταυροδρόμι*, προσπαθώντας πλέον να υπονομεύσει τον άλλοτε λαμπρό ήρωα και τις αντικοινοβουλευτικές του ιδέες.]

83. «Έρωτες στην αριστερή λογοτεχνία του μεταπολέμου», *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 20ού αιώνα.* Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου, επιμ. Θ. Αγάθος κ.ά., Αθήνα Δεκ. 2020, σ. 193-210. [Εξετάζω έργα των Δημήτρη Χατζή, Μέλπως Αξιώτη, Δημήτρη Ραβάνη-Ρεντή, Κώστα Μπόση, Έλλης Αλεξίου και Κώστα Κοτζιά, συγγραφέων της υπερορίας (πλην του τελευταίου), προκειμένου να δείξω τους κοινούς τόπους στην παρουσίαση του έρωτα κατά την περίοδο του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και του ολοκληρωτικού καθεστώτος πριν τον θάνατο του Στάλιν, αρχικά, και έπειτα κατά τη φιλελευθεροποίηση μετά το «λιώσιμο των πάγων» και το 20ό συνέδριο του ΚΚΣΕ. Σχεδόν εξαφανισμένος την περίοδο 1950-1953, ο έρωτας περιορίζεται σε ορισμένες νύξεις ανάμεσα στους αγωνιστές ήρωες που αφορούν το μέλλον, ενώ παράλληλα παρουσιάζεται η «παρακμή» στον χώρο της αστικής τάξης, δηλαδή μια επωφελής για τα μέλη της σεξουαλική δοσοληψία που συχνά γίνεται εν γνώσει των απατημένων συζύγων. Με το λιώσιμο των πάγων, τα μυθιστορήματα αρχίζουν εκ νέου να θέτουν στο επίκεντρό τους τον έρωτα, άλλοτε συνδυάζοντάς τον με τη συντροφική εργασία (Κ. Μπόσης) και άλλοτε, πιο προχωρημένα, με την τέχνη (Έλλη Αλεξίου). Χαρακτηριστική είναι και η διαφοροποίηση του Χατζή από την α΄ στη β΄ έκδοση του *Τέλους της μικρής μας πόλης*, όταν προσθέτει πινελιές έρωτα σε μια κατά βάση συντροφική σχέση της α΄ έκδοσης, ενώ επίσης εμπλουτίζει και ένα από τα πρόσωπα της ιθύνουσας τάξης με μια πιο περίπλοκη και κατά κάποιον τρόπο «βαθιά» ερωτική σχέση. Τέλος, με ένα άλμα περίπου 25 χρόνων, εξετάζεται *Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα* της Άλκης Ζέη, ένα έργο που ανατρέπει πλήρως κάθε εξιδανίκευση των ερωτικών σχέσεων στον χώρο της προσηλωμένης στο «καθήκον» αριστεράς.]

84. «Απηχήσεις του πρώιμου Ντ' Αννούντσιο στη νεοελληνική πεζογραφία». Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, *Η ελληνική λογοτεχνία του 20ού αιώνα. Μια ευρωπαϊκή περίπτωση*, επιμ. Πασχάλης Ευθυμίου, Χρήστος Μπιντούδης, Φραντσέσκα Τζακόνε, Ρώμη, Δεκ. 2020, σ. 253-263.
http://www.editricesapienza.it/sites/default/files/815_5998_Zaccone_Vol_OA_Letteratura_neogreca_XX_sec.pdf
[Είναι γνωστή η απήχηση που είχε ο ώριμος αισθητιστής Γκαμπριέλε Ντ' Αννούντσιο στους έλληνες λογοτέχνες της περιόδου της Παρακμής. Στην ανακοίνωση

ασχολούμαι με την απήχηση που είχε ο πρώιμος Ντ' Αννούντσιο των *Ιστοριών της Πεσκάρας* όχι μόνο στις αρχές του 20ού αιώνα, αλλά έως και τον μεταπόλεμο. Η *Κερένια κούκλα* του Χρηστομάνου, η «Χίμαιρα» του Καραγάτση, οι «Αρτίστες» της Γαλάτειας Καζαντζάκη, η *Μεθυσμένη πολιτεία* του Σωτήρη Πατατζή και ορισμένα ακόμα έργα της ελληνικής πεζογραφίας φέρουν διακριτά τα ίχνη του μεγάλου όσο και αμφιλεγόμενου ιταλού συγγραφέα. Δύο τα θέματα που περνούν από την πρώιμη νταννουντσιανική πεζογραφία στην ελληνική επικράτεια: οι άνομοι έρωτες, στην παραλλαγή της διονυσιακής ένωσης στη φύση και στην παραλλαγή της ολοκλήρωσης του σεξουαλικού πάθους που συνεπιφέρει θάνατο τρίτου προσώπου, και οι περιπλανώμενοι θεατρίνοι με την ελκυστική πρωταγωνίστρια. Σαφώς δεν περνούν τα θρησκευτικά θέματα, μολονότι τα σχετικά έργα μεταφράζονται. Όσον αφορά την ιδεολογία, οι έλληνες συγγραφείς συνήθως (εξαιρείται ο Καραγάτσης) κλίνουν προς πιο φιλάνθρωπες επιλογές.]

85. «Για τα μάτια του Βενιζέλου», *Η πολιτική κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου. Συνέχειες και ασυνέχειες*, Αθήνα (Ίδρυμα της Βουλής) ;; 2021, σ. 447-455.

[Οι εχθροί του Βενιζέλου έλεγαν ότι δεν πρέπει να τον κοιτά κανείς κατάματα γιατί, αν είναι αντίπαλος, μεταπείθεται. Στην ανακοίνωση γίνεται αναφορά σε τρεις συγγραφείς (Θ. Πετσάλη, Π. Πρεβελάκη, Ασημ. Πανσέληνο), αρχικά κάπως επιφυλακτικούς απέναντι στην πολιτική του Βενιζέλου, που μεταστρέφονται όμως σε θερμούς θιασώτες του, ο ένας στη β΄ έκδοση του μυθιστορήματός του, οι άλλοι απλώς μερικές σελίδες παρακάτω στο ίδιο έργο. Τα μάτια του ηγέτη, που παίζουν σημαντικό ρόλο στην αφήγηση, παρουσιάζονται κάθε φορά με διαφορετικό χρωματισμό. Από την άλλη, μια συγγραφέας που παραμένη εντελώς αρνητική (Αθηνά Κακούρη, 2016) κρίνει σκόπιμο να μην παρουσιάσει, μέσω φωτογραφιών, καθόλου στο έργο της τα επικίνδυνα για την πειθώ τους μάτια.]

86. «Οι περιπέτειες της νεότητας στην πεζογραφία της Μεταπολίτευσης», *Μεταπολίτευση 1974-1981. Λογοτεχνία και πολιτισμική ιστορία*, επιμ. Γ. Δημητρακάκης και Αν Νάτσινα, Ρέθυμνο, Οκτ. 2021, σ. 89-107.

[Στο άρθρο εξετάζονται τα εξής θέματα. 1. πώς η πολιτική χρωματίζει ορισμένα έργα, ακόμα και όταν οι συγγραφείς δεν είχαν δείξει νωρίτερα τέτοιες τάσεις, ή όταν το θέμα τους κανονικά δεν το επιτρέπει, 2. πώς χειρίζονται οι παλαιότερες γενιές το θέμα νεολαία (συχνά ο κάθε συγγραφέας προωθεί τη δική του ατζέντα), 3. πώς μυθοποιεί η νεότερη γενιά το ίδιο θέμα, συνήθως προεκτείνοντας και εντείνοντας το οργισμένο ύφος των σίξτις που δεν είχε προλάβει να αναπτυχθεί πλήρως στην Ελλάδα, 4. πώς αναπτύσσεται μια ταχύτατη αίσθηση φθοράς και διάψευσης μιας γενιάς που δεν κατάφερε, πλην εξαιρέσεων, να ξεπεράσει τη «μετεπαναστατική της κατάθλιψη». Στο τέλος του άρθρου παρουσιάζεται το πώς εντάσσονται τα κείμενα αυτά σε μια ευρύτερη τυπολογία αναπαράστασης της νέας γενιάς (από τα τέλη του 19ου αι.), που είχα καταστρώσει στη διατριβή μου. Το άρθρο αυτό αποτελεί ουσιαστικά μια προέκταση της δουλειάς εκείνης.]

87 «"Η Επανάστασις μας εξεσκούριασεν ολίγον": περί έρωτος εικόνες και ιδέες στη λογοτεχνία του νεοσύστατου κράτους». *«Ιδού, γλυκέ Φιλόπατρι, της λύρας μου τα μέλη»: Η λογοτεχνία στην Επανάσταση και στα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους*, Ρέθυμνο, Οκτ. 2022. https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/7/b/1/metadata-1667216178-547481-14408.tkl

[Ορισμένες συνθήκες κοινωνικής ζωής στη μετεπαναστατική Ελλάδα (σαλόνια) ευνοούν το μυθιστορηματικό είδος. Η λογοτεχνία παρουσιάζει νέου τύπου σχέσεις ανάμεσα στα φύλα, αποτυπώνοντας σε κάποιο βαθμό τομές που είχαν συμβεί με την Επανάσταση. Η Ελλάδα πλησιάζει ταχύτατα την Ευρώπη ως προς την ελευθερία της συνύπαρξης των δύο φύλων – έστω κι αν αυτό αφορά μικρό ποσοστό προνομιούχων γυναικών. Στην πεζογραφία παρουσιάζεται η συμπεριφορά του «αυλίζω», δηλαδή η συναναστροφή των φύλων πριν τον γάμο, μια πρώιμη μορφή φλερτ, καθώς και οι πρώτες περιγραφές μοιχείας ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1830. Αν και εκδηλώνεται ένα είδος ηθικού πανικού για τη νεολαία που διαφθείρεται, υποτίθεται, από τα ευρωπαϊκά ήθη, ταυτόχρονα οι περισσότεροι συγγραφείς υποστηρίζουν την ισότητα των γυναικών με τους άνδρες. Το οθωμανικό παρελθόν έχει ξεχαστεί (σπάνια αναφέρεται) και μέτρο σύγκρισης αποτελεί πλέον αποκλειστικά η Ευρώπη.]

88. «Μανώλης Αξιώτης, ο αφηγητής των *Ματωμένων χωμάτων*: ένα σκίτσο», *Ο Χάρτης* (Δεκ. 2022). https://www.hartismag.gr/hartis-48/afierwma/manwlis-aksiwtis-o-afighitis-ton-matomenon-khomaton-ena-skitso
[Με βάση αυτοψία στο αρχείο της Διδώς Σωτηρίου και μετά από συνεντεύξεις με τους εγγονούς του, δίνεται ένα πορτρέτο του πραγματικού προσώπου που αποτέλεσε τον αφηγητή του μυθιστορήματος της Σωτηρίου. Περιγράφεται η προσπάθειά του να κατακτήσει τον λόγο και να αφήσει τη μαρτυρία του, αλλά και να υπάρξει ως πρόσωπο, καθότι η συγγραφέας με την οποία αρχικά συνεργάστηκε έτεινε σιγά σιγά να μειώνει τη συμβολή του. Δημοσιεύεται ανέκδοτο αρχειακό υλικό από το αρχείο της Διδώς Σωτηρίου.]

Έρη Σταυροπούλου: https://www.hartismag.gr/hartis-48/afierwma/i-didw-sotirioi-ghia-ti-mikrasiatiki-katastrofi

89. «Κήποι της αμαρτίας στην ελληνική πεζογραφία. Πτώση και ανόρθωση των πρωτοπλάστων»: *"…και Θεός ην ο Λόγος". Η διασταύρωση της θρησκείας με τη λογοτεχνία*, επιμ. Β. Μακρυδήμας, Ιωάννινα, Ιούλιος 2023, σ. 357-375.
[Στο άρθρο αυτό συνοψίζω τις ποικίλες μελέτες που έχω εκπονήσει σχετικά με το λεγόμενο προπατορικό αμάρτημα, από τα αφηγήματα του Βιζυηνού και του Παπαδιαμάντη, στα έργα των αντιδιαφωτιστών του μεσοπολέμου (Κοσμάς Πολίτης, Τερζάκης, Καζαντζάκης), φτάνοντας στη δεκαετία του 1960, με τους νεότερους (Βασιλικό και Ιωάννου), καθώς και τον Γ. Θεοτοκά. Προστίθενται και μερικές νέες αναλύσεις: α. Ξενόπουλος, «Ο μινώταυρος», β. Πλασκοβίτης, *Το φράγμα*, γ. Πρεβελάκης, *Ο άρτος των αγγέλων*, κ.ά. Σε γενικές γραμμές το εξελικτικό σχήμα που προκύπτει είναι το εξής: η αρχική ενοχική αντιμετώπιση του σώματος, όπου το προπατορικό αμάρτημα ταυτιζόταν με το σεξ, δίνει τη θέση της μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σε μια τάση αναίρεσης της ιδέας αυτής, όπου προβληματική καθίσταται η ενοχοποίηση του σεξ, ενώ κατά τα μέσα της δεκαετίας του '60 διατυπώνεται και ένας γενικότερος προβληματισμός για τα όρια του ανθρώπου, κατά τον οποίο η σεξουαλική μίξη έχει παραμεριστεί ως πρόβλημα, ενώ αναφαίνονται στα κείμενα και κάποιες ελπίδες για ανάκτηση του Παραδείσου.]

90. «Ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος και τα λευκά αρκούδια», *Θέματα Λογοτεχνίας* [Μικρό αφιέρωμα στον Μήτσο Αλεξανδρόπουλο], τχ. 68 (2023)

91. «Μια σχεδόν φανερή ποιητική και μια σχεδόν κρυμμένη επανάσταση: σχόλια στο ποίημα "Σ' ένα βιβλίο παλιό–" του Καβάφη», *Έργα της αγάπης. Τιμητικός τόμος για*

τον Χ. Λ. Καράογλου, Θεσσαλονίκη 2023, σ. 201-211.
[Το πρώτο αυτό ανοιχτά ομοερωτικό ποίημά του ο Καβάφης το τροποποίησε έτσι ώστε στη δεύτερη εκδοχή του γίνεται πολύ φανερός ένας καταγγελτικός τόνος ενάντια στους φορείς της «τρεχάμενης ηθικής». Πιθανώς ο τόνος της β΄ εκδοχής οφείλεται και στην επίθεση που εξαπέλυσε ο Φώτος Πολίτης το 1922 ενάντια στον ηδονισμό στην ποίηση. Αλλά και στην α΄ εκδοχή το ποίημα παρουσίαζε ένα coming out, καθώς το «παλιό βιβλίο» έπαιζε τον ρόλο του περίκλειστου τόπου από όπου αποκαλυπτόταν η επί χρόνια κρυμμένη εκεί ηδονική ζωγραφιά. Η ζωγραφιά αυτή μάλλον δεν είναι σπουδαίο έργο τέχνης, καθώς όλα νιώθονται «εύκολα» σ' αυτήν. Όμως τι σημασία έχει αισθητική όταν διακυβεύεται το μεγάλο ζήτημα της ελευθερίας, του ερωτικού αυτοπροσδιορισμού; Ο Καβάφης επιτρέπει ενδεχομένως στον ποιητικό εαυτό του να δρα κάποτε ως στρατευμένος.]

Β΄ 2. Υπό έκδοση / δημοσίευση

Άρθρα

- «Τα μανουσάκια του Παπαδιαμάντη. Διαβάζοντας το *αριστουργηματικό* "Ολόγυρα στη λίμνη"». *Διασταυρώσεις και συνομιλίες με το έργο του Στυλιανού Αλεξίου. Ζητήματα Ελληνικής Φιλολογίας και Ανθρωπιστικών Επιστημών*, ΔΠΘ, 4-6 Νοέμ. 2016.
[Αποκαλύπτονται οι λανθάνοντες συμβολισμοί του παπαδιαμαντικού κειμένου. Η νεαρή Πολύμνια, που περιφέρεται στη λίμνη, ζητώντας από τον αφηγητή να της κόψει μανουσάκια και την οποία αυτός βεβαίως ερωτεύεται, υποβάλλει την Πάνδημο Αφροδίτη (η μούσα Πολύμνια αναφέρεται ως Πάνδημος στο Πλατωνικό *Συμπόσιο*) και συνιστά μια μορφή «κυράς της λίμνης», δηλ. δαιμονικής γυναικείας μορφής που παρασέρνει τον άνδρα στον έρωτα και στον θάνατο. Ο φίλος του αφηγητή Χριστοδουλής, που έχει πολύ καλή σχέση με το υγρό στοιχείο, είναι με τη σειρά του μια μορφή του διαβόλου (σέρνεται με την κοιλιά του στον πυθμένα της λίμνης). Στον κόσμο αυτό, ο έρωτας είναι ένα συναίσθημα απευκταίο. Αντ' αυτού, η φιλία και η εύθυμη συμποτική συντροφιά βοηθούν να περνά υποφερτά ο βίος, μέχρι τη μεγάλη σκόλη που είναι ο θάνατος.]

- «"Κρίμα, μοναχά, που δεν έβγαλες χταπόδια!". Αμαρτίες και αμφισημίες στη "Μαυρομαντηλού" του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη», στο Ι. Ασημακοπούλου - Β.Π. Βερτουδάκης - Ε. Σιστάκου (επιμ.), Τιμητικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή Μ.Ζ. Κοπιδάκη, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα (υπό δημοσίευση, 2024).
[Στο μελέτημα διερευνώνται κάποια σύμβολα στο εξαιρετικά κρυπτικό διήγημα του Παπαδιαμάντη που έως τώρα έχουν διαλάθει της προσοχής των ερμηνευτών. 1. Η θάλασσα περιγράφεται ως κήπος προκειμένου να υποδηλωθεί ότι ο εναγκαλισμός του ήρωα (του ψαρά Γιαννιού) με τη γυναίκα-βράχο (τη Μαυρομαντηλού) συνιστά επανάληψη του προπατορικού αμαρτήματος. Η πληθωρική παρουσία του ρήματος «γνωρίζω» έχει σχέση ακριβώς με τη σεξουαλική πράξη, όπως στην Παλαιά Διαθήκη. 2. Η κατακλείδα του διηγήματος ("Κρίμα, μοναχά, που δεν έβγαλες χταπόδια!") δεν συνιστά μια αμήχανη ηθογραφική αποκλιμάκωση, αλλά σημαίνει: το χταπόδι είναι είτε σύμβολο του τερατώδους, του κακού, είτε σύμβολο του χάους και της αμφισημίας, σύμβολο του Γιαννιού και του ίδιου του συγγραφέα. 3. Το διήγημα μιλά

για τον αμφίσημο, τον ανάμικτο χαρακτήρα του κόσμου, όπου η αμαρτία και η αγαθότητα συνυπάρχουν. Πρόσωπο της αμφισημίας είναι και ένας βοσκός που από τη μία σώζει τους ήρωες που κινδυνεύουν, από την άλλη φέρεται να κολυμπάει σαν χέλι, είναι δηλαδή φορέας της σεξουαλικότητας, η οποία στον κόσμο του Παπαδιαμάντη είναι καταδικαστέα.]

- «Μανώλης και Ενταβιέ: διπλή αφήγηση μιας ερωτικής συνάντησης στα βάθη της Μικράς Ασίας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο – ή η κατασκευή της μνήμης», *Νέα Εστία* (1924). [Εξετάζεται η αφήγηση μιας ερωτικής συνεύρεσης ανάμεσα στον Έλληνα Μανώλη και στην Τουρκάλα Ενταβιέ στα *Ματωμένα χώματα* της Διδώς Σωτηρίου 1. ως προς τις ιδεολογικές της συντεταγμένες, με ορατή την πιθανότητα να αποτελεί ιδεολογική κατασκευή χωρίς βάση στη βιογραφική-ιστορική πραγματικότητα, και 2. σε σχέση με την αφήγηση του Μανώλη Αξιώτη, του πραγματικού αφηγητή της Σωτηρίου, όπως αυτή αποτυπώνεται στα δικά του βιβλία.
Όσον αφορά το πρώτο: η πρόθεση της συγγραφέως είναι να δείξει την αγαπητική σχέση ανάμεσα στους λαούς που υπερβαίνει τα εθνικά μίση, με βάση την αριστερή πεποίθηση ότι οι λαοί δεν έχουν τίποτα να χωρίσουν· ωστόσο στο κείμενο υποφώσκει η ανωτερότητα της ελληνικής πλευράς, και για τον λόγο ότι η μουσουλμάνα δέχεται εύκολα να αποβάλει την ταυτότητά της για χάρη του αγαπημένου της (να το σκάσει απ' το σπίτι της και να παρουσιάζεται ως Μαρία), και επειδή η συγγραφέας συμπαραθέτει και ουσιαστικά αντιπαραθέτει δύο γυναίκες, την Ελληνίδα Κατίνα που εκπροσωπεί την ψυχική σχέση με τον Μανώλη, και την Τουρκάλα που εκπροσωπεί τη σαρκική και φυσικά κατώτερη.
Όσον αφορά το δεύτερο: Στα βιβλία που εξέδωσε μετά τη δημοσίευση των *Ματωμένων χωμάτων* ο Αξιώτης αξιοδοτεί διαφορετικά την ιστορία της Ενταβιέ, αναβαθμίζοντάς την. Στα *Ενωμένα Βαλκάνια* του 1976, μάλιστα, ο Αξιώτης, αναπαράγοντας σε μεγάλο βαθμό τα *Ματωμένα χώματα*, επιφέρει τροποποιήσεις στο αφήγημα της Σωτηρίου. Εκεί όπου η Σωτηρίου εξιστορούσε μια σύντομη ιστορία ερωτικού πάθους, προσθέτοντας άφθονες οριενταλιστικές πινελιές σχετικές με τη λαγνεία της κοπέλας, ο Αξιώτης μεγαλώνει κατά πολύ τη διάρκεια και τη σημασία της ιστορίας, προσδίδοντάς της βαθύ συναίσθημα και αφαιρώντας τη σκανδαλιστική λαγνεία. Η εποχή της Μεταπολίτευσης ωθούσε προς μια τέτοια κατεύθυνση. Ο Αξιώτης καταλήγει να δημιουργήσει ένα μεγάλο αφήγημα αγάπης με βάση μια ελάχιστη ή ίσως και ανύπαρκτη στην πραγματικότητα ιστορία. Η ιδεολογία έχει τη δύναμη να ανακατασκευάσει πλήρως τη μνήμη.]

- «Ελληνοτουρκικά ειδύλλια στη λογοτεχνία για τη Μικρά Ασία: πόθοι, έρωτες, ακόμα και γάμοι», *Αριάδνη* (2023)
Παρουσιάζονται οι αναπαραστάσεις των ερωτικών σχέσεων στην ελληνική λογοτεχνία που σχετίζεται με τη Μικρασιατική Καταστροφή, από τα πρώτα χρόνια μετά τα γεγονότα έως τα εκατοντάχρονα. Από την πλήρη απαξίωση του άλλου, του Τούρκου άνδρα, ο οποίος παρουσιαζόταν ως λάγνος και κτηνώδης, με την Τουρκάλα γυναίκα να προβάλλει ως καλή επειδή είναι πρόθυμη να αλλάξει ταυτότητα (Σωκρ. Προκοπίου, *σαν ψέματα και σαν αλήθεια*) περάσαμε σε μια ισότητα στη βαρβαρότητα, ένα άγριο σεξουαλικό σμίξιμο μες στον πόλεμο (Θεοτοκάς, «Η λίμνη»), και λίγο αργότερα σε μια ισότητα στην τρυφερότητα, σε σχέσεις όμως που παρέμεναν φευγαλέες. Ο πρώτος γάμος τελείται μέσα σε τύψεις, σε κείμενο που γράφεται κατά την Κατοχή (Τατιάνα Σταύρου). Στα σαραντάχρονα της Καταστροφής η τρυφερή σχέση συνδυάζεται με σεξ, αλλά όχι με βαθύ έρωτα από τη μεριά του

Έλληνα άνδρα, ενώ η Τουρκάλα, η οποία εμπλέκεται στη σχέση πολύ περισσότερο, προθυμοποιείται και πάλι να αλλάξει εν μέρει ταυτότητα (Διδώ Σωτηρίου). Γάμος συμβαίνει επίσης στα σαραντάχρονα, αλλά ο νεαρός Τούρκος αποδεικνύεται ότι έχει μικτή ταυτότητα, μητέρα χριστιανή, και η ένωση γίνεται υπέρ του ελληνικού στοιχείου αφού ο νέος δέχεται να βαφτιστεί (σε ραδιοφωνικό θεατρικό έργο του Βενέζη). Στον 21ο αιώνα οδηγούμαστε –κατά βάση μέσα από την ευπώλητη λογοτεχνία αλλά όχι μόνο– σε αμοιβαία παθιασμένες ερωτικές σχέσεις και σε αιώνιους έρωτες, που αν στη γενιά των γεγονότων της Καταστροφής δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν, φτάνουν σε αίσιο πέρας στην τρίτη γενιά (Ακρίβος). Άλλοτε οι απόγονοι βρίσκουν να κυλά κοινό ελληνοτουρκικό αίμα στις φλέβες τους και άλλοτε μπορούν απρόσκοπτα να προχωρήσουν σε γάμο. Στα εκατοντάχρονα βρίσκεται μια φόρμουλα –μέσω διακτινισμού των ηρώων στον μεγάλο κόσμο– ώστε να ζήσουν μαζί ακόμα και οι ίδιοι που βίωσαν τα τραγικά γεγονότα (Μαρία Ηλιού). Τώρα επικυρώνεται η νίκη της ελληνοτουρκικής φιλίας στη λογοτεχνία, μολονότι η ευκολία με την οποία γίνεται αυτό συνιστά εντέλει μια ήττα της λογοτεχνίας.

- «Αφηγήματα για τη Μικρασιατική Καταστροφή 1923-1962: πραγματικότητες και ιδεολογίες», 7ο Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών (Βιέννη, 11-14 Σεπτεμβρίου 2023) *Προσεγγίσεις και εστιάσεις στον Νέο Ελληνισμό: κείμενα, εικόνες, αντικείμενα, ιστορίες.*
[Στη μελέτη αυτή εξετάζονται αρχικά τα έργα του Κανόνα (Βενέζης, Δούκας, Μυριβήλης) σε σχέση με το πλήθος τα μυθιστορήματα και τα αυτοβιογραφικά αφηγήματα/μαρτυρίες που αναφέρονται στην Καταστροφή και στην αιχμαλωσία την πρώτη δεκαετία μετά τα γεγονότα. Ο Κανόνας διέπεται κατά βάση από αριστερές ιδέες, ενώ τα περισσότερα από τα εκτός Κανόνα αφηγήματα προέρχονται από βενιζελικούς συγγραφείς. Τα τελευταία διακρίνονται από διαφορετικές ιδεολογικές αρχές, από τις οποίες τέσσερις είναι οι βασικότερες: 1. ρητή αναφορά στην εκδίκηση που θα πάρουν οι Έλληνες, 2. η ανωτερότητα του ελληνικού στοιχείου και της χριστιανικής θρησκείας, 3. έρωτα μπορεί να νιώσουν οι Τουρκάλες για τους Έλληνες· οι Τούρκοι είναι απλοί βιαστές ακόμα και όταν ερωτεύονται Ελληνίδες, 4. απουσία αναφοράς ή πολύ περιορισμένη αναφορά στις ελληνικές βιαιοπραγίες.
Ωστόσο υπάρχουν και ενδιαφέρουσες συγκλίσεις ανάμεσα στις δύο κατηγορίες: πρόκειται για την αναφορά όχι μονάχα στον εξευτελισμό των Ελλήνων εκ μέρους των Τούρκων αλλά και στον αυτοεξευτελισμό που υφίσταται μετά την ήττα ο ελληνικός στρατός και οι αιχμάλωτοι. Είναι κάτι που έχει κάνει βαθιά εντύπωση στους συγγραφείς και δεν θέλουν να το προσπεράσουν.
Οι μαρτυρίες μάς βοηθούν ενδεχομένως να διακρίνουμε στοιχεία υπερ-ιδεολογικοποίησης, ιδιαίτερα στον Βενέζη: η ομόνοια έως και τρυφερότητα ανάμεσα στους αιχμαλώτους και στους φρουρούς τους, φτωχούς χωρικούς της Ανατολίας, που καταλαμβάνει πολλές σελίδες στο *Νούμερο*, δεν επιβεβαιώνεται από τις μαρτυρίες. Είναι πολύ πιθανό να προέρχεται από μια βούληση του κομμουνιστή εκείνη την εποχή (1930) Βενέζη να μεταφέρει τον άξονα των αντιθέσεων από το εθνικό στο ταξικό επίπεδο.
Η μελέτη επεκτείνεται και στα χρόνια γύρω στο 1960, εξετάζοντας ορισμένες αναθεωρήσεις των προηγούμενων έργων, καθώς και δυο αριστερούς συγγραφείς, τη Διδώ Σωτηρίου και τον Κοσμά Πολίτη, των οποίων τα έργα είναι πολύ έντονα προσδιορισμένα από την ιδεολογία τους. Η Διδώ Σωτηρίου κατασκευάζει ιστορίες συναδέλφωσης του ελληνικού και του τουρκικού λαού (μια παιδική φιλία, έναν έρωτα), ενώ ο Κοσμάς Πολίτης φορτίζει το έργο του με την ιδέα ότι ραγιάδες νιώθουν οι Έλληνες στην Ελλάδα εξίσου ή περισσότερο από όσο ένιωθαν στην

Τουρκία. Οι μνήμες του εμφυλίου πολέμου και του μετεμφυλιακού κράτους εμποτίζουν τα αφηγήματα αυτά. Είναι χαρακτηριστικό πως η Διδώ Σωτηρίου, καταγγέλλοντας τις ξένες δυνάμεις για την «ουδετερότητά» τους κατά την Καταστροφή, προτιμά να αναφερθεί σε Άγγλους και Αμερικανούς, τους αντιπάλους της Αριστεράς στον Εμφύλιο· ταυτόχρονα αποσιωπά τελείως τον φόνο του Χρυσόστομου. Επίσης, καμία από τις γνωστές πράξεις διάσωσης του χριστιανικού πληθυσμού εκ μέρους Ευρωπαίων και Αμερικανών κατά την καταστροφή της Σμύρνης δεν αναφέρεται από τους δύο αυτούς συγγραφείς, ενώ αναφέρονταν στη δεκαετία του 1920 από μη αριστερούς συναδέλφους τους και φυσικά από τη σημερινή ιστοριογραφία.]

- «Η βία και η αδελφοσύνη: όπου η Διδώ Σωτηρίου και ο Γιώργος Πολίτης βλέπουν τον αντίπαλο στον καθρέφτη»
[Το διήγημα του Γ. Ν. Πολίτη «Θανάτου διάνεμα» (δημοσιευμένο το 1927 στο περ. *Ελληνικά Γράμματα*), αφορά ένα επεισόδιο βίας κατά τη Μικρασιατική εκστρατεία. Σε χωριό κοντά στο Εσκί Σεχίρ, το καλοκαίρι του 1921, τσέτες δηλητηριάζουν το νερό του μοναδικού πηγαδιού. Ο ελληνικός στρατός τους συλλαμβάνει και τους καταδικάζει σε τουφεκισμό, δίπλα στο άχρηστο πλέον πηγάδι. Οι τσέτες όμως, μπροστά στο έκπληκτο εκτελεστικό απόσπασμα, πέφτουν ο ένας μετά τον άλλο με περηφάνια και αφοβία στο πηγάδι. Ο αφηγητής, που είναι ο επικεφαλής αξιωματικός, έχει τότε ένα ιδιαίτερο βίωμα: στο πρόσωπο του άλλοτε αντιπάλου βλέπει τον οικείο, τον συγγενή, τον ίδιο του τον εαυτό. Οι πολλαπλές επικλήσεις στον Θεό, στο σημείο αυτό, δείχνουν ότι ο συγγραφέας επιθυμεί να προσδώσει στο επεισόδιο χαρακτήρα μυστικού βιώματος. Σε συνδυασμό με το μότο του κειμένου («Οι κατοικούντες εν χώρα θανάτου φως λάμψει εφ' ημάς», Ησαΐας Θ΄ 2) αντιλαμβανόμαστε ότι ο Γιώργος Πολίτης επιθυμεί να στήσει μπροστά στα μάτια τού αναγνώστη μια στιγμή βαθιάς αυτογνωσίας, κάτι σαν το σολωμικό «άστραψε φως». Στα συμφραζόμενα της μετά την Καταστροφή εποχής το διήγημα αυτό συνιστά μια τολμηρή ιδεολογική θέση για την ομοιότητα με τον εθνικό εχθρό.

Στην ανακοίνωση αναλύω εκ του σύνεγγυς το εξαιρετικά πυκνό και υποβλητικό κείμενο του γνωστού κυρίως για τις θεατρικές μεταφράσεις του Γιώργου Πολίτη, συνδυάζοντάς το με μια αντίστοιχη σκηνή που παρουσιάζει η Διδώ Σωτηρίου στα *Ματωμένα χώματα* 35 χρόνια αργότερα. Εκεί ο αφηγητής και πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος ασκεί τη βία και τη φονική εξουσία του πάνω σε έναν Τούρκο αιχμάλωτο, βιώνοντας μια παρόμοια με του αφηγητή στο «Θανάτου διάνεμα» τρέλα από την εσωτερική δύναμη εκείνου. Στο όλο μυθιστόρημα η μορφή του θανατωμένου αντιπάλου γίνεται κάτι σαν καθρέφτης, όπου ο αφηγητής κοιτάζει τον εαυτό του και οδηγείται στη συμφιλίωση με τον Άλλον.]

- «Καβάφης – Αναγνωστάκης: το πρίσμα και το αμόνι».

Γ΄ Μικρές μελέτες σε εφημερίδες και περιοδικά

1. «Πατριωτισμός ή ειρηνοφιλία; Το δίλημμα ενός σοσιαλιστή [μετά την ήττα]», *Κυριακάτικη Αυγή (Ενθέματα)*, 30.3.1997. [Η αμφιταλάντευση του Δημοσθένη Βουτυρά στο διήγημά του *Λαγκάς* ανάμεσα στη σοσιαλίζουσα πανανθρώπινη αλληλεγγύη και σε έναν μάλλον φιλοπόλεμο πατριωτισμό.]

2. «Το λαϊκό, το λαϊκότροπο και η Αριστερά», *Κυριακάτικη Αυγή (Ενθέματα)*, 13.7.1997. [Με αφορμή το βιβλίο της Χριστίνας Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, αναφέρομαι στις σχέσεις της Αριστεράς με τον λαϊκό πολιτισμό, που εκκινώντας από το 1934 φτάνει έως τις μέρες μας.]

3. «Οι διαρκείς αναθεωρητές», *Κυριακάτικη Αυγή (Ενθέματα)*, 22.2.1998. [Η προσπάθεια να συλλάβουμε την «ταυτότητα» ενός συγγραφέα αποδεικνύεται συχνά ατελέσφορη. Η πείρα από την εξέταση των διαδοχικών εκδόσεων ενός έργου δείχνει ότι ο συγγραφέας είναι ένα πρόσωπο εν εξελίξει, με μια εξέλιξη μάλιστα που δεν είναι πάντα προς την ίδια κατεύθυνση.]

4. «Οι οχτροί, οι φίλοι και ο φόβος των αστών», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 21.8.1998. [Παρουσιάζοντας τη νέα έκδοση του μυθιστορήματος του Γιάννη Καμπύση *Οχτροί και φίλοι*, επισήμανα τη σχέση του με τους «Χαλασοχώρηδες» του Παπαδιαμάντη και το ιδεολογικό πρόβλημα που υπόκειται: τον φόβο των παλαιών τζακιών μπροστά στην άνοδο της αστικής τάξης και την επιθυμία συμπαράταξης των παραδοσιακών δυνάμεων, «ευγενών» και χωρικών, εναντίον της.]

5. «Μια διανοούμενη σε αντιχρονισμό», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 19.3.1999. Το έργο και η σκέψη της Μιμίκας Κρανάκη χαρακτηρίζονται από έναν «αντιχρονισμό», αναπτύσσονται a contre-temps – όρο της μουσικής που είχε χρησιμοποιήσει η ίδια ως τίτλο στο πρώτο της μυθιστόρημα. Σε μια εποχή συλλογικότητας (1946) γράφει το μυθιστόρημα του ατομικού πόνου, ενώ σε μια εποχή κατάρρευσης της συλλογικότητας (1990) γράφει ένα μυθιστόρημα για την ιστορία.

6. «Ο πόλεμος, η γενοκτονία και η αισθητική της ανθρωπιάς», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 11.6.1999. [Τα *Ματωμένα χώματα* της Διδώς Σωτηρίου, που έχουν αγαπηθεί πολύ από το ελληνικό κοινό, παρουσιάζουν πολλά προβλήματα στη δομή τους, αλλά και ένα σημαντικό ιδεολογικό πλεονέκτημα: την τόλμη που επιδεικνύει η συγγραφέας, επιμερίζοντας το καλό και το κακό και στους δύο αντιμαχόμενους, Έλληνες και Τούρκους. Η ιδεολογική τόλμη όμως συνιστά αισθητική αρετή, καθώς με την αντίθετη στάση, τις απόλυτες αντιθέσεις, είναι σχεδόν αδύνατο να παραχθεί ικανοποιητικό αισθητικό αποτέλεσμα.]

7. «Αινιγματικές περιπλανήσεις στην Ενωμένη Ευρώπη» και «Η έλξη των ετεροθαλών», *Τα Νέα (Πρόσωπα)*, 2.12.2000, σ.30-32. [Παρουσιάζω κάποια συμπτώματα της σύγχρονης ελληνικής αλλά και ευρωπαϊκής μυθιστοριογραφίας, όπως αναδεικνύονται από τα μυθιστορήματα: Αμάντα Μιχαλοπούλου, *Όσες φορές αντέξεις* (1998), Δημ. Κούρτοβικ, *Η νοσταλγία των δράκων* (2000), Αλ. Σταμάτης, *Μπαρ Φλωμπέρ* (2000), Μ. Μπράντμπερυ, *Δόκτωρ Κριμινάλε* (1992). Όλα ξεκινούν με ένα αίνιγμα, για να ακολουθήσει μια περιπλάνηση ανά την Ευρώπη προκειμένου αυτό να επιλυθεί. Η ενοποίηση της Ευρώπης είναι μια εξήγηση για την άνθιση του είδους, κάτι αντίστοιχο με το ελληνιστικό μυθιστόρημα. Ωστόσο, επειδή στις περιπλανήσεις περιλαμβάνεται οπωσδήποτε και ένας σταθμός στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ και ορισμένοι συμπαθείς ήρωες προέρχονται από εκεί, υποθέτω ότι μέσα στους λόγους της διάδοσης του είδους είναι και μια νοσταλγία για μια «πραγματικότητα» προβληματική αλλά ενδιαφέρουσα, που αποτελεί για τον σύγχρονο κόσμο πια παρελθόν. Συνεχίζοντας τις παρατηρήσεις, προσθέτω τα

μυθιστορήματα της Σώτης Τριανταφύλλου, *Το εργοστάσιο των μολυβιών* (2000) και Λέον ντε Βίντερ, *Ψυχή σαν κροκόδειλου* (1986), επισημαίνοντας ένα άλλο σύμπτωμα, την ανακάλυψη κατά τις μετακινήσεις μιας λανθάνουσας οικογένειας, όπου συνήθως συναντιούνται αδέλφια ετεροθαλή, που πριν γνωρίσουν τη συγγένειά τους σμίγουν και ερωτικά μεταξύ τους. Θεωρώ πως το σμίξιμο αυτό δηλώνει το αντίθετο από ό,τι το μοτίβο της περιπλάνησης: η έλξη των ετεροθαλών εξηγείται ίσως ως μια επιθυμία συνεύρεσης με έναν εαυτό που έχει χαθεί μέσα στο χάος της σημερινής εξωστρέφειας.]

8. «Καλλιτέχνες παρά θιν' αλός. Ένας καινούριος τόπος στη λογοτεχνία μας», *Τα Νέα (Πρόσωπα)*, 28.7.2001, σ.31-33. [Παρουσιάζω μια νέα τάση στην πεζογραφία του 2000, να χρησιμοποιούν οι λογοτέχνες ως ήρωες καλλιτέχνες, τοποθετώντας τους σε κάποιο νησί των Κυκλάδων σε ώρα θέρους. Το φαινόμενο εξηγείται με βάση τη ζήτηση, τον ρόλο του βιβλίου στη σύγχρονη κοινωνία, αλλά και τις συνθήκες παραγωγής. Επίσης επισημαίνω πως η διάχυση της κουλτούρας στα τέλη του 20ού αιώνα έχει φέρει μια μεγάλη ανατροπή στη σύνθεση του μυθιστορηματικού πληθυσμού της λογοτεχνίας μας. Αντιστοιχίες υπάρχουν και στον χώρο του κινηματογράφου.]

9. «Η μουσόληπτη οικογένεια Αλεξίου», εφ. *Η τόλμη* (Ηρακλείου), 3.8.2003, σ.10-11· και στο τομίδιο *Αποκαλυπτήρια των προτομών των Αλεξίου*, επιμ. Ευγενία Λαγουδάκη-Σασλή, Δήμος Μαλλίων 2003, σ. 8-18.
[Αναφορά στο έργο της Γαλάτειας Καζαντζάκη, της Έλλης Αλεξίου και του Λευτέρη Αλεξίου.]
- Ben Petre, *Φιλολογική δραστηριότητα και λογοτεχνική παραγωγή στο Ηράκλειο Κρήτης*, διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο 2014.
- Αντώνης Καρτσάκης, https://www.hartismag.gr/hartis-59/afierwma/o-nikos-kazantzakis-anamesa-stois-omotekhnois-toi-ghenethlioi-topoi-prin-ghinei-meghalos 15.11.2023

10. «Ιφιγένειες στην Αυλίδα: ο μύθος των νικημένων και η αυτοκριτική των νικητών. Από τον Τρωικό πόλεμο έως το Ιράκ», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 6-7.3.2004, σ. 6-7.
[Εκδοχές της μυθικής Ιφιγένειας σε διάφορα έργα του ελληνικού 20ού αιώνα και στο μυθιστόρημα του Barry Unsworth, *Τα τραγούδια των βασιλέων*, 2003.]

11. «Η γηραιά *Ιλιάδα* και η σύγχρονη *Τροία*», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 12-13.6.2004, σ.4-5.
[Προσπάθεια να ερμηνευτεί η πληθώρα των σύγχρονων κινηματογραφικών και λογοτεχνικών έργων που αντλούν από τον Τρωικό κύκλο. Κριτική για το μυθιστόρημα του Lindsay Clarke, *Ο πόλεμος της Τροίας*, 2004.]

12. «Όταν οι συγγραφείς ρετουσάρουν ιδεολογικά τα μυθιστορήματά τους»,*Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 6-7.11.2004, σ. 6-7. [Με αφορμή την επανέκδοση του μυθιστορήματος του Ρόδη Ρούφου *Το χρονικό μιας σταυροφορίας*, επισημαίνονται οι τροποποιήσεις που επέφερε ο συγγραφέας από την πρώτη έκδοση (1954) στην δεύτερη (1972), καθώς και η αυτοκριτική στην οποία επιδόθηκε ήδη στη δεκαετία του '50, όταν μετά τον πρώτο τόμο υπέστη αυστηρή κριτική για τον εστετισμό και τον αντικομμουνισμό του, τόσο από την αριστερά όσο και από τους ομοϊδεάτες του. Έτσι το έργο που προοριζόταν να αντιπροβάλει τον φιλελεύθερο αστικό μύθο ως αντιστάθμισμα στον κομμουνιστικό κατέληξε να είναι μια πρόταση

συνδιαλλαγής των αντιπάλων και, από την άποψη της αισθητικής, ένα από τα καλύτερα μυθιστορήματα του μεταπολέμου.]

- Αντ. Καρτσάκης, *Μεταπολεμική κριτική και ποίηση. Ζητήματα αισθητικής και ιδεολογίας*, Αθήνα 2009, σ. 614.
- Αλ. Μπαζούκης, «Ο άβολος μετεωρισμός ενός φιλελεύθερου διανοούμενου στη δεκαετία του 1950. Ταυτότητα και ετερότητα στην πολιτική σκέψη και στο έργο του Ρόδη Ρούφου», *Κονδυλοφόρος*, τχ. 9 (2010), σ. 219 (σημ. 7), σ. 234 (σημ. 35), σ. 235 (σημ. 37).
- Βαγγ. Καραγιάννης, *Προσλήψεις και πεζογραφική έκφραση του μη ΕΑΜικού χώρου (Αθήνα, 1941-1944): οι περιπτώσεις των Ρ. Ρούφου, Θ.Δ. Φραγκόπουλου, Αλ. Κοτζιά, Γ. Θεοτοκά*, ΕΚΠΑ 2012.
- Αλ. Μπαζούκης, «Κριτική και κριτικοί για τη *Χάλκινη εποχή* του Ρόδη Ρούφου», *Νέα Εστία*, τχ. 1856 (Δεκ. 2012 = αφιέρωμα στον Ρόδη Ρούφο), σ. 156, σημ. 32.
- Εύη Κώστα, «Προλεγόμενα» στο «Ρ. Ρούφος – Θ.Δ. Φραγκόπουλος, Αλληλογραφία», *Νέα Εστία*, τχ. 1868, (Μάρτιος 2016), σ. 173, σημ. 3.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας: ο Ρόδης Ρούφος στην κατοχή, στην Αντίσταση και στον αγώνα της ΕΟΚΑ*, δ. διατριβή, Παν. Κύπρου, Λευκωσία 2017, σ. 35, σημ. 68.
- Ulrich Moennig, "Der Griechische Buergerkrieg der Erinnerungen", *Trauma und Erinnerung. Buergerkrieg in Griechenland*, Boehlau Verlag 2018, σ. 21, σημ. 41.
- Αλ. Μπαζούκης, *Ρόδης Ρούφος. Ένας συγγραφέας σε καιρούς δοκιμασίας (Κατοχή, Αντίσταση, Κυπριακός αγώνας)*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 19, σημ. 8, κ.αλλού.
- Ν. Καραπιδάκης και Γ. Πατερίδου, Εισαγωγή στο Ρ. Ρούφος, *Οι Γραικύλοι*, Αθήνα 2022, σ. 15, σημ. 5.

13. «Ο Στυλιανός Αλεξίου καλλιτέχνης», *The Books' Journal*, τχ. 41 (Μάρτιος 2014), σ. 56-58. [Αναφορά στην καλιτεχνική διάσταση του Στ. Αλεξίου, μετά τον θάνατό του. Οι βασικές αρχές με βάση τις οποίες μεταφράζει Όμηρο και Σαίξπηρ: λιτότητα, απλότητα, αποφυγή συναισθηματικών εξάρσεων. Σύγκριση με την απόδοση άλλων μεταφραστών. Η προσωπική του ποιητική παραγωγή *Στίχοι επιστροφής,* 2012· τα θέματά του, η ποιητική του –επιμονή στον έμμετρο στίχο– η στάση ζωής του: η απόλαυση των καθημερινών πραγμάτων.]

14. «Μέλπω Αξιώτη, *Ρεπυμπλίκ - Βαστίλλη*: εικασίες για μια ημιτελή δημιουργία», Ημερίδα για την Μέλπω Αξιώτη, Γαλλική Σχολή, Αθήνα, 25.9.2014. *The Books'Journal*, τχ. 48 (Οκτώβριος 2014), σ. 73-75. [Παρατηρήσεις στο γαλλικά γραμμένο μυθιστόρημα της Αξιώτη ως προς τον ακριβή χρόνο συγγραφής του και τις πολλαπλές πιέσεις που υφίστατο η συγγραφέας. Συνδυασμοί με προηγούμενα μυθιστορήματα της συγγραφέως ως προς το θέμα του ταξιδιού. Πρόταση αντιμετάθεσης κάποιον σελίδων, ώστε να κλείσει σε μεγάλο βαθμό ό,τι οι εκδότες θεωρούν κενό στα χειρόγραφα.]

15. «Μάριος Χάκκας: *γράφοντας συνθήματα οργής*», *The Books' Journal*, τχ. 55 (Μάιος 2015), σ. 90-93. [Σύνδεση του συγγραφέα με τους «οργισμένους» της δεκαετίας του 1960 και με τον υπαρξισμό. Αλλά η αντισυμβατικότητα, ο θυμός και η οργή έχουν ένα όριο στον Χάκκα, την αρρώστια του (καρκίνος) και τη δικτατορία του 1967. Τότε αναζητά μια «καινούργια αφέλεια», δημοσιεύοντας στρατευμένα διηγήματα.]

16. «Ο Σωτήρης Πατατζής και ορισμένες σκέψεις γύρω από το χιούμορ», *Ο Αναγνώστης*, Μάιος 2016
http://www.oanagnostis.gr/o-sotiris-patatzis-ke-orismenes-skepsis-giro-apo-to-chioumor-tis-a-kastrinaki/
[Με αφορμή τη νέα φωτοαντιγραφική έκδοση των συλλογών διηγημάτων του Πατατζή *Νεράιδα του βυθού*, *Χαμένος παράδεισος* και *Στο χάος* διατυπώνονται ορισμένες σκέψεις για το πώς ο συγγραφέας συνδυάζει το υψηλό με το κωμικό, το

τραγικό με το ευτράπελο, το γέλιο με το κλάμα, συνδυασμό που αν τον κατέστησε σημαντικό συγγραφέα, δεν ευνοήσε τις πωλήσεις του στην εγχώρια σοβαροφανή αγορά.]

17. «"Σύντροφοι, από σήμερα δεν υπάρχει πια ξένος". Η ξενιτιά της Μιμίκας Κρανάκη στους *Φιλέλληνες*», *The Books' Journal*, τχ. 79 (Ιούλ. 2017), σ. 52-55. [ελληνική εκδοχή της εισαγωγής στη γερμανική μτφρ. του μυθιστορήματος, βλ. Β 75.]

18. «Από την έξαρση του ελληνοϊταλικού πολέμου στο μίσος του εμφυλίου», Αφιέρωμα της εφ. *Η Καθημερινή*: *Ελλάδα, 20ός αιώνας 1940-1950*, τ. Β΄, 30.12.2017, σ. 88-95. [σύντομη περίληψη από τη σχετική μονογραφία]

19. «Από τον Φράνκενσταϊν στην Κλάρα. Παρατηρήσεις για την Τεχνητή Νοημοσύνη στη σύγχρονη τέχνη», *The Books' Journal*, τχ. 120 (Ιούνιος 2021), σ. 16-18. [Σύγχρονα μυθιστορήματα με ήρωες ΤΝ και προβληματισμοί για τα όρια της δημιουργικότητας και τους κινδύνους από την ΤΝ.]

20. «Ο Φάνης Κακριδής και η "Κυρά-Πηνελόπη με την ηλακάτη"», *Παλίμψηστον*, τχ. 39 (φθινοπ. 2022), σ. 225-232.
[Ο Φάνης Κακριδής γοητευόταν ιδιαίτερα να ανακαλύπτει τη συνέχεια της ελληνικής παράδοσης από τα ομηρικά χρόνια έως σήμερα. Όποτε του δινόταν η ευκαιρία την επισήμαινε. Όμως δεν είχε την τάση ή δεν έμπαινε στον πειρασμό να προβάλλει στα αρχαία κείμενα τις μοντέρνες επιθυμίες. Τα παραπάνω αναδεικνύονται μέσα από ορισμένα «δώρα» του, ένα από τα οποία είναι το άρθρο του «Ο δεύτερος γάμος της Πηνελόπης». Η διαρκής μέριμνά του για την εκπαίδευση, φανερή επίσης ως την τελευταία στιγμή, αποτυπώνεται και σε επιστολή που μου έστειλε τον Οκτώβριο του 2018 σχετικά με τη διδασκαλία της ιστορίας.]

21. «Μ. Ανδρουλάκης, Ο Μ. Αλεξανδρόπουλος: σύντροφοι αυτοβιογραφούμενοι», *The Book's Journal*, τχ. 138 (Ιαν. 2023), σ. 46-49.
[Πρόκειται για μια συμπαρουσίαση της αυτοβιογραφίας του Μίμη Ανδρουλάκη *Πριν σβήσουν τα φώτα* (2022), και της αυτοβιογραφία του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου *Αυτά που μένουν* (εκδ. Δελφίνι 1994, Ελληνικά γράμματα 2000). Ο ολοκληρωτισμός που ελλοχεύει μέσα στις συμπεριφορές αλλά και στις ιδεολογικές αφετηρίες της κομμουνιστικής Αριστεράς. Αν ο Ανδρουλάκης διαγράφηκε και αποχώρησε από το κομμουνιστικό κίνημα, ο Αλεξανδρόπουλος –κάτοικος επί 25 χρόνια της ΕΣΣΔ–, παρά την πολύ κριτική στάση του, συνέχισε να πιστεύει στο σοσιαλιστικό όνειρο και να λυπάται για την κατάρρευση της ΕΣΣΔ.

Δ΄ 1. Κριτική λογοτεχνίας σε εφημερίδες ή περιοδικά

1. «Δοκίμιο για πάρα πολλούς. Μίλαν Κούντερα, *Αθανασία*», *Αντί*, τχ. 507, (13 Οκτ. 1992), σ. 63-65. [Δίπλα στις ευφυείς παρατηρήσεις για τις ανθρώπινες σχέσεις, ο Κούντερα προβάλλει στο μυθιστόρημα αυτό και μια σειρά από κοινούς τόπους, αποτέλεσμα μάλλον μιας επιθυμίας διεύρυνσης του αναγνωστικού του κοινού.]

2. «Το Ομηρικό ζήτημα, ο αλβανικός εθνικισμός και τα δείγματα μιας καταστροφής. Ισμαήλ Κανταρέ, *Φάκελος "Ο"*», *Αντί*, τχ. 516, (5 Μαρτίου 1993), σ. 50-51.

[Με αφορμή το μυθιστόρημα *Φάκελος "Ο[μηρος]"* του Αλβανού συγγραφέα, εξετάζω στο σύνολο του έργου του τη μετάβασή του από έργα εθνικά σε έργα εθνικιστικά και από έργα που προσπαθούν να ξεπεράσουν τους σκοπέλους του σοσιαλιστικού ρεαλισμού σε έργα καθαρά προπαγανδιστικά.]

Αναφορά από τον Παντελή Μπουκάλα, *Η Καθημερινή*, 1.6.1993 (τώρα και στο *Εργαστήριο βαλκανίων πεζογράφων*, Ε.ΚΕ.ΒΙ., Αθήνα 1999, σ.34.

3. «Μια περίπτωση του 1970. Ίνγκεμποργκ Μπάχμαν, *Η περίπτωση Φράντσα*», *Αντί*, τχ.519, (16 Απρ. 1993), σ.64-65. [Επισημαίνω τις πολύ απλοϊκές αντιθέσεις που υπόκεινται στο έργο, κάτω από το σχετικά πιο περίτεχνο ύφος του. Το μυθιστόρημα, υποστηρίζω, ανήκει μάλλον στην ιστορία του φεμινιστικού κινήματος, ως τεκμήριο της δεκαετίας του 1970, παρά σε μια απαιτητική ιστορία της λογοτεχνίας.]

4. «Σαν την αλήθεια», Κριτική για το μυθιστόρημα του Γιάννη Κιουρτσάκη *Σαν μυθιστόρημα*, *Αντί*, τχ.587 (29 Σεπτ. 1995), σ.63-64. [Θεωρώ πολύ σημαντικό ότι κάποιος έλληνας συγγραφέας τόλμησε να ανατρέψει τις συνήθειες του ανώδυνου εξομολογητικού λόγου και να διερευνήσει σε βάθος τον εαυτό του – έστω και αν κάποτε δεν κρατά τις αποστάσεις από το νεανικό του εγώ ή ενσωματώνει μεγάλη ποσότητα ανθρωπολογικής θεωρίας στην αφήγηση.]

5. «Λάμψη και γοητεία των διανοουμένων», Κριτική για το μυθιστόρημα του Νταίηβιντ Λοτζ, *Μικρός που είναι ο κόσμος!*, *Τα Νέα*, 18.2.1997. [Υποστηρίζω ότι το έργο αυτό, με όλες τις αρετές του, είναι γραμμένο στα πρότυπα των τηλεοπτικών σειρών με ήρωες διάσημα και πλούσια πρόσωπα, όπου εδώ τυχαίνει να είναι πανεπιστημιακοί.]

6. «Νίκος Παπανδρέου, *Δέκα μύθοι και μια ιστορία*», *Ελευθερία* (Ρεθύμνου), 9.6.1996. [Επισημαίνω τη σωστή απόσταση του βιβλίου από την ανεκδοτολογία και την προσεκτική ισορροπία ανάμεσα στον θαυμασμό και στην κριτική προς τον πολιτικό ηγέτη-πατέρα.]

7. «Το πάθος της μνήμης», κριτική για το μυθιστόρημα της Ανν Μάικλς, *Κομμάτια φυγής*, *Τα Νέα*, 10.11.1998. [Παραλληλίζοντας ποικίλες ανθρώπινες εμπειρίες, η συγγραφέας προσπαθεί να μας πείσει πως "είμαστε όλοι Εβραίοι". Ωστόσο το κήρυγμα της μη συγχώρησης, που ενυπάρχει στο μυθιστόρημα, οδηγεί μάλλον σε μια διολίσθηση από το πάθος της μνήμης στην εμπάθεια.]

8. «Alias, δηλαδή αλλιώς», κριτική για το μυθιστόρημα της Μάργκαρετ Άτγουντ, *Το άλλο πρόσωπο της Γκρέις*, *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 22.1.1999. [Η (υποψήφια για Νόμπελ) Καναδή συγγραφέας, αφηγούμενη την ιστορία μιας καταδικασμένης για φόνο υπηρέτριας του 19ου αιώνα, δεν δίνει μια νέα φεμινιστική ίσως εκδοχή για τα γεγονότα ("άλλο πρόσωπο"), αλλά αναδεικνύει την αδυναμία να προσεγγίσουμε την αλήθεια της ανθρώπινης ψυχής· ταυτόχρονα όμως επιμένει στην ανάγκη να αλλάξουν οι υλικοί όροι της ζωής, η καταπίεση των αδυνάτων.]

9. «Μαρία Αναστασάκη, *Όταν θυμώνεις είσαι μπλε*», *Κρητολογικά γράμματα*, τχ.15-16 (1999-2000), σ. 430-432. [Ομοιότητα και αντίθεση του παραπάνω έργου με ένα παραμύθι του Άντερσεν. Η έλλειψη πίστης στον θεό κάνει το σύγχρονο παραμύθι μελαγχολικό.]

10. «Πεισιθάνατος και αλέγρος», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 3.3.2000, σ. 5. [Κριτική στη συλλογή διηγημάτων του Δημήτρη Μίγγα, *Των κεκοιμημένων*. Παρά την εμμονή στο θέμα του θανάτου, επισημαίνεται η έντονη παρουσία αισθημάτων ανάμεσα στους ζώντες, από τα οποία σημαντικότερο αυτό της αλληλεγγύης. Η ελληνική πεζογραφία τείνει γενικότερα, κατά τα τελευταία χρόνια, να παρουσιάζει θετικότερους χαρακτήρες ως ήρωες, εγκαταλείποντας τον νατουραλιστικό ζόφο. Ο ίδιος ο Μίγγας θα μπορούσε να αξιοποιήσει περισσότερο την «αλέγρα» τάση του, που φαίνεται μάλλον να καταπιέζεται στα κατά τα άλλα θαυμάσια διηγήματα.]

11. «Η καλοσύνη στα ψηλά βουνά», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 5.1.2001, σ. 3 [Κριτική στο μυθιστόρημα της Ιωάννας Καρυστιάνη, *Κουστούμι στο χώμα* (2000). Επισημαίνεται η επιτυχής χρήση μιας αποσπασματικής τεχνικής, που είχε εισαγάγει η Μέλπω Αξιώτη, και η καλλιτεχνική συγγένεια με τον παράδοξο κόσμο των ταινιών του Κουστουρίτσα. Η Καρυστιάνη φτιάχνει ένα ενδιαφέρον μυθιστορηματικό σύμπαν, προχωρά όμως κάπως παραπάνω στη δικαίωση των φονέων της βεντέτας, καθώς και σε κάποια εξιδανίκευση των ανθρώπων στα ψηλά βουνά.]

Γ. Παπακώστας, *Πού μας πάει αυτό το αίμα; Αναπαραστάσεις αυτοδικίας και βίας στη νέα ελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα 2017, σ. 357, 369.

12. «Το έργο ως επένδυση ζωής», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 9.2.2001. [Κριτική στο μυθιστόρημα του Γιάννη Κιουρτσάκη, *Εμείς οι άλλοι* (2000). Η ιδεολογία ως ήρωας του μυθιστορήματος. Επισημαίνεται η πρωτότυπη διδακτική λειτουργία του μυθιστορήματος: μέσα από την έκθεση αλλεπάλληλων σταδίων στη διαμόρφωση ενός διανοουμένου, στάδια από τα οποία κάθε καινούριο αναιρεί το προηγούμενο, ο αναγνώστης μαθαίνει να αμφιβάλλει για την απόλυτη εγκυρότητα κάθε ιδέας.]

13. «Εικόνες μιας διακριτικής κτητικότητας», *Η κυριακάτικη Αυγή*, 26.1.2003, σ. 29. [Η συλλογή διηγημάτων του Βασίλη Πεσμαζόγλου *Αγίου Βαλεντίνου* (2002) είναι μια ανακουφιστική νότα απλότητας και χιούμορ στη βαρυφορτωμένη, σοβαροφανή ελληνική πεζογραφία. Αν η ιδεολογική δεσπόζουσά του είναι η υποστήριξη της ελευθερίας ή μιας «διακριτικής κτητικότητας», ο συγγραφέας υποσκάπτει με χιούμορ ακόμα και αυτά στα οποία πιστεύει. Στο θέμα των γυναικών ωστόσο δεν αποφεύγει μια κάπως στερεοτυπική ανδρική οπτική.]

14. «*Σαπφώ*, ροζ σκάνδαλο», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 24-25.4.2004, σ. 3. [Κρίνω το μυθιστόρημα της αμερικανίδας Έρικα Τζονγκ *Το άλμα της Σαπφώς*: η αρχαιότητα, θύμα παραλογοτεχνικού οίστρου.]

15. «Σημειώσεις αναγνώστριας για τη *Μεγάλη πλατεία* του Νίκου Μπακόλα», *Εντευκτήριο*, τχ. 67 (Δεκ. 2004· αφιέρωμα στον Μπακόλα), σ. 104-108. [Σχολιάζω την εικόνα του Γερμανού, όπως προκύπτει από το μυθιστόρημα, η οποία δεν συνίσταται σε μία ακόμα παραλλαγή του «απόλυτου κτήνους», αλλά σε μια προσεκτικά ισορροπημένη ανάμιξη του καλού με το κακό. Ο Μπακόλας ενδιαφέρεται περισσότερο για τα προβληματικά σημεία των οικείων συμπεριφορών, όπως για τη διαρπαγή των σπιτιών των Εβραίων που διενήργησαν οι Έλληνες. Το ογκώδες αυτό μυθιστόρημα, αναδεικνύοντας την καθημερινότητα και τη λεπτομέρεια, και χρησιμοποιώντας την ενδοσκόπηση ως κύριο εργαλείο του, αποτελεί ένα σημαντικό αν και δυσπροσπέλαστο μνημείο του όψιμου μοντερνισμού.]

16. «Έρση Σωτηροπούλου, Ανταγωνισμός, επιθετικότητα, λατρεία» *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 11-12.6.2005, σ. 1. [Κριτική για τη συλλογή διηγημάτων *Αχτίδα στο σκοτάδι*. Επισημαίνονται τα πιο σταθερά θέματα της συγγραφέως της, η τάση της να κατασκευάζει «πινακοθήκες παραδοξότητας», ενίοτε η εκζήτησή της, αλλά κυρίως οι ευαίσθητες παρατηρήσεις της στην απόδοση των σχέσεων ανάμεσα σε γονιούς και παιδιά.]

17. «Μην φοβάστε την Τουρκία, σας μοιάζει», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 9-10.7.2005, σ. 4-5. [Κριτική για το σπονδυλωτό αφήγημα του τουρκοεβραίου και κοσμοπολίτη Μορίς Φαρχί *Όποιος γυρίζει δεν έφυγε ποτέ*. Το έργο προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στον οριενταλισμό, που αποζητά το δυτικό ακροατήριο (το πλατύ κοινό) και στην πολιτική βούληση του συγγραφέα να επιδείξει την ομοιότητα της Τουρκίας με τον δυτικό κόσμο, εν όψει της υποψηφιότητας για την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση.]

18. Νίκος Παπανδρέου, *Η δημοκρατία της καρδιάς*, *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 9-10.7.2005, σ. 4-5. [Το καλά συναρμοσμένο μυθιστόρημα διακρίνεται για μια εξαιρετικά προσεκτική τήρηση των ισορροπιών: η Δύση και η Ανατολή, ο καπιταλισμός και ο σοσιαλισμός, ο χριστιανικός κόσμος και ο μουσουλμανικός. Ο συγγραφέας προσπαθεί να μη φανεί πουθενά μεροληπτικός και να υποδεικνύει διαρκώς έναν τρίτο δρόμο, πράγμα που φαίνεται και στη στρατηγική του απέναντι στις γυναίκες: ο ήρωας, διχασμένος ανάμεσα σε μια εκρηκτική πλην υποταγμένη μουσουλμάνα και σε μια υπερκαταναλωτική λευκή αμερικάνα, επιλέγει τελικά μια τρίτη, που προέρχεται από τον τρίτο κόσμο αλλά είναι χριστιανή στο θρήσκευμα.]

19. «Μάγισσα της ατμόσφαιρας», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 28-29.1. 2006, σ. 6. [Κριτική για τη συλλογή διηγημάτων της Βασιλικής Ηλιοπούλου *Η καρδιά του λαγού.*]

20. «Έρωτας και τρελοί δαίμονες», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 4-5.2.2006, σ. 3. [Σχόλια στην επανέκδοση του *Πανός* του Κνουτ Χάμσουν.]

21. «Τρομερές σιωπές», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 4-5.2.2006, σ. 3. [Παρουσίαση του μυθιστορήματος της Μαρινέλλας Βλαχάκη *Σιλάνς σιλβουπλέ*.]

22. «Με κέφι για τα Βαλκάνια» (Δημοσθένης Κούρτοβικ, *Περιμένοντας τους Βαρβάρους*), περ. *Παρέμβαση* (Καλοκαίρι 2009), σ. 26-30.

23. «Το ημερολόγιο μιας προικισμένης», *Διαβάζω*, τχ. 521 (2011), σ. 75-83. [Σχόλια στο ημερολόγιο της Μαργαρίτας Καραπάνου, *Η ζωή είναι αγρίως απίθανη.*]

24. «Τότε που η Αριστερά ήταν ακόμα ανοιχτό στοίχημα» [= τίτλος του περιοδικού], *The Books' Journal*, τχ. 56 (Ιούνιος 2015), σ. 76-77. [Κριτική για τη συλλογή αυτοβιογραφικών δοκιμίων του Δ. Ψυχογιού, *Στιγμές της μεταπολίτευσης*, Θεσσαλονίκη 2014.]

25. «Καταλαβαίνοντας την πολυπλοκότητα του κόσμου», *The Books' Journal*, τχ. 56 (Οκτώβριος 2017), σ. 86-87 [παρουσίαση της νουβέλα της Λίλας Τρουλινού, *Στον κάμπο στροβιλίζονται τ' αγκάθια*].

Δ΄ 2. Κριτικές επιστημονικών μελετών

1. «Καφκικές διαδρομές», *Η κυριακάτικη Αυγή (Ενθέματα)*, 13.2.2000, σ. 31. [Παρατηρήσεις από την ανάγνωση του υλικού που συγκέντρωσαν η Άννα Ματθαίου και η Πόπη Πολέμη και το εξέδωσαν στο βιβλίο *Διαδρομές της Μέλπως Αξιώτη 1947-1955*. Ο παραλογισμός των κομματικών μηχανισμών του ΚΚΕ στις ανατολικές χώρες, που απαιτούσε την πλήρη ευθυγράμμιση του διανοουμένου και την κατήγγειλε ταυτόχρονα.]

Αναφορά από τον Στρατή Μπουρνάζο, «Λογοτεχνία και κομματική ζωή: βίοι τεμνόμενοι», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 7.4.2000, σ.10.

81. «Αναθεωρώντας την Κατοχή», εφ. *Προοπτική*, 17.4.2004, σ. 21-22. [Παρατηρώ τις αναθεωρήσεις του Mario Vitti στην *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* του όσον αφορά στην περίοδο της Κατοχής. Στην πρώτη έκδοση της Ιστορίας (Τορίνο 1971, Αθήνα 1978), αναφερόταν κυρίως στη «φυγή» ως βασική τάση των δημιουργών κατά την Κατοχή· στη δεύτερη έκδοση (Αθήνα 1987), παρατηρούσε ότι αντίσταση «τουλάχιστον όσον αφορά την αφηγηματογραφία» δεν υπήρξε. Στην τρίτη όμως έκδοση, του 2003, αποδίδει σχεδόν όλες τις συμπεριφορές που χαρακτήριζε άλλοτε «φυγή» σε ένα είδος «παθητικής αντίστασης».]

3. «Η Μέλπω Αξιώτη, το οιδιπόδειο σύμπλεγμα και η ευφάνταστη υπόθεση του καθηγητή Guy Saunier», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 20-21.8.2005, σ. 8-9.
[Κριτική για το βιβλίο του Σονιέ, *Οι μεταμορφώσεις της Κάδμως. Έρευνα στο έργο της Μέλπως Αξιώτη*, Αθήνα 2005. Στους αντίποδες των ιστορικών ερευνών αλλά και των προσανατολισμένων στην αυτοαναφορικότητα σύγχρονων τάσεων, ο Σονιέ συμβάλλει στη μελέτη του ύφους, των λογοτεχνικών ειδών και του «φαντασιακού» της συγγραφέως. Η υπόθεσή του όμως ότι η Μέλπω Αξιώτη με την υιοθέτηση του ονόματος Κάδμω για την αυτοβιογραφική ηρωίδα της κρυπτογραφεί την αιμομικτική επιθυμία της για τον πατέρα της, κρίνεται ως «ευφάνταστη». Αν ο Κάδμος παντρεύτηκε την Αρμονία –με αντιστροφή των φύλων η Μέλπω-Κάδμω «παντρεύεται» τον πατέρα της που ήταν μουσικός, λέει ο Σονιέ–, ο μυθικός ήρωας είχε ωστόσο και άλλες ιδιότητες: υποτίθεται πως ήταν ο εφευρέτης της γραφής και ο πρώτος πεζογράφος. Αυτή την ιδιότητα του Κάδμου είναι πολύ λογικότερο να επέλεξε η Αξιώτη, προκειμένου να υπαινιχθεί την καλλιτεχνική της αξία. Την αξία της, σε μια εποχή που το κομματικό περιβάλλον της εξορίας γύρευε σχεδόν να την εκμηδενίσει. Στην κριτική δίνεται μια άλλη οπτική, στηριγμένη στην ιστορία και στη θεωρία της πρόσληψης· υποδεικνύεται επίσης μια πηγή έμπνευσης για το μυθιστόρημα *Το σπίτι μου*, 1965: το *Χρονικό μιας πολιτείας* του Πρεβελάκη.]

4. «Η ελληνική κριτική είναι μελαγχολική σαν επιτάφιος θρήνος», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 3-4.9.2005, σ. 10-11.
[Γ. Θεοτοκάς, *Αναζητώντας τη διαύγεια. Δοκίμια για τη νεότερη ελληνική και ευρωπαϊκή λογοτεχνία*. Εισαγ.-επιμ. Δ. Τζιόβας, Αθήνα 2005. Ο πολύτιμος τόμος με τα δοκίμια του Θεοτοκά αναδεικνύει κυρίως έναν στοχαστή χρήσιμο για το παρόν της Ελλάδας στον διεθνή χώρο. Η επιλογή του επιμελητή να ομαδοποιήσει τα κείμενα κατά θέματα και όχι με τη χρονολογική τους σειρά έχει ευνόητα πλεονεκτήματα, αλλά και ένα μειονέκτημα: δυσκολεύεται να παρακολουθήσει κανείς την εξέλιξη του στοχαστή και το κατεξοχήν ιστορικό υποκείμενο που υπήρξε. Στο άρθρο διατυπώνω επίσης κάποιες παρατηρήσεις για το ύφος του δοκιμιογράφου Θεοτοκά, ενώ προτείνω και ένα σχήμα για την εξέλιξή του στο πρώιμο στάδιο, ανάγοντας σε κλειδί την οικονομική κρίση του 1929: ο νεαρός διανοούμενος που επιθυμούσε τη ρήξη στο *Ελεύθερο πνεύμα*, αμέσως μετά κάνει ουσιαστικά την αυτοκριτική του και «φρονιμεύει». (Στο ίδιο ένθετο των *Νέων*, σ. 7, «Πώς σώθηκε η δημοκρατία», εκθέτω απόψεις που είχα εν πολλοίς διατυπώσει για την *Αργώ* στη διατριβή μου).]

5. «Με το ραβδάκι της ψυχανάλυσης. Ο Σταμάτης Φιλιππίδης αποκρυπτογραφεί τους νεοέλληνες λογοτέχνες», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 1-2.4.2006, σ. 11.
[Παρουσιάζω το βιβλίο του Σ. Ν. Φιλιππίδη, *Αμφισημίες. Μελετήματα για τον αφηγηματικό λόγο έξι νεοελλήνων συγγραφέων*, Αθήνα (Ίνδικτος) 2005. Επισημαίνεται ο εκλεκτικισμός του μελετητή, οι ενδιαφέρουσες προτάσεις που καταθέτει χάρη στην εντρύφησή του στην ψυχανάλυση, αλλά και μια διαφαινόμενη στροφή του παλαιού στρουκτουραλιστή προς την ιστορία.]

6. «Όταν οι λόγιοι κυνηγούσαν την ψυχή. Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος: Μυστικισμός και τέχνη στην Αθήνα του 1900», *Τα Νέα (Βιβλιοδρόμιο)*, Σαββατοκύριακο 7-8.10.2006, σ. 6.
[Παρουσιάζω το ογκώδες και εξαιρετικά κατατοπιστικό έργο του Ευγένιου Ματθιόπουλου, *Η τέχνη πτεροφυεί εν οδύνη. Η πρόσληψη του νεορομαντισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα 2005, επισημαίνοντας το εύρος του εγχειρήματος, αλλά και μια ιδεολογική ταλάντευση του ερευνητή ανάμεσα στην καταγγελία του ανορθολογισμού αφενός και στην κατάφαση προς τα καλλιτεχνικά του επιτεύγματα αφετέρου].

7. «Στυλιανός Αλεξίου, ένας εξαίσιος μηχανικός της γλώσσας, της σκέψης, της ποιητικής τέχνης», *Παλίμψηστον*, τχ. 26 (2011), σ. 127-133. [Παρατηρήσεις στο έργο *Ελληνική λογοτεχνία. Από τον Όμηρο στον 20ό αιώνα*, Αθήνα 2010 – στο τμήμα του που αφορά τον 20ό αι.]

Ε΄. Μεταφράσεις

1. Τσβετάν Τοντόροφ, *Ποιητική*, Αθήνα (Γνώση) 1989, σελ 176 (μτφρ. από τα γαλλικά)
Ο τόμος περιλαμβάνει, εκτός από τη μετάφραση της *Ποιητικής*:
α) Τσβετάν Τοντόροφ, "Ιστορία της Ποιητικής", σ. 127-131.
β) Jonathan Culler, Κριτική στο έργο *Γραμματική του Δεκαημέρου* του Τ. Τοντόροφ, σ. 143-147 (μτφρ. από τα αγγλικά).
Επίσης περιλαμβάνει Εισαγωγή, "Σχόλιο για τη μετάφραση της ορολογίας" και δίγλωσσο ευρετήριο όρων.

- Νάσος Βαγενάς, «Περί ποιητικής», *Το Βήμα*, 11.2.1990.
- Σ. Ν. Φιλιππίδης, παρουσίαση στο περ. *Η λέξη*, τχ. 95 (Ιούν. 1990), σ. 433-4.
- Ανώνυμη παρουσίαση στο περ. *Ο πολίτης*, τχ. 101 (Οκτ. 1989), σ. 66.

2. F. K. Stanzel, «Οι συνιστώσες των τυπικών αφηγηματικών καταστάσεων: πρόσωπο, προοπτική τρόπος», *Θεωρία της αφήγησης*, Αθήνα (Εξάντας) 1991, σ. 70-96 (μτφρ. από τα γερμανικά).

3. Jaap Lintvelt, «Οι βαθμίδες του λογοτεχνικού αφηγηματικού κειμένου», *Θεωρία της αφήγησης*, Αθήνα (Εξάντας) 1991, σ. 97-124 (μτφρ. από τα γαλλικά).

4. Δύο ποιήματα του Gerardo Diego, περ. *Ακτή* (Κύπρου), τχ. 28 (1996), σ. 399-400 (μτφρ. από τα ισπανικά, με τη συνεργασία του Juan Manuel Gomez Tirado).

5. Ποιήματα του Juan Manuel Gomez Tirado, *Παλίμψηστον*, τχ. 14/15 (1994-1995), σ. 302, και τχ. 16 (1996), σ. 261-262 (μτφρ. από τα ισπανικά, με τη συνεργασία του συγγραφέα).

Στ΄. Παρεμβάσεις

- «Η ειρωνεία στο αμφιθέατρο», *Το Δέντρο*, τχ. 119-120 (Σεπτ.2002), σ. 33-36. Στο πλαίσιο του αφιερώματος του περιοδικού «Λογοτεχνία και φιλολογία», αναφέρομαι στα προβλήματα μύησης των πρωτοετών φοιτητών στη λογοτεχνία.

Αντίρρηση από τον Δημ. Παϊβανά, «Λογοτεχνία και κριτική» και ανταπάντηση δική μου, *Το δέντρο*, τχ. 123-124 (Μαρτ. 2003), σ. 186-191.

- «Επιστροφή στα δύσκολα», *Βήμα Ιδεών (εφ. Το Βήμα)*, τχ. 33 (Ιαν 2010), σ. 17. Στο πλαίσιο του αφιερώματος «Ο πολιτισμός στη χώρα των θαυμάτων», εύχομαι την επιστροφή σε μια τέχνη που δεν αποβλέπει στη σεξουαλική ή άλλη εύκολη διέγερση του κοινού της.

- «Μενέλαος Λουντέμης – Επίκαιρος ή παρωχημένος;», *Η Καθημερινή*, 3.5.2015. Το υποβλητικό κλίμα και ο ανθρωπισμός του – πιθανή μαθητεία στον Ντίκενς· από την άλλη, ροπή προς τη γλυκερότητα και υπερβολικά γοερό μήνυμα. Επίκαιρος, ναι, την εποχή της νέας φτώχειας, αλλά και δάσκαλος μιας αφέλειας από την οποία πάσχει η ελληνική κοινωνία.

- «Bildungsroman και φιλοδοξίες», *Το Βήμα [Βιβλία]*, 7.8.2016, σ. 4. [Διαβάζοντας αγγλικά και γερμανικά μυθιστορήματα διάπλασης (Bildungsroman), σε σχέση με τα ελληνικά, σκέφτηκα ότι από τους δικούς μας συγγραφείς λείπουν κάποια κίνητρα που διαμορφώνουν το μεγάλο ευρωπαϊκό μυθιστόρημα της διαμόρφωσης: 1. δεν υφίστανται τόση καταπίεση από τους θεσμούς όσο οι ευρωπαίοι (σχολείο, θρησκεία, οικογένεια) ώστε να θέλουν διά της γραφής να την αποτινάξουν (ειδός ξεκαθαρίσματος λογαριασμών) και 2. δεν υπάρχει μια ανώτερη από αυτούς τάξη -η αριστοκρατία- στην οποία να επιθυμούν διά της τέχνης να εισέλθουν.]

- «25η Μαρτίου, η ημερομηνία της Μικρασιατικής Καταστροφής» [=τίτλος της εφημερίδας], *Η Καθημερινή*, 14.10.2018, σ. 8. [Γιατί οι φοιτητές δεν γνωρίζουν βασικά ορόσημα της σύγχρονης ιστορίας.]

Τίτος Παρτσαφυλλίδης, *Τα γεγονότα στην Ελλάδα κατά το μεταξύ των δύο πολέμων διάστημα*, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 14-15.

- Ομιλία στην τελετή αποφοίτησης, Ιούλιος 2016
http://metarithmisi.gr/article-details.asp?id=19337

- Ομιλία στην τελετή αποφοίτησης της Φιλοσοφικής Σχολής, 23.7.2019

«Όχι, δεν αναθρέφουμε "αντράκια"»: Η συγκλονιστική ομιλία της Αγγέλας Καστρινάκη για την ... LiFO
Σούζαν Ίτον: Η **Αγγέλα Καστρινάκη** καθήλωσε με την ομιλία της για το έγκλημα - Red Pepper News (Ιστολόγιο)
Μία διαφορετική άποψη της Αγγέλας Καστρινάκη στη μνήμη της Σούζαν Ίτον - ΠΑΤΡΙΣ
«Δεν αναθρέφουμε "αντράκια"» - Η Καθημερινή
https://www.antenna.gr/watch/1305372/sygkinitika-minymata-gia-tin-amerikanida-biologo-se-teleti-apofoitisis
https://www.kathimerini.gr/1035818/opinion/epikairothta/politikh/noshrh-e3oysia (Μαρία Κατσουνάκη, 27.7.2019)
https://www.vetonews.gr/ellada/item/53941-h-kosmhtoras-ths-filosofikhs-scholhs-toy-panepisthmioy-krhths-aggela-kastrinakh-anti-omilias-sthn-teleth-apofoithshs-anaferthhke-sthn-frikth-dolofonia-ths-soyzan-hton

- Εξουσία και θλίψη του Αυγούστου, *Τα Νέα*, 30-31/5/2020, σ. 13.

- Ο Παπαδιαμάντης και το εμβόλιο, *Η Καθημερινή*, 1.1.2021
https://www.kathimerini.gr/culture/561213781/aggela-kastrinaki-o-papadiamantis-kai-to-emvolio-gia-ton-koronoio/

- Με αφορμή το ’21 : τρίλεπτη ομιλία στο BLOD [«Κοιτώντας την ιστορία ως ευκαιρία αναστοχασμού για το μέλλον, το Ίδρυμα Μποδοσάκη κάλεσε 52 σημαντικές προσωπικότητες των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών να μοιραστούν τη δική τους σύνδεση με την Επέτειο.» από το δελτίο τύπου]

- 200 χρόνια Ελλάδα : 21 πρόσωπα μιλούν στο podcast του Στ. Θεοδωράκη.

- Ο νέος πατριωτισμός [ομιλία στην τελετή αποφοίτησης της ΦΣ, 17.3.2021]
https://booksjournal.gr/gnomes/3158-o-neos-patriotismos?fbclid=IwAR3vLaGFUg2Dy9PyOpCfLn6F50-hCNMO3UVZTj2eo_ibDdhwvapc9bhI5uQ

https://www.athensvoice.gr/greece/706507_post-tis-imeras-aggela-kastrinaki
https://www.newshub.gr/el/apopseis/o-neos-patriotismos
Ηλίας Κανέλλης, «Ένας νέος πατριωτισμός», *Τα Νέα*, 19.3.2021.

- Για τον εμβολιασμό [ομιλία στη τελετή αποφοίτησης της ΦΣ, 21.7.2021]
https://booksjournal.gr/gnomes/3343-patriotismos-simera-einai-o-emvoliasmos
Μιχάλης Μητσός, «Η κοινωνία είμαστε εμείς», *Τα Νέα*, 25.7.2021

- «Μια χορωδία, μια “Φόνισσα” και η κουλτούρα της καταγγελίας», *Τα Νέα*, 16-17.12.2023.

Διάφορα

Αναγνώριση προσφοράς στο Ρέθυμνο
https://www.haniotika-nea.gr/dyo-panepistimiakoi-kathigites-poy-lamprynoyn-to-rethymno/

Συνέντευξη στην *Καθημερινή*
https://www.goodnet.gr/blog-reader/choris-daskalo-kai-daskala-protupo-den-prochorame-aggela-kastrinaki.html